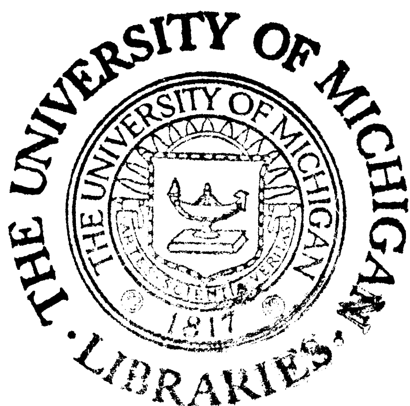
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817
·LIBRARIES·

ПУТНЕ БЕЛЕШКЕ ПО СТАРОЈ СРБИЈИ

1871—1898

ТОДОРА П. СТАНКОВИЋА,

прећашњег краљ. срп. генералног консула

Издање потпомогнуто из књижевног фонда
ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА

БЕОГРАД

Штампарија Ђ. Мунца и М. Карића, Иван-Бегова улица број 1

1910

ПУТНЕ БЕЛЕШКЕ ПО СТАРОЈ СРБИЈИ

1871—1898

ТОДОРА П. СТАНКОВИЋА,

прећашњег краљ. срп. генералног консула.

Издање потпомогнуто из књижевног фонда
ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА

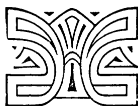

БЕОГРАД

Штампарија Ђ. Мунца и М. Карића, Иван-Бегова улица број 1

1910

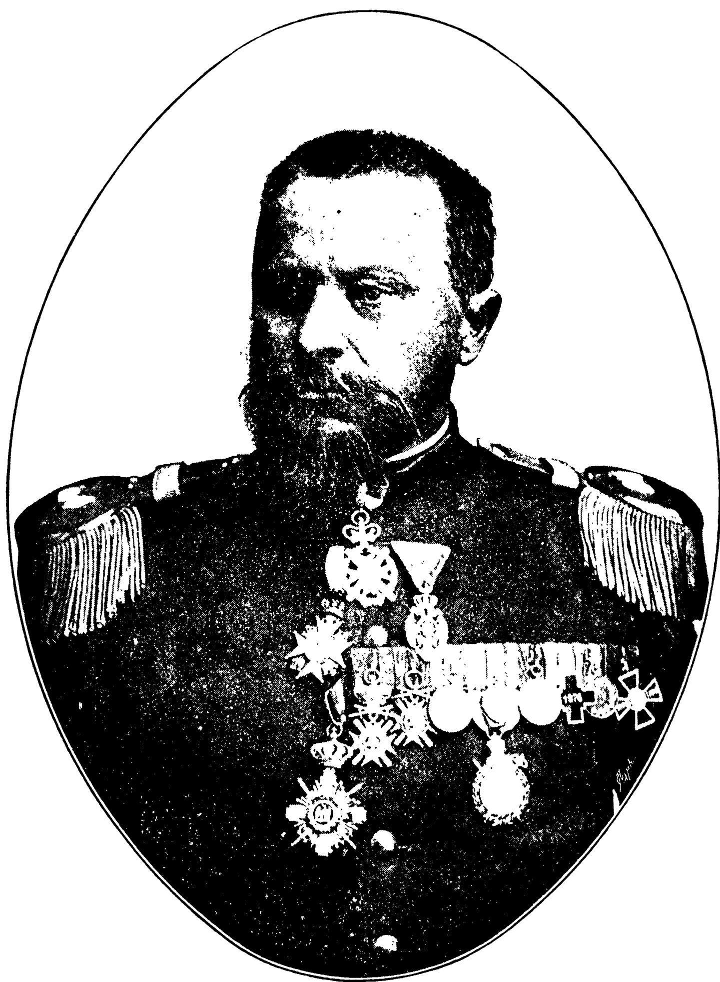

Теби најувиђавнији родољубе;

Теби највећи народни учитељу и просветитељу свога времена;

Теби, који си и живом речју и пером и мачем непрекидно и неуморно кроз цео свој живот србовао;

Теби велики Србине, теби Милошу С. Милојевићу, посвећујем ову књижицу, коју писах идући стопама твојим.

Писац.

БЕЛЕШКЕ ПО СТАРОЈ СРБИЈИ

ПРВИ ОДЕЉАК

Са Косова на Пчињу, са Новога Брда уз Горњу Мораву, у Феризовиће, Неродимље у манастир Свети Урош и одавде средином Косова у Приштину.

Бавећи се више година у Призрену, Приштини и Скопљу, имао сам прилике да пропутујем и многа друга места у Старој Србији и забележим све оно, што се могло забележити на путу. Од тих својих путних бележака за сада ћу изнети само четири одељка, као прво дело својих бележака.

У први одељак ће ући пут са Косова на Пчињу, са Новог Брда уз Горњу Мораву, у Феризовиће, Неродимље, Манастир Свети Урош, и одавде средином Косова у Приштину.

У други одељак ће ући моје белешке о Косову Пољу.

У трећи одељак пут од Приштине у Манастир Девич и одавде у Манастир Соколицу код Митровице и неколико цртица из живота арнауташког и нешто из закона Леке Дукађина.

У четврти ће одељак ући пут од Приштине преко Вучитрна, Митровице, Бањске, планине Рогозне, Новога Пазара, Сјенице, Пријепоља и Пљеваља.

Старао сам се да овим својим белешкама колико толико допринесем тачнијем упознавању земље, народа и његова живота, као и његових односа према његовим господарима—Турцима и Арнауташима (поарнаућеним Србима) у једном делу Старе Србије.

Овде описани мој пут, био је после грчко—турскога рата (1897) који се, као што је познато, несретно свршио по Грке. Мухамеданци и Турци и Арнауташи су због тога добили полета, да насрћу на све оно што је Хришћанско, а у Старој Србији посебице на све оно што је српско. Смер овога мога путовања био је да том приликом видим насиља и неправде који се чине Старо-Србијанцима у Гњиланској кази, да их код турских власти, ага и бегова својом речи и утицајем заштитим од зулумћара.

а, Пут од Приштине до Гњилана

Из Приштине пођох 22 Јуна 1897 год. у 7 сахати пре подне у пратњи свога каваса Стојана Глигоријевића, жандарм. потпоручника Тахира Бећировића, два чауша и три редова жандарма коњаника, које је Мутесариф приштински одредио да ме на путу прате.

У 7½ сахати стигосмо на Златарски Поток одакле је на 800 метара даљине уз поток српско село Златаре. Овај поток иде поред села Матичана и испод Приштине утиче у реку Приштевку, која после иде кроз село Бресје у Ситницу. Друм од овога потока иде узбрдицом званом *Краварица* која је саставни део ветерничке косе, која се испречила између Приштине и Грачанице и која се пружа до села Чаглавице на Косову. За овим настаје спуштање у дољу где се састају две речице: већа Мраморска и мања Сутеска, а ове уједињене добијају име Грачанка која пролази поред села Грачанице, Лапље Села, Прејаца и Добрева (све на Косову) до утока у Ситницу. Одавде где се Мраморска и Сутеска састају и добијају име Грачанка, све низ реку до села Грачанице, постоји пут, којим се може и колима ићи.

У 8. сах стигли смо близу Новог Села, које је на левој страни пута удаљено на 7-800 метара и у којем живе само Арнауташи. Одавде десно води пут за Јањево, којим се може ићи само на коњу или пешке.

У 8½ сахати стигли смо код арнауташког села Мрамора, а у 9¼ сахати испод села Драговца, које нам

остаје лево на један километар даљине и у коме живе Срби. У $9^{1}/_{2}$ сах. пак стигосмо испод села Сливова, које је на 800 метара удаљено лево од друма. Овде је друм у дужини више од једног километра у место шљунком, насут шљакама од руде, коју су донели са новобрдских напуштених рудокопа.

У $10^{1}/_{2}$ сахати стигли смо у Лабљански Хан, на висоравањ, око којега су дивни пашњаци.

Село Лабљане, у коме сад живе Арнауташи, сем четири српске куће, које трпе не чувене зулуме од Арнауташа, подељено је у две махале, лево и десно од хана. У овоме хану, у коме је хаџија један од лабљанских Арнауташа, застасмо неколико турских заптија — жандарма — који су одређени да чувају пут од разбојника.

Од четири српске куће у Лабљану, једна је Стојка Ђорговића, кога арнауташки Качаци-одметници глобе и пљачкају, што су ми потврдили и сами жандарми, које застадосмо у Лабљанском хану. Из овога је села чувени зулумћар Рашид Дегрела, који врши грозна насиља над Србима у гњиланској и приштевској кази.

Од онога места, где се одваја пут за Грачаницу па све до Лабљанског хана је десном страном duж пута ситна и крупна липова и грабова шума.

Овде на путу нађох мајку пок. Виђентија Димитријевића учитеља, кога је као српског учитеља у Врању у 1872. г. отровао бугарски учитељ Никола Шишеџијев. Она иђаше пешке за Гњилане. Обдарих је новчано да може платити кога кочијаша да је одвезе до Гњилана.

Положај на којем је Лабљански хан, вододелница је између речице Шаранске, која иде на југ као Моравина приточица и речице Сутеске, која иде у почетку северно, па окрене западно, где са Мраморском постане једна под именом Грачанка, која утиче у Ситницу а ова у Ибар. Шаранска река према томе шаље воду Морави, која извире из Кара-Дага т. ј. са северне стране Скопске Црне горе, а Сутеска пак преко Ситнице и Ибра шаље воду Морави која извире из

планине Голије у Краљевини Србији. Положај на коме је Лабљански хан, управо је вододелница обе Мораве.

Одавде, од Лабљана, може се отићи пешке или на коњу преко села Прејаковца и Бостана на Ново Брдо, а с Новог Брда низ бостанску клисуру на село Јасеновик па на село Царевце, па Косовицом (Косовица је место а не село) у село Стрезовце и одавде преко села Мешине, све косом до Српско-Турске границе код Свираца у срезу Јабланичком округа Врањског.

Из Лабљанског хана пођосмо у $12^1/_4$ сахати прошав поред другог Лабљанског хана, који држи један Србин, у $12^3/_4$ сахати стигли смо у Параловски хан, који држи Арнаутин из Ђаковице са својим слугом Митом, Србином из Гњилана. Село Паралово, у којем живе Срби, удаљено је одавде на 250 метара лево од друма на брду. Идући одавде на $^1/_4$ сахата дођосмо испод засеока арнауташког села Бресалца а у $1^3/_4$ сахати, стигли смо на спрам села Понежа које је насељено Мухаџирима, а које нам остаје десно на 600 метара даљине од друма преко једног потока. Рекоше ми, да од Понежа постоји колски пут за Јањево на Косову.

Одавде за $^1/_4$ сахати стигли смо у право село Бресалце, у коме живе сами Арнауташи и кроз које пролази пут, којим ми идемо за Гњилане. Ово село има џамију чатмару са мунаретом подигнутим од дрвенарије. Овде поред речице Латинац, која утиче у шаранску, остадосмо мало у хладовини под једном великом врбом да се од пута и велике жеге одморимо.

Од Бресалца друм иде уз брдо. Узбрдица траје преко 800 метара, па се после спушта све до српског села Куретишта које има 63 куће. У овоме је селу рођен из честите Српске куће Трајко Ковачевић[1*], више годишњи одлични српски учитељ у Гњилану и по другим местима у Старој Србији.

Од Куретишта до Гњилана има један сахат хода све равницом. Близу овога села дочекао ме је жан-

1) Сада се г. Ковачевић као свештеник налази у Краљевини Србији.

дармериски мулазим — потпоручник — Јетиш ага са три жандарма коњаника и саопштио ми поздрав од Муста-бега да будем његов гост, па ме до његове куће у Гњилане и допратио. – Муста бегови су претци били блиски сродници чувеног Јашар-паше Џинића а кућа му је прва и угледна у Гњилану.[2]

6. Гњилане.

У 3¼ сахати по подне стигли смо у Гњилане, у оно Гњилане, које је у рату нашем са Турцима у 1878 год. наша војска заузела и до Косова Поља допрла.

Пред кућом Муста бега на сокаку, дочекао ме је један одред жандарма са прописним почастима, а при самом улазу у кућно двориште Муста бег са браћом Тевфик-бегом и Хусејин-бегом и све њихове слуге. После поздрава са домаћином Муста бегом и његовом браћом, допратише ме у кућу и на горњем спрату ми дадоше нарочито спремљену собу, где сам одмах послужен коњаком, сирупом од вишања и кафом.

Кућа Муста-бегова је једна од старих беговских кућа у Гњилану. Чардаклија са великим ходником, собом за госте са многим прозорима, собом за млађе, собом у којој се кува кафа и још неким другим собама. Двориште велико и калдрмисано, на сред којега је чесма, а са стране штале за коње и велики амбари за жито.

Ова кућа у којој сам одсео, само је за госте, а иза ове постоји харемлук (кућа за породицу) у којем је сва породица Муста-бегова и његове браће.

Тек што сам се мало одморио, Мал-мудир (управник финансија) гњилански Хајредин ефендија који је родом из Лесковца у Србији, посетио ме је и у место кајмакама поздравио добродошлицом, јер кајмакама не беше у месту. За овим одмах посетише ме Ибрахим-бег председник општине гњиланске па чувени бо-

---

2) После годину дана Муста бег је одликован чином паше, и сада се зове Муста—паша.

гаташ Хусејин-ага Ђаковац[3] кадија и још неколико првака гњиланских.

Можда су ми турске власти одредиле Муста бегову кућу за преноћиште из велике пажње наспрам консула суседне краљевине, те да ми тиме покажу своје велико гостопримство, а можда су то чиниле и зато, да се тако окружен Турцима, не бих могао састајати са нашим сународницима у Гњилану, те да не бих могао сазнати шта се у Гњилану и гњиланској кази збива.

Истог дана у пратњи Ибрахим-бега, председника општине гњиланске, вратио сам посету кајмакамовом заступнику у хућумету—надлештву државие власти — где ме је један одред жандарма поздравио прописним почастима. Истог дана у пратњи Муста-бега и Ибрахим-бега посетио сам заступника митрополитовог уваженог попа Косту Поповића, економа гњиланског, а са њим у друштву посетио сам и цркву и српску школу.

Црква је без крова, јер је једним нехотичним случајем у 1893 год. изгорела. И баш за време мога кратког бављења у Гњилану, добише Гњилански Срби дозволу од царске владе, да је могу оправити. Школска је зграда врло добра и једина по плану подигнута, школска зграда у приштевском санџаку после Митровице.

У школи тада учитељи и учитељице спремаху и декорисаху школу за свечани годишњи испит, који беше на прагу. Учитељи беху: Јанићије Ђурђевић, Сима Михајловић, Петар Катанић, Сима Марковић, Трпко Стојановић, Христина Ђурђевићка, и Љубица Михајловићка. Раније су у Гњилану били учитељи: Радован Николић, Лепосава Николићка, Спира Радивојевић из Призрена, Трајко Ковачевић, Трајко Илић из Гњилана

---

3) И Хусејин-ага је после годину дана добио чин паше и сада је Хусејин-паша. У својству паше виђао сам се с њиме у фебруару 1903 г. у Скопљу.

Овај Хусејин-Паша, подигао је неколико чесама у српској махали у Гњилану, од којих је једна у дворишту црквеном, којом се служи црква школа и митрополија.

Јелена С. Радивојевићка, Стојна З. Поповићева и Андреја Трајић из Гњилана. Пре ових био је учитељ у Гњилану и Зарије Р. Поповић.

Од 1875 до 1878 године био је у Башином селу Скопљу и у Гњилану учитељ Сима Дамњановић (прозвани Петко Златковић) са својом женом учитељицом Персидом, која је као учитељица у Гњилану умрла. Сима Дамњановић је у сва три поменута места својим примерним животом оставио лепе успомене. Учитељевала је у Гњилану и Живка, по рођењу Тодоровићева, која се је у 1874 године удала за Симу Кевића учитеља.

По казивању Зафира Поповића, у Гњилану су некад били учитељи: Поп Јован, дед Зафиров. Поп Јован Станић звани „Невоља“ (обојица су и поповали и учитељевали) Милан Миленковић који се доцније запопио, па поп Василије Поповић стриц Зафиров. За овим неки Костадин из Новог Пазара, код кога је Зафир Поповић први пут ступио у школу као ђак. За овим био је учитељ у Гњилану и Јосиф Андоновић — Ковачевић, из Штипа, који је први почео предавање право српски, а дотле се учило словенски. У 1857 години је Зафир Поповић постављен за помоћника учитељског у Гњилану, а у 1859 за правог учитеља са годишњом платом 1100 гроша, а то је 220 динара, годишње.

Зафир Поповић ми је још казивао како је у 1859 години, када је он постављен за учитеља прошао кроз Гњилане неки Јован Нешковић из Србије као консул српски, који је ишао за Цариград и да је из Гњилана у пратњи поменутог Јосифа Ковачевића отишао у Куманово и даље за Штип и друга места и да је Јосиф Ковачевић из Куманова писао како су Турци у Куманову указали Нешковићу велику почаст и да је од куће, у којој је одсео, отишао у конак јашећи на хату који су му турци из почасти дали.

У пратњи истих бегова посетио сам и редифску канцеларију (окружну команду) која је на крају вароши, где смо застали три официра, који нас љубазно примише.

Свима беговима и осталим првацима турским у Гњилану, пребацио сам, што не штите Србе од зулума. Напоменуо сам им, да ће се добри односи између Србије и Турске пореметити ако се и на даље продуже насиља над Србима у турској царевини и тиме ће се цару створити нове неприлике. Нагласио сам им како су они у стању да стану на пут злим делима, која се врше над Србима од стране качака-Арнауташа. На то су ми они одговорили, како и они сами то увиђају али да у њиховим рукама ништа није и да они не могу помоћи кад им се за кајмакаме постављају људи слаби и неенергични и који не познају овамошње прилике. Признају да Срби у гњиланској нахији пате од зулума али ни они — бегови — нису рахат — слободни — кад морају да воде повише наоружаних момака да их до својих чифлика прате. Жале ми се и на самог кајмакама Далип-Ефендију, што је одвише попустљив, па ми рекоше и ово: нека се постави за кајмакама какав озбиљнији човек, који познаје овамошње прилике (изгледа ми, да они циљају на избор за кајмакама једнога од њих), па да видите, како ће се гњиланска каза довести у ред тако, да у њој сваки без разлике буде рахат. Остао сам при своме да и поред тога бегови и аге су у стању да заштите царске Србе од сваког насиља. Жао ми је само што ме није посетио и чувени заштитник зликоваца неки Саит-ага Арифагић, те да и он чује све оно, што сам говорио беговима и агама. Он је таде, рекоше ми, био изван Гњилана.

Чаршијом и свима улицама, којима сам пролазио, наши су ми сународници, честити Срби гњиланци, одавали почаст устајањем и скидањем капе. Гњилане има око 1000, кућа од којих су 350,—400 српских, а остале турске. У целоме срезу гњиланском има 28695 Арнауташа, 19812 Срба православне вере и 1600 покатоличених Срба. Правих Турака у Гњилану нема, сви су мухамеданци Арнауташи, пореклом Срби.

Србе су у Гњилану у очи дана доласка српске војске 1878 год. опљачкали Черкези. Тај догађај у Гњилану је познат под именом „Пљачка". Тада је у

одбрану своје куће погинуо Ђорђе Ропоћанац, а неки су од Срба и рањени.

За Гњилане веле да је нова варош и да ју је основао око 1750. године Бахти-бег Џинић, на месту где је био Манастир свети Јован са многобројним калуђерима, који су се сахрањивали јужно од Гњилана на брду званом „Поповица“.

Назив Гњилане добило је по гњилом, воденом или мочарном месту. Срби га у Гњилану зову Гилане а сељаци Гњилане, а неки и Гнилане, а Турци у званичности Ђилан.

При оснивању Гњилана, Бахти-бег је подигао велику кућу названу „Џинића-Сарај“, на којој је, веле неколико година радило по 300 раденика, али тога Сараја од десетину година нема више, јер је порушен.

Џинићи су у Приштини и Гњилану били други господари после Султана. Султану су плаћали само 15000 гроша (3000 динара) годишње, а све су приходе они прикупљали од народа.

На западној страни Гњилана постоји мало језерце са млаком водом, које зову Бања, и из којег тече речица под називом Бања, која пролази кроз Гњилане као што пролази кроз Гњилане и речица Добруша, а поред саме вароши пролази речица Станишорска. Језерце бању зову још и Бучка. Ова речица коју зову Бања, и нема своје корито у вароши јер у извесном делу вароши иде из куће у кућу вадама.

Гњилане као место, у којем су Срби вазда били будни, свесни чувари имена српског, дало је много родољуба, од којих помињем Зафира Поповића бив. учитеља у Гњилану од 1859. до 1864. у Вучитрну 1869 и у Куманову од 1869. до 1871 године. Ове —1871— године су Кумановци и околна села у споразуму са Зафиром а у договору са скопским патријаршиским митрополитом Пајисијем и призренским Мелентијем живо радили на томе да Куманово и околина не припадну под бугарску екзархију.

Бугарска пропаганда видећи да народ у Скопљу Тетову, Кривуречкој Паланци, Кратову, Кочану и још у другим местима Старе Србије, неће уз њих, латила

се и других срестава. Бугари су денунцирали код турске власти све оне Србе, који неће уз егзархију, да су то људи, који стоје у вези са Србијом, а себе препоручиваху као најоданије поданике турске, те на тај начин су успели да турске власти с неповерењем гледају на српске школе и српске учитеље. Они су — Бугари — онда успели и да се за благајнике државне у свима градовима поставе Бугари. Такав један буде постављен и у Призрену, али за врло кратко време, јер није могао остати дуже. Да то не би било и са Гњиланом Зафир Поповић у 1872 години оставио је Куманово и примио се за благајника у Гњилану, у којем је звању остао пуне три године.

Зафир Поповић је био учитељ у Куманову онда, када у Куманову не беше екзархијске странке, када су Кумановци и сва остала горепоменута места протествовали противу доласка у Скопље егзархијског владике Доротеја, који пошав да обиђе Скопску епархију није смео доћи у Куманово, јер је дознао да су Кумановци противу њега припремили демонстрације те је због тога продужио пут за Криворечну Паланку, где такође није добро прошао, те је оданде одпутовао у Цариград и тамо полудио.

Пре тога је Доротеју подобан ћустендилски владика Иларион, у чију су епархију спадале и вароши Кратово и Кочане, долазио из Ђустендил Бање да то исто покуша у Кратову и кратовској околини, где су за добар бакшиш турске полиц. власти позвале многе сељаке из околних села, а нарочито из оних, која имају цркве. А кад су се људи из околних села прикупили, некакав жандармски јузбаша испречио се пред сакупљеним народом и љутито питао, зашто не примају екзархиског владику и зашто га не пуштају у цркву, ови му одговоре, зато што нису Бугари. А кад их је одмах за тим питао, па шта су кад нису Бугари ови му (несмејући рећи да су Срби, јер би само за тај израз били затворени и оковани као највећи преступници) рекну да су Грци, а кад им је на ово овај рекао: *„А бре пезевенци, кад сте Грци што не говорите грчки.“* ови му на то једногласно одговоре: *Шта смо*

да смо, Бугари нисмо, а Цар зна од кога је царство добио на Косову, то смо ми. И само због те изјаве сви су прваци народни, који су се на томе скупу десили, окована и под јаком стражом отерани у Скопље где су од њих неки у Куршумли-хану и помрли. Осим тога Иларион је многе српске учитеље и грађане код власти турске денунцирао и помоћу ове протеривао и хапсио нарочито у Кратову и Кочану. Он је поред осталих протерао Зарија Радичевића и Милоша Лекића, учитеље кочанске и Животу Миловановића, учитеља кратовског у 1872 години.

И поред свега тога бугарске владике и сва бугарска пропаганда не би могла ништа успети у побугаровању Срба у јужној Старој Србији да их у томе свесно и несвесно нису потпомагале патријаршиске владике — Грци, турске власти а и друге неке околности а ево како:

Народ је из дубине душе своје мрзио владике Грке, који не само да се нису старали да по пастирској дужности чувају и штите српски народ од сваке беде и невоље, него су му силом намећали грчки језик и из цркве избацивали славенске а уносили грчке књиге, а поред тога глобили су га и харали, много пута и у споразуму са турским пашама и кадијама. Ово нарочито у времену пре но што ће се васпоставити бугарска егзархија.

Кад је бугарска егзархија у Цариграду установљена, наши сународници у Скопској, Велешко — Дебарској, Струмичкој, Преспанској, Битољској и у другим епархијама нису пристајали уз бугарску егзархију док их на то Патријаршија и владике Грци не нагонише. Наши су сународници у поменутим епархијама одмах при појави бугарске егзархије, многобројним молбама са потписима и печатима сеоским, црквеним и манастирским, молили Патријаршију да им да владике српске народности те да не буду принуђени остављати Патријаршију и прећи уз бугарску егзархију. Молбе и депутације народне не престајаху, али патријаршија није хтела ни да чује за те оправдане молбе народне, но је у пркос тога постављала на сва упражњена

места Грке, који су још већма почели кињити Србе и њихове свештенике, а нарочито оне, који су се бунили противу грчке службе у цркви. Од ових су многи протерани на заточење у Авију, од куда се неки ни вратили нису, што још већма распали огорчење народно на спрам владика грчке народности. Међутим онда појављена и турском влашћу охрабрена бугарска пропаганда обећаваше српском народу у горњим епархијама да им у народне српске школе дирати неће, но да ће бугарска екзархија штитити и потпомагати српске школе итд. итд. а у појављењу екзархијских владика са славенском службом у цркви народ је српски у тој добити гледао и своју победу над Грцима, а још више и за то, што Србија, као слободна кнежевина не само што није била противна васпостављању бугарског екзархата у Цариграду, већ га је на своју штету и потпомагала. С тога су наши сународници сматрали бугарски екзархат као српску ствар све доиде док бугарска пропаганда на челу екзархијских владика није почела гонити српске учитеље и на њихова места постављати бугарске. У то доба се наши сународници из поменутих епархија још једном обратише васеленској Патријаршији молећи је и преклињајући је да их избави од бугарске шхизме, у коју су запали само због грчких владика, а избавити их може, ако им постави за владике људе њихове крви и њиховог језика. Ну патријаршија се ни на ове молбе народне нехте осврнути, а владике — Грци не престајаху кињити Србе и распаљивати мржњу противу себе. Архива патријаршиска пуна је молбама и жалбама народним.

Било је да су неки од грчких владика подмићивани од бугарске пропаганде да наше сународнике kiње, те да ови тиме огорчени пролазе на страну бугарске екзархије.

Међу многобројним владикама грчким било их је у врло малом броју и светлих карактера, којима нека је хвала и слава.

Помогло је пропаганди и то, што су Турци до скора име Бугар сматрали као своју рају а име Србин

као свога противника, јер су Срби устајали на оружје и ослободили данашњу своју краљевину. Тек по ослобођењу Бугарске Турци увидеше да ни име Бугарин не значи раја.

Питајте ма кога сељака у јужној Ст. Србији, у тако сада прозваној Маћедонији, шта је он, одговориће да је *Рисјанин Хришћанин*, а кад га питате а јели било овде некад рисјанско царство одговориће: Јесте али је пропало на Косову.

Маса бугараша у Ст. Србији овога часа бих се одрекла бугараштва да томе не стоји на пут лична мржња, коју су посејали посејали прво грчке а после и бугарске владике, јер се је између чистих Срба зацарио инат помоћу кога је бугарска пропаганда извлачила себи успехе.

Но о овом и многим још другим непобитним фактима биће опширније када дођу на ред моје белешке са територије скопског санџака.

По казивању Зафира Поповића Поп Неша из Куманова први је послао свога сина Арсу да га запопи ексархијски владика. За овим је ускоро Поп Неша полудио, Поп Арса умро, а овога се попадија потурчила.

У 1878. год., када је наша војска морала напустити Гњилане, Зафир је прешао у слободну Србију, где је неколико година био учитељ, а сада као остарео и изнемогао, уз неку малу новчану помоћ живи у Нишу.

У Гњилану се родио и Зарије Р. Поповић сада чиновник у Министарству просвете у Србији, честит Србин и одличан родољуб, а тако исто и Апостол Филиповић наставник призренске богословије.

Гњилане и његова околина за последњих 20 година дало је преко 60 школованих учитеља и свештеника. Но на жалост четвртина их је у Краљевини Србији, неки као учитељи а неки и као свештеници, а има их и у другим струкама.

Сви школовани учитељи, свештеници и други учили су у Призрену богословско-учитељску школу, коју је подигао и својим завештањем њен опстанак осигурао пок. Сима А. Игумановић из Призрена.

Камо среће да се је какав Игумановић родио и у Скопљу, те да је и он још у оно време учинио оно што је пок. Сима учинио своме Призрену у 1871 год. које је године и подигао своју задужбину.

Ова богословија отворена је први пут 1 октобра 1871 године у старој кући Симе А. Игумановића, а њен први ректор био је Сава Дечанац, садањи епископ Жички, који се родио у селу Теждању 1831 године у Новопазарској кази а закалуђерио га Митропот Мелентије на Божић 1854 године.

Вредно је забележити и Николу-Николчета Ђорђевића, трговца из Гњилана као одличног Србина. Поред заслуга на подизању нове школске зграде и цркве у Гњилану, он је спасао неколико српских сеоских девојака и удомио. Многој је сиротињи гњиланској утр'о сузе о хришћанским празницима. Као члан меџлиса заступао је правду, што су му и Турци признавали. Он је као такав и живот свој жртвовао, јер су га 23. Септембра 1902 год. убили турски војници у самој вароши Смрћу његовом гњилански су Срби много изгубили

У 1882. години неки Николица, родом из Маћедоније, Цинцарин, који је био у Врању механџија и кога су Турци ухватили негде на граници и спровели у Приштину, где се је потурчио и добио име Омер, а доцније био познат као Омер-ефендија, да би се удворио турским властима, доставио је као бунтовнике ни криве ни дужне ове Србе: Аксентија Ђорђевића механџију, Делу Рочкомана трговца, Стеву Хаџи Арсића ћурчију, Стеву Вучетића механџију све из Приштине, Ђорђа Камперелића[4]) наставника призренске богословије, попа Данила Фртунића и Јосифа Студића учитеља из Вучитрна, Стевана Кочовића, његовог сина Јована учитеља ново-варошког, Васу Борисављевића трг. из Нове Вароши, Димитрија Пандиловића абаџију и Денка Крстића из Куманова, попа Спасоја Поповића попа Цветана и још два сељака Митка и Трајка, из

[4]) Камперелић је сада свештеник у Лесковцу; 22 новембра 1898 год. прославио је двадесетпето-годишњицу свога јавнога рада. Уредништво „Маћедоније“ је изнело биографију његову у листу и у особеним књижицама са сликом слављеника. На предлог мој, као начелника округа врањског, одликован је орденом Св. Саве, петим редом.

пчињског краја. Тада су Николицом денунцирани и са горњима затворени и преким судом на заточење осуђени још и Јован Денић, Хаџи Таса и брат му Манасије Катанићи трговци и Лазар Тасић механџија[5]) из Гњилана. Свима је њима судио преки суд у Приштини, одакле су после $4^1/_2$ месеци оковани у гвожђе спроведени у Солун, сем Денка Крстића из Куманова и Стеве Вучетића из Приштине, јер су ови подлегли несносним мукама и умрли у затвору приштинском. Уз поменута лица тада су осуђени на заточење и Божин Апостоловић из Кичева и Угрин Трпковић механџија из Скопља, а све по измишљеним им кривицама од стране поменутог потурице Николице.

Сви су спроведени у Солун, а оданде су приштевци са Јосифом Студићем и Угрином отерани на острво Мителену, где су помиловањем Султановим пуштени 3 Септембра 1887. године, остали су сем Трајка који је умро у Солунској Канли—кули, отерани на острво Родос, одакле је старац поп Данило Фртунић пуштен тек 1892. год. Стеван Кочовић, његов син Јован учитељ и Васа Борисављевић трг. из Нове Вароши издржали су по 6 година у Солунској Канли — кули па пуштени. Пуштени су у 1888 години.

Од свију ових мученика српских ни један није био крив, али их је ондашња урфија — преки суд — под председништвом Ибрахим Паше, осудио просто на лажну доставу потурчењака Николице и ако Николица ни једнога од њих није познавао.

Турцима је требао један Николица и они су га онда створили, казали му кога ће поименце окривити и он је то учинио.

Доцније у 1883 години осуђени су за наметнуте им кривице политичке ови гњиланци: Коста Трајић који је и умро у Дијари-бећиру и Тане Јованчетовић трговац из Гњилана; а још доцније ови гњиланци: прота поп Васа Поповић и Николче Ђорђевић, који су издржали по 5—6 месеци затвора у Приштини па пуштени, а за овима у 1886. год. били су у приштинском

[5]) Лазар Тасић сада живи у Нишу као пиљар и једва може да заради колико да хлебом исхрани себе и породицу.

затвору и Хаџи Паво Ристић са сином Гином. Гина је удављен у приштинском затвору а Хаџи Паво по издржању 6—7 месеци затвора у Приштини пуштен. Са овима био је у затвору и Акса М. Ганић само зато што је имао везе трговачке са Србијом.

Из Гњилана до Српско-турске границе код Китке могло би се и колима отићи као краћим путем преко села Прилепнице, Ропотова у Доморовце, а одавде уз реку Шипашничку до границе. Још краћи је пут од Гњилана до Китке преко села: Прилепнице, Рајановца, и Беривојца па прегазивши Криву Реку, доћи у село Чараковце, па уз хрид звани „Дуги део“, па покрај села Бобовника на Китку.

в) Пут од Гњилана, до манастира Св. Оца Прохора Пчињског.

23. Јуна у $7^{1}/_{2}$ сахати пре подне, пошто се опростих са домаћином куће Муста-бегом и осталима, који ме испратише до на сокак и пошто обдарих све слуге и заптије, који ми беху стављени на услугу, у пратњи приштинске пратње пођосмо за Бујановце.

Идући друмом, погледав левој страни на по сахата даљине, бели се станишорска црква светог Ђорђа. За овом много ближе нама, опет на левој страни српско село Кусце, а десно од друма на 250 метара српско село Шилово, кроз које смо морали проћи због исквареног друма и пропале ћуприје на њему.

Од Гњилана за $1^{1}/_{4}$ сахата стигосмо на реку Прилепницу. Лево уз ову је на 800 метара село Прилепница у којем живе Срби и Арнауташи, а десно низ реку село Кметовце, у којем живе такође Срби и Арнауташи.

На путу смо срели више коњских и колских товара са еспапом а највише бакарним судовима за вашар који сутра почиње у Гњилану.

На путу код моста на реци Прилепници остависмо кола, па на коњима, преко села Кметовца, за 20 минута одосмо у стари и напуштени манастир српски

Св. Димитрија, који је југоисточно од села Кметовца иза једног брда у дољи званој „Варварица.“ Ту сјашисмо и ја прегледах цркву, чији се олтарски зидови и северни зид цркве и леви стуб још добро држе. Од свода црквеног се одржао само један део, који везује северни стуб и олтар. Споља је сва црква до крова обложена крупним тесаним каменом. На северној страни у олтару виде се живописи Св. Марта, Св. Јевтимија и још неколико остатака од живописа других светитеља. Црква је у дужини 10, а у ширини 4 и по метара. Око цркве је повећи празни простор земљишта, а на 20 корачаја западно од цркве један повећи грм, а источно густа али још неодрасла шума. У селу Кметовцу има 30 српских и 15 арнауташких кућа. Пошто обдарих два српска чобанчета из истог села, који се беху близу манастира десили, пођосмо и у 10 сахати стигосмо у српско село Ропотово, где на једном узвишеном месту спазих цркву у коју свратих. Чим смо код цркве дошли, црквењак је исту отворио и сазнав да сам српски консул, одмах је позвао кмета, који је за најкраће време са десетину Срба из истога села дошао у цркву, у којој су мене застали. А кад смо из цркве изашли, ови ми похвалише неког Арнауташа, који брани Србе од сваке напасти и кога ми приведоше да га лично видим. Цркву, црквењака и овога Арнауташа обдарих и пођосмо даље у $10^{3}/_{4}$ сахати. Црква је ова Св. Архангела Гаврила. Идући даље друмом, спазих на левој страни на једном брежуљку, другу цркву, те се одвојисмо од друма и за 10 минути на коњима стигосмо код ове. То је стара и напуштена црква села малог Ропотова, које је испод самога брда, на северној страни истог, на којем је црква. Црква је ова озидана од камена и цигаља. На своду је, но овај је на врху проваљен. Има и припрату, на којој је свод у пола пао. Црква је у дужини 5, а у ширини 2.80 метара, а толика је иста и припрата. На летњег Св. Николу, 9. Маја, код ове се цркве скупља сабор, а свештеници свете воду и кропе народ. Село Мало Ропотово има 12 српских и неколико кућа скоро насељених Арнауташа — Мухаџира.

У $11^{1}/_{2}$ сахата стигосмо на спрам оба села Кормињана (једно је доње а друго горње) која су десно од друма преко Мораве. Села су ова на десној обали, а друм којим ми идемо поред леве обале Моравине.

Села: оба Кормињана, Ранилуг, Дреновце, Глоговце, Петровце, Томанце, Добрчане, Липовица, Биљинце и Подграђе имају своје опште име *Изморник*. У свима овим селима у Изморнику живе Срби, сем што у Липовици и Биљинцу поред Срба живе још и Арнауташи, у Подграђу само Арнауташи, а у Добрчану Срби и Турци. Ови се Турци разликују у многоме од Арнаута и Арнауташа, јер говоре турски. Изгледа ми да су они досељени у ово село као прави Турци.

У Изморнику има три школе и то: у Ранилугу[6]) Кормињану и у Петровцу. У првој је учитељ Јован Симић, у другој Петар Јовановић а у трећој Младен Стојановић.

Биљинце има 40—50 кућа, пола Срба а пола Арнауташа. Има једну разваљену цркву, од које свети престо стоји. Сви скупа славе Св. Архангела. Подграђе има 60 кућа све сами Арнауташи. Више села постоји град, због којега је село и добило име, јер је испод самога града.

У овоме граду постојала је црква, која је сада у рушевинама. Има још људи, који памте, кад се је у овој цркви нашао један крст, који је продат за 20.000 гроша (4000 динара). Неки стари свештеници причају, да је овај крст продат неким латинима кујунџијама. Поред порушене цркве у граду, ово село, и ако је сада арнауташко, има још две цркве у рушевинама. Има и једна развалина на месту које се зове Говен а на самој обали Мораве. Прозвана је овим именом Говен, што је Морава испод ове развалине тиха, да се једва може видети да иде, а народ зове говети све оно што стоји мирно.

[6]) Из Рањилуга је Јован Стевановић, који је као учитељ Витињски у горњој Морави погинуо од Арнауташа 27. децем. 1904. године. Био је одличан Србин са челичним карактером. Био је учитељ у своме родном месту Рањилугу као и у Стојевцу, прешевске казе. Бог да му душу прости.

Причају и Срби и Арнауташи из околних села, да се је на овоме месту удавила девојка која није хтела пасти жива непријатељу у руке, када су Турци овај град од Срба освајали. При дављењу рекла је: Нећу да говим непријатељу и зато ћу се удавити. Неки веле да се отуда и зове ово место Говен. Прича се како су до скора многи на овоме месту виђали девојку са расплетеном косом, која се чим би кога спазила гњурнула у воду.

Липовица има 10 српских и толико арнауташких кућа. И у овоме селу постоји разваљена црква, до које извире вода коју зову „Бела“.

Неки ми рекоше да Изморнику спада и село Великинце, а неки Изморнику придају још и оба Ропотова, но већина вели, да ова последња два села не припадају Изморнику.

Земљиште је у целоме Поморављу, а нарочито у Доњој Морави, веома плодно. Нарочито добро успева кудеља те је ужарство у велико развијено, а понајвише у оба Кормињана и Ранилугу.

У Кормињану имам неколико својих познаника још из првога мога бављења у Призрену од 1871—1874. год. када сам им писао на турском језику жалбе за призренског валију, којим се доказивало preче право куповине господарлука ових села, које беше тада купио Хусејин-ага Ђаковац, али у томе нису успели, и ако су ради тога ишли и у Цариград, те се и тамо жалили. И сада им је још господар поменути Хусејин-ага.

За $^{1}/_{4}$ часа стигосмо код моста на Кривој Реци испод српског села Доморовца, које нам остаје на један километар даљине лево уз Криву Реку а на њеној левој обали. Крива Река утиче у Мораву наспрам Кормињана.

Пошавши одавде ушли смо у теснац, тако звану Кончулску Клисуру, кроз коју пролази Морава, а поред ове друм којим ми идемо. Овај теснац чине с десне стране (преко Мораве) шумовити крај Карадашке планине, а с леве гола Карпина. Прешавши овај теснац, за по сахата стигли смо у арнауташко село Кончул где

смо у кући Абдул Ћерима ондаш. Арнауташа ручали. Арнауташи овога села припадају фису „Шаља“.

У овоме селу, а до самог друма, на левој страни истог, до куће старца од стотину година Абдулаха, постоји стара српска црква, која је напуштена. Црква је ова озидана од камена и цигаља. Кров јој је пао а од живописа добро су се одржали над црквеним вратима у припрати Свети Никола, а лево и мало ниже Св. Матеја.

Старац Абдулах вели да је ова црква у његовом дворишту и да су је његови стари чували, као што то и он чини.

Село Кончул је у Српско-Турском рату спаљено од наше војске, а сада су у њему подигнуте доста добре куће. Становници су му Арнауташи, који поред арнаутског врло добро говоре и српски, а нарочито то старац Абдулах, који ми рече како он памти кад његови сељани и сељани многих других арнаутских села, нису знали добро арнаутски говорити, већ су зборили само српски.

Пошав из Кончула прошли смо преко села Трновца и за два сата стигли у Бујановце, где одседосмо у хану, који је пре кратког времена подигао Зајимага, а који под кирију држаше Божин Петковић из Куманова.

Бујановце је село у коме живе Срби сељаци и неколико кућа Арнауташа мухаџира — исељених Арнауташа из Србије. — Има своју малу чаршију, у којој преовлађују мејане и налбантинице. Срби имају своју цркву и школу, а Мухамеданци џамију, подигнуту пре 5—6 година.

Због блискости српско-турске границе и удаљености од вароши и што има железничку станицу, Бујановце знатно напредује. Неће проћи много година, а Бујановце ће постати варошицом. Бујановце припада прешевској кази. Има и свој одређени пазарни дан понедеоником.

У Бујановцу је учитељ Михаило Ђорђевић из Приштине, а учитељица за женску школу његова жена Мара.

Сутра дан, 24. јуна, око 6 сахати пре подне, дође

у Бујановце прешевски кајмакам Ешреф-беј, који ми рече да су јуче на српско-турској граници неки из Србије пуцали на турске низаме, од којих су двојицу убили на место а тројицу обранили, те је с тога поранио, да оде на лице места и учини увиђај, па је вели, нашао за нужно да о томе и мене извести.

Из Бујановаца пођосмо у 7 сахати пре подне за манастир Свети отац Прохор пчињски, и за 1$^3/_4$ сахати стигосмо до мејане Крушевичке, а одавде за по сахата до мејане у Клиновцу. И у Крушевици и у Клиновцу живе само Срби. Од мејане у Клиновцу за по сахата стигосмо до цркве и школе у селу Света Петка, где благодарећи учитељу Аћиму Јелићу и његовој госпођи супруги, доручковасмо.

Црква ова има своје пространо двориште ограђено каменим зидом као град. На средини црквеног дворишта бунар са павиљоном. Школа је на горњем спрату једне старе и трошне црквене куће, а до ове учитељев стан, пред којим је мала али пуна цвећем и поврћем башта.

И у стану и око стана учитељевог таква је чистоћа и уређеност да може да послужи за пример многима учитељима и по градовима и по селима у бољим приликама.

Овде ми се пријави старац Риста Димитријевић из села Сејаца, по његовом казивању 102 године старости. Изгледа јадан и жалостан. Све што је на њему беше у дроњцима. Живи од милостиње околних села. Дадох му пара да купи себи чакшире и гуњче. Нема нигде никога, а сви ме уверавају да је увек био поштен човек.

Како сам до Свете Петке дошао колима, а даље се колима није могло, то сам одавде, пошто сам обишао цркву и исту обдарио, пошао јашући на коњу. Од Свете Петке смо за по сахата ишли све уз брдо, а за овим низ стрмениту низбрдицу пешке за 1 сахат, готово до самог манастира Светог оца Прохора.

При самом улазу у манастир, који постоји до реке Пчиње, испод саме планине Козјака, дочекао ме је прешевски јузбаша Ариф ефендија са једним одредом жан-

дарма и одао ми прописну почаст. Иза ових преко 20 свештеника из манастира и околних села, а за овима преко хиљаду сељака и варошана из Прешевске, Кумановске, Криворечко-Паланачке околине и из других места, који се тога дана беху искупили на сабор, јер овај манастир поред 19. октобра и 15. августа слави и 24. јуна, Иван дан.

г) Манастир Свети отац Прохор.

Сјахав с коња, прво се поздравих са свима свештеницима, па онда са јузбашом, а затим осталом сакупљеном народу беше мој поздрав: „Помози Бог, браћо," на што је из свију грла одговорено „Бог ти добро дао" и пошто сам се руковао са свима првим и виђенијим људима, у пратњи свију свештеника уђосмо у једну лепо намештену манастирску собу на горњем спрату, одакле смо после малог одмора и разговора отишли у цркву на вечерњу. После вечерње један од свештеника ме је миросао светим миром, које тече из зида, где су мошти Светог оца Прохора. За овим сам прегледао цркву и пењао се на кулу, а народ је понова наставио весеље и све до мрака се је вило коло дивно обучених сељака и сељанака из све три поменуте околине. Неколико сам пута прошао кроз сакупљени народ и не знам да ли су више обраћали поглед на мене или на мога каваса Стојана са сребрним грбом белог орла на глави и српском магацинком у руци. Свештеници ми рекоше, како би се народ још одмах по подне разишао, али сазнавши за долазак српског консула, заостали су сви па и они из најудаљенијих крајева, а многи су остали и на преноћиште у манастиру.

У првом одељењу цркве — припрате — коју је Цар Лазар подигао, на зиду је његова светитељска живописна слика у природној величини, као и слике још многих српских светитеља. Кров је на припрати пао, те су и ти за српски народ драгоцени живописи изложени квару и пропадању.

Манастир је доста доброг стања. Има преко хи-

љаду које оваца, које коза и преко стотину крупне стоке. Има станова да се у њих од непогоде времена могу склонити преко хиљаду људи. Има доста и зиратне земље, а испод манастира на реци Пчињи воденицу од 7 каменова, коју је ове године поплава толико оштетила, да ће се за оправку потрошити најмање хиљаду динара.

У манастиру се десио и честити прота Димитрије, доскорашњи заступник скопљанског митрополита у прешевској кази. Он је син најстаријег свештеника попа Анте Поповића, који има 100 година старости и који и сада још помаже своме сину проти Димитрију у вршењу свештеничке дужности. Обојица живе у заједници у селу Старцу. И поп Антин отац, дед и прадед били су свештеници.

Причали су ми, како је у овоме манастиру до пре сто година постојала школа са вишим богословским знањем, као и да су се у тој школи примала сиротна и напуштена српска деца из врањске, кривопаланачке, кумановске, кратовске и ћустендил бањске околине, те су се овде учила и напајала српским и религиозним духом. Та су се деца махом закалуђеривала и распоређивала по српским манастирима. Веле, да су од тих питомаца њих неколико били српски епископи и архијепископи. О како би добро било, да се и сада створи по једна таква школа не само у овоме манастиру, него и у Хилендару, Дечанима и у Милешеву.

Многи старији свештеници памте, кад је у овоме манастиру било за једна пуна кола старих књига, све на пергаменту, али их је неки владика Грк спалио, тобож да се не би као свете ствари ваљале по прашини, а многе су и неки странци разнели све помоћу фанарских владика.

Какве ли је ту драгоцености за српску Историју прогутала ватра?

д) Пут од манастира Св. оца Прохора, преко Прешева, Бујановца и натраг у Гњилан, а одавде преко манастира Драганца, у Ново Брдо.

25. Јуна у $6^1/_2$ сахати пре подне, пошто се помолих Богу у цркви и пошто обдарих цркву, слуге и

једног Арнауташа, који чува манастир, кренусмо се на коњима за Прешево прегазивши реку Пчињу код манастира. За $^{3}/_{4}$ сах. стигосмо код старе и напуштене цркве свете Тројице у селу Старцу. Црква је стара и без крова. Одавде пођосмо у $7^{1}/_{2}$ а у $8^{1}/_{2}$ стигосмо код реке Узовке, уз коју је на 600 метара даљине село Собрате. Одавде смо ишли уз брдо и изашли изнад Биљаче, где постоји турска касарна са једним батаљоном низама. У селу Биљачи живе Срби и имају своју српску школу у којој је учитељ Јања Љубић. Не сишав с брда право у Биљачу, скренусмо лево у поток једне мале речице и у $9^{1}/_{2}$ сахати стигосмо у село Буштрање, у коме има 55 арнауташких и 16 српских кућа. Свратисмо у ово село, где нам изађе у сусрет Златко Младеновић који нас уведе у своју башту да се у хладовини под воћкама мало одморимо.

Ове српске куће трпе велики зулум од оних 55 кућа Арнауташа. Поред осталих зулума Срби у овоме селу не смеју чувати свиње. Пре кратког времена један од Срба у овоме селу беше купио и кући дотерао једну крмачу за приплод, коју су му Арнауташи одмах из пушке убили, а њега истукли.

У 10 сахати и 20 мин. пођосмо из Буштрање и преко села Жужице за $1^{1}/_{4}$ сах. стигосмо у Прешево, где одседосмо у хану Рецеп-агином.

Чим смо у Прешево стигли, дође ми на добродошлицу у име отсутног кајмакама, Мал мудир, (управник финансија) Ахмед Лутфи ефендија и секретар прешевске полициске власти Махмуд ефендија.

Прошав кроз варошицу Прешево, свратио сам у канцеларију среске власти да вратим посету поменутим чиновницима, где нађох и приштинског мухасебецију — главни управник финансија у приштинском санџаку — Исмаил Рајиф ефендију, који је дошао ради наплате порезе и других државних прихода. И овде ми је један одред жандарма одао прописну почаст. Одавде у пратњи поменутог Махмуд ефендије, који је родом из Лесковца, одосмо да прегледамо варошицу, која има и своју чаршију, која је, за дивно чудо прилично чиста. Речица, која средином чаршије

тече, у многоме олакшава одржању чистоће, јер се све сметлиште у њу баца те га вода носи.

Чим се вратих у хан, платих трошак и спремих се за полазак, али у томе стигоше мухасебеџија и још два чиновника да ми пожеле срећан пут.

Прешево има око 600 кућа, од којих су 570 Арнауташа и око 30 српских кућа. Срби служе богатије Арнауташе као чивчије и као слуге, обрађујући им земљу под извесном платом или за један мали део од добивеног плода. Срби су у овој варошици пука сиротиња.

Прешевски срез има 122 села са 42.248 становника, од којих су 26.920 Срба а 15.328 Арнауташа.

На по часа од Прешева, а на западној страни постоје остатци једног старог града — тврђаве.

Из Прешева се кренусмо у $3^1/_2$ сахати по подне опет на коњима и за $^1/_4$ стигосмо код старе и напуштене цркве над селом Ораовицом. Црква је на своду и са два одељења. На унутрашњим зидовима види се још по који живопис светитеља, од којих су се добро одржали још само: Свети Нестор, Свети Никита, Свети Кузман, Свети Прокопије и Света Петка.

Над другим вратима црквеним на зиду био је натпис, али су слова отпала заједно са малтером. Само се још виде трагови од натписа.

Од ове цркве пођосмо и изађосмо на главни друм Врања—Куманово, испод Биљаче. Друм се овај сада живо оправљаше народним кулуком, све самим Србима из прешевске казе. Пролазећи поред ових радника на друму сваку сам гомилу ословљавао са: „Помози Бог, браћо“, а ови су већ знали да сам српски консул, те су ме свесрдно отпоздрављали са: „Бог ти добро дао“.

У 7 сати у вече смо стигли у Бујановце, где у истој гостионици преноћисмо, а сутра дан 26. Јуна одох у цркву бујановачку и на путу се сусретнем са учитељем бујановачким Михаилом Ђорђевићем и његовим помоћником Стојиљком Величковићем, те са њима у друштву одох у цркву, која је од Бујановца удаљена преко 600 метара. Црква је храм Св. Петра.

Око цркве је велики простор црквеног земљишта, ограђен јаким зидом. Код цркве постоји један велики грм, какви се у овим крајевима ретко виђају.

Помолив се Богу и обдарив цркву, одосмо натраг у Бујановце, где на молбу учитеља свратих у његов стан, у коме је уједно и школа. И школа и учитељев стан не одговарају потреби, јер кућа није подесна ни за стан ни за школу, а и трошна је, па ако не и паду склона зграда.

У Бујановцу се свакодневно виђа по који трговац из Србије, Скопља, Куманова, Криворечке Паланке и Гњилана. Има и неколико занатлија из Србије са којима сам се састајао и разабирао о њиховим приликама.

Из Бујановца се кренусмо и за $3^1/_2$ сахата стигосмо до моста на Кривој реци, где наиђосмо на неког Васу Ђорђевића из Доморовца и одавде заједно с њиме за не више од $^1/_4$ сахата стигосмо у Доморовце, где нам дође честити Србин поп Ђорђе Поповић, који је уједно и учитељ доморовачки, са још неколико Срба Доморовчана, међу којима беху Јован Илићевски и Петар Јовановић, учитељ кормињански.

Црква доморовачка је подигнута на темељима старе порушене цркве Св. Илије. Исплетена је чатмом и излепљена земљом. То је прва црква коју сам видео подигнуту од чатме. И ако је сама црква чатмара, ограда је око црквеног дворишта подигнута од камена. У црквеном дворишту је и школа, која је од слабог материјала. У $5^1/_2$ сахати по подне стигосмо у Гњилане. Пред Гњиланом на један сахат дочекао ме је Тевфик-бег, брат Муста Бегов у пратњи два наоружана Арнауташа. Тевфик-бег ме је у име свога брата и у име своје позвао да опет будем њихов гост. Извиних му се, да то сада не могу учинити из простог разлога, што сам од пута прашљив и знојав, и што морам сутра ранити, за Ново Брдо, те ћу морати преноћити у каквом хану. Он и даље оста при своме да одседнем код њих, а ја остадох при своме да ћу преноћити у хану и у томе разговору продужисмо пут за Гњилане. На по часа од Гњилана опет ме је сачекао Јетиш-ага жандарм. потпоручник са неколико коњаника. И овај

ми је саопштио поруку Муста Бегову да одседнем опет код њега. И њему се извиних на исти начин као и Тевфик Бегу. И тако одседох у кафани Стојана Васића, Србина из Гњилана.

Чим сам ушао у кафану, стиже и млађи брат Муста бегов Хусејин бег са поздравом од свога брата, да одем на конак код њих. Извиних се и Хусејин бегу и замолих га да поздрави Муста бега и да му каже, како сам му веома благодаран и обвезан на такој љубазности и гостопримству, али да ми никако није могуће друкше, већ морам преноћити у кафани. На по часа за овим дође лично и Муста бег са својим синовцем Ибрахим бегом, председником општине гњиланске, да ме из кафане извуку и одведу њиховој кући, говорећи ми, да је за њих срамота да њихов гост, консул суседне и пријатељске државе преноћи у кафани. Ја остах и на даље при своме и на томе се ствар сврши. За овим дођоше ми Мал мудир и секретар кајмакамов да ме питају, јесам ли здраво и мирно прошао на путу. Тога истог дана посетио сам Муста бега и благодарио му на великој љубазности његовој, а за овим сам вратио посету Хусејин-аги Ђаковцу, код кога сам застао кајмакама гњиланског Далип Ефендију, који ми рече како ме је тражио у Муста-беговој кући и у кафани где сам одсео, па како су му казали да сам код Хусејин-аге, то је он дошао да ме види. Хусејин-ага ме је врло љубазно примио и веома се интимно самном разговарао. Овај Хусејин-ага оженио је своја два сина двема ћеркама Сулиман-агиним из Вучитрна, а најмлађом се је пре кратког времена и сâм оженио, те је ова најмлађа сестра, својим старијим сестрама свекрва.

Долазио ми је, да се самном упозна и неки Хусејин-ага Оклап, за кога сам доцније сазнао да је поштен и честит човек.

У гњиланску жандармерију примљена су била пре неколико дана четири Србина за пешаке, од којих је један именом Васа одређен мени на службу.

27. јуна у 7 часова пре подне пођосмо на коњима за Ново Брдо у пратњи моје приштинске пратње и још

једног коњаника из Гњилана. Ишли смо путем поред Станишора и у 8 часова скренусмо од тога пута десно за манастир Драганац, где стигосмо за неколико минути. Чим смо се одвојили за манастир ишли смо уз речицу Драганску између густе и одрасле шуме.

Црква је дивна а подигнута на развалинама старе цркве у 1868. год. Има једно кубе а посвећена је Св. Архангелу Михаилу и Гаврилу. Над вратима црквеним стоји овакав запис:

† Основасја сеј Божествени Храм во имја Сабор Архангела Михаила и Гаврила, дозволенијем султана Азиса, благословенијем же Рашко-Призренскога Митрополита Г-на Г-на Мелетија 1868. године месец Март 10. ден.

У манастиру овоме нашао сам као домаћина јеромонаха Дионисија, који је родом из села Страже, које није далеко од манастира. До лане је био поп, па како је остао удов, то га је митрополит рашко-призренски Дионисије замонашио и пре десетину дана упутио у манастир Драганац за старешину. Јеромонах Дионисије изгледа ми врло миран и веома љубазан човек, те се је од њега надати, да ће бити од користи манастиру.

У манастирској згради почиње сада и школа за децу из околних села, а за учитеља је дошао Петко Радуловић, из Колашина Ибарског, код Митровице, као свршени ђак призренске богословско-учитељске школе.

Пошто обдарих цркву и послугу у 9 сахати и 20 мин. пођосмо даље и преко села Макреша, Броћинца и Трнићевца за 2 сахата стигли смо у село Бостане, које је у подножју положаја ново-брдског. У Драганцу, Горњем Макрешу, Броћинцу и Трнићевцу живе Срби а у Доњем Макрешу има и 3 куће Арнауташа — муаџира.

Од манастира Драганца па до Бостана пратио ме је и поп Тривун Костић, из Зочишта призренског, а који је сада парох бостански.

Код бостанске цркве, храма Св. Богородице, прикупише се неколико Срба из Бостана, да се са мном виде и поздраве.

Уђох у цркву, целивах крст и икону и приложих свој поклон, па затим пођосмо уз брдо и за 20 минути били смо на Новом Брду, одакле смо имали величанствен поглед на околину. Овде на поређаним тесаним каменовима у хладовини испод великог јавора, између џамије и текије, иза које је турско гробље, поседасмо. Ту нам приђоше неколико турских младића и један старац. Младићи прихватише коње а старац Сејфедин-хоџа седе поред мене на разговор.

На Новом Брду сам нашао само пет кућа турских а ни једну српску. И ових пет кућа турских раселиће се, вели старац Сејфедин, јер овако усамљени не могу опстати.

Ново-брдски град је сав у рушевинама. На западном спољном зиду стоји узидан од црвеног мрамора крст. Турци Новобрђани, који уз нас беху, веле да ту иза овог крста у граду лежи нека српска краљица. Уђосмо у град и то место нађосмо затрпано рушевинама од градских зидова. У граду смо видели један велики и неколико малих јавора, који су поникли из оних рушевина, где се не види земља од камена и малтера.

Близу турских кућа постоји једна џамија, која је по запису на вратима подигнута 1172. године по турском календару, а то је до ове 1897. године 140 година.

Године 1873. одлазио је у Ново Брдо и Јастребов. Он је тада нашао 30 мухамеданских кућа.

Ово малобројно становништво чувеног Новог Брда говори и српски и турски. Куће су им северно од града у једној равној дољи. По месту где су куће и по малом мунарету на џамији изгледа ми, као да су се ове куће са својом џамијом овде прикриле, да их са стране нико не може видети, јер све док се до њих не дође ни с једног краја не могу се видети.

Становници ново-брдски веле, да они нису Арнаути већ прави Турци. И то је тачно, јер су они ту насељени по завојевању Новог Брда. Турци Ново-

брђани и они у Добрчану једнаки су. Или су се Добрчани преселили са Новог Брда у Добрчане или су Ново Брдо и Добрчане једновремено насељени Турцима. У Гњилану има подоста турских породица досељених са Новог Брда. Са Новог Брда доселио се је у Приштину и Хамид спахија, чији син Зејнула и сада живи у Приштини.

На Новом Брду виде се остаци од појединих зграда, као и камени стубови од тих зграда, од којих су неки усправљени а неки и положени на земљу. Али нити има остатака од многобројних кућа, као што се прича да их је било по некима 6.000, а по некима и 12.000 кућа, нити су се могле толике куће сместити на самом Новом Брду, на коме је град. Ако ли је у истини да је на Новом Брду било тако многобројних кућа, онда су оне морале бити и испод Новог Брда.

Око Новог Брда и у целој гњиланској кази при копању и орању често налазе стари српски новац и друге старине.

Близу џамије постоји и сада један велики старински бунар са великим каменим коритом до бунара, али се Новобрђани овим бунаром не служе, но доносе воду са 1/4 сах. даљине са места званог „Бреберишка“.

На југо-источној страни Новог Брда постоје остаци цркве Светог Николе, код које прави хладовину један велики јавор. Бостанчани веле, да су до пре 30 година долазили код овог црквишта, ту се молили Богу и на саборе скупљали. У близини ове цркве једно се место зове Марков Крст. Окна рудокопска су на по часа од Новог Брда. Она нису прорадила после завојевања Турског.

После овога отишао сам на источни крај новобрдског положаја, да исти разгледам. Уз мене беху мој кавас Стојан Глигоријевић и жандармеријски наредник Хасан чауш. Остала пратња беше остала код џамије у хладовини испод јавора, а ми смо од њих били удаљени највише 200 метара. Одавде сам посматрао српско-турску границу код Китке, Свираца, Зајечевца и т. д. и у који мах извадих из џепа карту да нешто видим, пуче пушка испред нас преко долине

из шуме и куршум прохуја изнад наших глава. Остадосмо у месту још 35 минута чекајући, неће ли још која пући, али ни једна више не пуче. Хасан чауш и мој кавас тврде, да је неко нас гађао, а остали рекоше, да су чобани случајно пуцали.

Стари друм новобрдски познаје се од села Страже, на Царев Забео, по риду па на Трнићевце. Но овај је друм сада забатаљен. Сада се из Гњилана за Ново Брдо иде на Станишор, па клисуром на Макреш, Трнићевце и Бостане.

ђ) С Новога Брда у Гњилане и опис села која се налазе између Гњилана, Новога Брда, Криве Реке и Мораве.

Кад смо се са Новог Брда кренули, прошли смо кроз српско село Манишинце, које друм пресеца на две махале, иза махале која је лево од друма долази српско село Зебинце, где је извор једног крака Криве Реке. Извор је овај чесма, која се зове Јаћимовска. Одавде па до утока Криве Реке у Мораву испод села Доморовца, дужина је реке око 50 километара.

Између Манишинца и Зебинца на месту званом Клоборовце застадосмо ради малог одмора, где нам Васа Цветковић из Манишинца донесе хладне воде. За овим прођосмо поред српског села Страже, чија се црква Св. Петка види на једном узвишеном месту изнад села, а за овим поред села Куретишта за 4 сахата стигосмо са Новог Брда у Гњилане.

Кад сам већ овај крај око Новог Брда обишао, онда да побележим овде сва села, која се находе између Гњилана, Новог Брда, Криве Реке (са неколико села и преко ове) и Мораве:

Куретиште српско, Станишор српско, Кувце српско, Стража српско, Драганац српско, Макреш доњи Срби и Арнауташи-мухаџири[7]) Трнићевце српско са 3 куће Арнауташа досељених, Бостане српско, Пла-

[7] Мухаџирима Турци називају оне Арнауте, који су се после рата доселили из Србије.

вица српско и Арнауташа досељених, Јасеновик Срби и Арнауташи досељени, Клобукар Срби и Арнауташи досељени, Царевце Срби и Арнауташи досељени, Бољевце Срби и Арнауташи досељени[8]), Лештар Срби и Арнауташи досељени, Тиринце Срби и Арнауташи досељеници, Бушинце српско, Косовица (ново село са досељеницима Арнауташима), Мигановце Срби и Арнауташи досељеници, Гоголовце Срби и Арнауташи досељеници, Робовац српско са 6 кућа Арнауташа досељених, Бусовато Арнауташи, Божовце са 35 кућа српских, а мало у страну до села населили су се и 3 куће Арнауташа досељеника. Срби у Божовцу имају своју цркву која је била скоро сва у земљи, али су је вредни божовчани откопали, поправили и дивно украсили. Посвећена је Св. Богородици. У атару овога села налази се манастир у рушевинама а био је посвећен Св. Јовану. Има стари људи, који памте кад се је код овог манастира скупљао вашар, на који су долазили трговци из свију околних вароши, али га Турци услед несигурности пренесу у Гњилане, где се и сада сваке године држи на Иван дан, 24 јуна. У атару села Божовца постоји још један манастир посвећен Св. Спиридону, али и овај је у рушевинама. И сад се сваке године 12. децембра скупља народ и свештеници. До овога манастира има једна чесма са јаком водом, коју народ сматра за лековиту. Рајановце 14 кућа све Срби. У Рајановцу постоји напуштен манастир у месту званом „Зли Дол“, храма Св. Ђорђа, јер се и сада још народ ту скупља на Ђурђев дан. У атару истог села има једно место које се зове „Глоборица“, где постоји стара напуштена црква, која се још доста добро одржала, али се не зна коме је свецу посвећена. Сада су око ње насељени Арнауташи досељеници. Одовце има 14 српских и 3 арнауташке куће. Арнауташке су, као досељеничке, мало у страну од села, на месту где је српско гробље и где је била црква Свете Петке. Јабуковица арнауташко село (ово је село између Бусовате и Прилепнице), Прилепница има 30 арнаута-

---

[8] У Бољевцу постоји стара црква у рушевинама.

шких, 4 српске и 8 циганских кућа. Причају, да је више села Прилепнице постојала црква, од које сада ни трага нема. Изнад истог села на месту званом Оџин Камен, постоји једна пећина до реке Прилепничке. Ова пећина изгледа као железнички тунел. Веле, да се је кроз ову пећину негда могло ићи у манастир Св. Спиридона, који поменух у божевачком атару. Неки су скоро покушали да кроз ову пећину изађу на другу страну, па нису могли, а један је изгорео четири свеће идући пећином па ипак није могао изаћи на други крај, већ се вратио. Мало ниже од ове пећине постоји извор са млаком водом. У Ропотову великом и Ропотову малом живе Срби. У Шилову Срби и мухаџири. Кметовце има 30 српских и 15 мухаџирских кућа. Добрчане има 70 турских и 30 српских кућа. Више овога села постоји развађена црква, код које се мештани Срби скупљају о Св. Василију. Кроз ово село пролази река Прилепница. Више њега на више места извире кисела вода, коју народ пије као лек. Буковић је арнауташко село, удаљено два сахата од Гњилана, има 25 кућа све арнауташке. Има и развађену цркву, коју народ сматра за лековиту, те је често посећује. Тврде да су се многи излечили од болести падавице. Ову цркву веома много обожавају и Срби и Арнауташи. Милешево Арнауташко; Сапора Срби и Арнауташи мухаџири; Дреновце Срби и мухаџири. Ово последње има и своју цркву посвећену Св. Бесребреницима Кузману и Дамњану, коју су пре неколико година обновили. Петровце Срби и мухаџири, Панчело српско. Панчело и Томанце једно су до другога и обоје имају 26 кућа Срба; Топоница сада арнауташко село има до 30 кућа и постоји на левој обали Криве Реке. Испод овога села на 350 метара на путу Топоница—Доморовце постоје рушевине једног великог манастира на брегу званом Поповац. До ове манастирске рушевине постоји и старо српско гробље. Старац Симон из Доморовца каже ми, да су до скора постојали зидови црквени и у самом селу Топоници, али су их Арнауташи срушили и од тога материјала подигли себи куће и џамију. У атару истог села а на месту званом „Блато“ населили су се Ар-

науташи мухаџири и своје село назвали Блато. Из овога је села Рам-Блата, мухаџир, који је истина качак — одметник од власти, али Србима никад није чинио каква зла. Он брани Србе од сваке напасти. Он је 8. децембра прошле 1896. године поубијао неке качаке Арнауташе, који су мучили и глобили Србе. То је било у селу Петровцу. Поубијани качаци су: Реџеп Корбалинца и Хусеjин Карачева, а двојица су рањена и један жив ухваћен. Сада се Рам-Блата чува и од власти и од сродника поубијаних качака, те собом води 20—25 наоружаних својих Арнауташа да га чувају. Коретин, арнауташко село од 80 кућа; Беривојце Срби и Арнауташи. У пољу овога села постоји потпуно цела црква храма Св. Јована, али је напуштена. Село је на Кривој Реци; Село Мочаре је српско У њему постоји напуштени манастир Рђавац, чији су зидови цели до крова, а на северном зиду високо од земље постоји и неки натпис; Стрелица је српско; Костадинце српско; Боце и Срби и мухаџири; Гризиме српско; Станиловце српско; Ферићеја Срби и мухаџири; Братиловце Срби и мухаџири; Ђурошевце арнауташко; Шајић арнауташко; Гминце то исто; Каменица српско, са школом и учитељем Милутином Дедовићем, а одвојено од села и 5 кућа мухаџира. У Каменици је до скора био жив поп Стојан, који је учио школу у Дечанима код хаџи Захарија, последњег Србина митрополита рашко-призренског. Поп Стојанови су синови такође попови: поп Арса и поп Глигорије а поп је и син поп Арсин поп Јанићије. Веле, да су и поп Стојанови претци били свештеници. У селу Ајановцу живе Срби и мухаџири. У атару ајановачком а више Каменице постоји напуштена црква звана „Тамница“, на којој је кров порушен, те је у средини исте израсло једно повеће дрво. У Стрезовцу и Срби и мухаџири; Криљево, Маревце, Драголизница, Врапчић и Клокоч су арнауташка села. У Видини су Срби и мухаџири; у Големој Ливади Арнауташи; у Извору Срби и мухаџири; Прејаковце, Мањишинце и Зебинце су српска села.

Од села Доморовца на Кривој Реци, па уз Огошку, Десивојску и Шипашничку реку па до десне обале Трнавске реке и до српско-турске границе су ова села:

Доморовце Срби, Адановце Срби и Арнауташи; Дојковце Арнауташи; Мучиварце Арнауташи; Чараковце Срби; Кололеч Срби; Горња Брезница, Доња Брезница, Огоште, Лисоцка и Китка арнауташка су села. Обе Брезнице су уз брезничку реку, која је притока огошкој реци. Шипашница српско, Горња Шипашница арнауташко, Бобовник Срби и Арнауташи, Врућевац, Рогачица, Ново Село, Карачево, Муовац, Зарбинце, Рамно Бучје, Ћар, Прибовце, Суарна, Седларе, Крајни Дел, Десивојце, Лејчић, Трстена и Веља Глава, сва арнауташка.

Између горњег краја Криве Реке и границе српско-турске су ова села:

Мешина Срби и мухаџири; Туђевце, Свирце, Зајечевац, Хајкобила, Дабишевце, (у овоме постоји напуштена црква са натписом на плочи изнад врата из доба када је иста подигнута) и Прапаштица су арнауташка а Грађеник Срби и Арнауташи — мухаџири; Орлан Арнауташи; Глоговица Арнауташи; Ораовица Срби и мухаџири; Ваганеж Срби и мухаџири. У Ваганежу постоји цела црква напуштена. Има и натписа на западној страни у припрати; и Кременато са Србима и мухаџирима.

е) Поново о Гњилану, пут од Гњилана у Феризовиће и опис села која се налазе између Гњилана, Горње Мораве и планине Жеговца, као и села између Кара-Дага и Мораве.

Шетајући пред вече 27. Јуна једном улицом гњиланском, сретох једну девојчицу која ме учтиво поздрави са „добро вече“. На питање чија је, одговорила ми је: „ја сам, господине, Стана Катанићева“, а на питање шта је она, одговорила ми је са поносом: „ја сам, господине, Српкиња“, а за овом девојчицом беху два мушкарца од по 10—11 година, на питање одговорише ми: „Ми смо, господине, Срби“.[9]

[9] Стана је сада у 1908. год. када ове белешке сређујем, учитељица у Гњилану.

Прича се у Гњилану за неког попа Павла, који је одавно умро, ово: Једне године за живота иконома гњиланског пок. Василија Поповића, дошао је у Гњилане као патријаршиски изасланик протосинђел Данило, Грк, кога поп Василије Поповић поред осталих својих пријатеља позове на вечеру о својој слави Св. Јовану. Кад је по српском обичају пијено у славу Божију, устану на ноге сви, а само протосинђел Данило, Грк, није хтео устати, но је са подсмехом гледао шта то Срби раде. Ово свима Србима не буде право, а нарочито је то наљутило попа Павла, те је викнуо протосинђелу Данилу да устане овим речима: Нек устане грчка глава, јер је ово српска слава. Грк протосинђел је одмах напустио друштво, али то је још већма увредило попа Павла, те је сутра дан пуцао из пушке на протосинђела, али га није погодио.

У Гњилану у месту званом Ширина постоји извор звани Долап, око кога су бунари по кућама тако плитки, да се из њих захваћа вода руком.

Најбоља је вода за пијење Бољетска Чесма, која је у Бољетској махали. Прича се да је код те чесме била црква. Сваки се Гњиланац православне вере на Светли Петак по Ускрсу, умије водом са ове чесме.

Изван вароши пак на 200 метара је чесма Петиговачка, око које се и сада виде остатци зидова некадање цркве. Ту постоји и *„побијен Камен“*, за кога се вели, да га је ту добацио Краљевић Марко из Прилепа.

У Гњилану преноћих а сутра дан 28. јуна у 6 3/4 сахати пођох за Феризовиће. За по часа већ смо били у селу Доњем Ливочу, у којем живе Арнауташи, а одавде за по сахата стигосмо у село Партеш, које је до самог друма, на левој страни истог и у којем има 34 српске и 6 арнауташких кућа.

Пут којим сада идемо за Феризовић с десне му стране затвара поглед на Косово планина Жеговац, а с леве на Куманово и Скопље затвара поглед планина Црна Гора (Карадаг) (скопска).

Од Партеша за по часа стигосмо на спрам села Будриге, које је на левој страни друма на један ки-

лометар даљине и у којем су 55 кућа Арнауташа. Одавде за $^{1}/_{4}$ часа стигли смо у село Радивојце, које има 46 кућа српских. Ово је село до самог друма на десној страни истог.

Лево преко Мораве, испод Карадашке планине, виде се на по 3—4 километра даљине села: Подгорце, Бегунце, Могиље са црквом Св. Тодора; Витине, Бињач, Ђерекаре, Кабаш и још друга села крај извора моравиог.

За по часа стигосмо у српско село Клокот, које је удаљено на 200 метара лево од друма, а које има 40 српских кућа. Од Клокота за 25 минута стигосмо у Пожаране, које је с обе стране друма а поред речице Трпеске. Има 50 кућа Арнауташа, 10 српских и неколико циганских породица, које живе као слуге код богатијих Арнауташа. Има 5 ханова и уза сваки по један дућанчић с бакалским еспапом и другим ситницама. Пожаране се рачуна половина пута између Гњилана и Феризовића. Из Пожаране полу-лево води један обичан пут за Качаник.

У Пожарану пописмо по једну кафу у хану Шабана Ђаковца, па се кренусмо даље. Прошав између арнауташка села Рамњана и Слатине за 10 минути смо стигли на речицу Миросаљску. Одавде на десној страни настаје ситна али густа шума, коју на више места прошарују пропланци и ливадице.

Село Миросаље, по којем ова речица носи име, десно је од друма на 2—3 километра уз поток испод планине Жеговца. Становници су му Арнауташи.

И речица Миросаљска је једна од Моравиних извора. Она је северно од села Бињча. Бињач је испод Карадага, а Миросаље испод Жеговца. Извор ове Мораве, најтачније је описао Милојко В. Веселиновић (по податцима, које му је дао Спира Радивојевић) у опису своме о Изморнику у XX књизи годишњице Николе Чупића

У овоме крају од мештана нико не зове ову Мораву, нити предео Бињчом, већ само Моравом или Горњом Моравом. Назив Бињч-Морава чуће се само од школованих људи, којима је тако у школи предавано.

Реч Бињач је само име села а не име предела или име реке — Мораве.

Од речице Миросаљске за 40 минута стигли смо у арнауташко село Сојево, које друм, којим ми идемо, пресеца и од којег се већ може рачунати да ступамо на Косово-Поље.

Од Клокота па све до Сојева непрестано сам виђао на друму кулучаре са колима, који вуку камен и шљунак и њиме насипаху друм, који се готово изнова оправљаше са највећом журбом, а кулучари беху махом Срби. На неколико сам места застајао и разговарао са нашим сународницима распитивајући се о њиховим приликама. Многи су ми се јавно и пред турским жандармима жалили на зулуме, које им чине Арнауташи, а жалили су ми се и на неправду што друм оправљају само Срби а не и Арнауташи. „Бог је добар, биће добро“ био им је мој одговор. У Сојеву наиђох на неколико Срба из села Витине, они су ми се жалили, да трпе нечувена насиља од Арнауташа а нарочито: од Мустафе Арифовића, Адема Арифовића, Алила Џелаловића, Ћерима Алијиног, Реџепа званог чауша, сви из села Кабаша и Далипа из села Љубижде. Слушајући од ових јадних Срба многе јаде и покоре, које су поменути Арнауташи починили и Србима у Витини и по другим селима Горње Мораве, а немајући никакве власти и снаге да им сместа дам задовољења, морам признати да сам овде с погледом на свој положај, морао изаћи из такта, те сам овим људима гласно рекао, да кажу именованим зулумћарима, као и свима осталим зликовцима арнауташким, да ће у скором времену бити повешани и то за ноге, да висе све док им душа не испадне, јер су они такву казну и заслужили. Кад сам ово говорио, моја је пратња била подаље од мене, а само је уз мене био мој кавас Стојан. Обрадовани оваком мојом поруком, неколико њих Срба повикаше: „Дај Боже“, а неки се и прекрстише, молећи Бога да се то оствари, а неки се приближише к мени и рекоше ми: „Ми обде већ 20 дана како оправљамо друм а зулумћари једу и пију код наших кућа и покупили све наше укућане да им

окопавају кукуруз и жању јечам, а наши усеви пропадоше. Стигла жетва, косидба и окопавање кукуруза, а ми овде на друму, па не знамо шта ћемо и куда ћемо.“

Обећах им да ћу све учинити, да им се невоља олакша.

Место на којем је село Сојево и ако није тако високо над Косовом, ипак је оно у вези десно са планицом Жеговцем а лево са Карадагом и оно је вододелница за три реке. Источно за Мораву а западно приточицама за реку Лепенац која продире Качаничком Клисуром и утиче у Вардар близу Скопља, и за Ситницу, која иде северно преко Косова и утиче у Ибар код Митровице. За Ситницу и Лепенац ћу доцније продужити, а сада да поређам сва села између Гњилана, Горње Мораве и планине Жеговца: Великинце арнауташко село са порушеном црквом. Доњи Ливач са 40 кућа Арнауташа, кроз које тече речица Параловска, а село је на самом друму Гњилане—Феризовић. Између оба ова села постоји вис Илијна Глава и на њему црква у рушевинама. Село Будриге има 32 српске и 8 арнауташких кућа. Кроз ово село пролази обичан пут за Куманово.

Десно од села Будриге је арнауташко село Црница (или Церница), које је од Гњилана удаљено 3/4 сахати и у чијем атару постоје 13 цркава у рушевинама.

Партеш има 34 српске и 6 арнауташких кућа, а лежи поред главног друма Гњилане—Феризовић. На северној страни истог је брдо Височа, на којем је у нашем рату са Турцима у 1878. г. био српски шанац. На јужној је страни тога брда арнауташко село Будриле са 55 кућа. На левој обали Мораве а на месту званом Главичица постоји црква храма Вознесења, која је у рушевинама. Прича се, да је код ове цркве некад бивао вашар о Спасовдану, који је трајао по месец дана сваке године.

У планини Жеговцу постоје села: Жеговце, Слаковце и Коштанопоље. Ово последње Арнауташи називају Киштанопоље.

Село Радивојце, на путу Гњилане—Феризовић и

које је $2^1/_2$ сахата удаљено од Гњилана, има 46 српских кућа. Из овога се села најкраћим путем може стићи у Скопље преко Карадага — Скопске Црне Горе — овако: Од Радивојца за 1 сахат у Витину, одавде за $^1/_4$ сахата у Бињач, а одавде за 3 сахата до Корбулића, све равницом. Од Корбулића почиње узбрдица звана „Браниште“ и за 1 сахат стићи ће се до места званог „Мочариште.“ Од Мочаришта блажа узбрдица до планине Биљак један сахат хода, а од Биљака до Карауле 2 сахата све равницом. Од Карауле до манастира Благовештења 2 сахата равницом. Благовештење је над селом Горњане и цркве Св. Никите у Скопској Црној Гори. Од Благовештења је пут на доњи Забео, па на Бањанску чуку, сиђе се у село Бањане, које је $2^1/_2$ сах. од Скопља. Са малом оправком овим би путем могла ићи и товарна кола. Кад се тим путем пође из Гњилана, гази се Морава између Радивојца и Клокота (оба су ова села на левој обали Мораве), јер мост звани Ариф-агин има само једно брвно за пешаке, па и то не увек.

Клокот, српско је село са 40 кућа, до друма Гњилане—Феризовић. Има своју порушену цркву храма Свете Богородице. Код овога села а до саме Мораве извире врућа сумпорна вода.

Пожаране на истом путу, има 50 арнауташких, 10 српских и неколико циганских кућа. Има и две старе порушене цркве, од које се једна зове Бела, а друга Црна. Бела је храма Свете Петке, а за Црну се не зна којем је свецу била посвећена. Кажу, да се Црна зове зато, што је паљена, те су јој зидови поцрнели, а друга није паљена већ рушена, те су јој се зидови дуго година белили. Обе су у близини једна до друге.

Трпеза има 40 кућа, пола су Срби а пола Арнауташи. У атару овога села има две цркве у рушевинама. За једну се зна, да је била посвећена Св. Архангелу Михаилу и да је била манастир. Народ тврди, да су на месту, где је сада село Трпеза, биле манастирске трпезарије, те је отуда и село добило то име. Од повађених каменова са ове цркве подигао је мост

на Морави Ариф-ага из Гњилана, отац по злу чувеног Саит-аге гњиланца. Мост је код села Клокота. Стубови су му и сада здрави, али је дрвенарија иструлила, те се преко истог не може пролазити колима, а пешке кад год се намести брвно. Мост се зове Ариф-агин. Испод села Трпезе на манастирском земљишту населили су се Арнауташи и тај су свој заселак од 20 кућа назвали Чивлак.

Житина, које броји 35 кућа, од којих су 14 српских и 21 арнауташка. Има цркву Свете Тројице у развалинама. У атару истог села из једне стене од 2 – 3 метра висине извире кисела вода. На месту пак Свинтуле, извире нека лековита вода, код које се народ на Светли Петак по Ускрсу скупља на сабор.

Село Девоје, има 6 српских и 10 арнауташких кућа. И овде постоји црква у рушевинама.

Село Рамњане, има 6 српских и 24 арнауташких кућа, а има и стару цркву у рушевинама.

Трстеник са 30, Камена Глава са 40, Златаре са 20, Гошинце са 30, и Стагово са 30 кућа, све Арнауташи. И овим свих пет арнауташких села имају старе и напуштене српске цркве са старим српским гробљима.

ж) Села између Карадага и Мораве почев од села Угљара па до Моравиног извора у тако-званој Горњој Морави.

Угљаре има 30 арнауташких кућа.

Пасјане има 100 српских кућа, а више овога заселак насељен мухаџирима од 15 кућа. Има цркву и школу, у којој је сада (1897) учитељ Сава Поповић. По причању ово се село раније звало Посијане, зато што му је земља добра за све усеве; али како се Срби из овога села нису покоравали свакој заповести, нарочито за време јаничара, то га Турци прозову Пасјане. Црква пасјанска посвећена је Преображењу, 6. августа, порушена је у почетку овога века, као што је учињено и са осталим многобројним српским црквама, док није дошло време да је народ обнови дозволом једне жене, која се звала: *Бејас Ханума*, што

на српски значи: Бела Госпођа. Ова Бејас Ханума је Српкиња, кћер попа Алексе, чини ми се да ми рекоше из Зајечарског краја, коју су Турци као српску девојку Марију заробили у првом устанку српском и довели у Гњилане, где је постала женом Рашид-бега Цинића. А кад је њен отац дознао за њу, долазио је у Гњилане, али је ова већ онда имала два сина Малићбега и Хамди-бега. Рашид-бег је лепо примио свога таста поп Алексу, угостио га и потом испратио.

Бејас Ханумини су унуци: Муста-бег, Тевфик-бег и Хусејин-бег, у чијој сам кући у Гњилану био гост.

Како је ова Бејас Ханума као Српкиња и попова кћер гајила љубав према православној вери и српскоме народу, а често ишла у српско село Пасјане, као у чифлук свога мужа Рашид-бега, тешко јој је пало, кад је видела порушену цркву, те је замолила свога мужа да дозволи својим чивчијама у Пасјану да подигну цркву, што Рашид-бег и учини. И тако Пасјањани за кратко време подигну цркву, којој је Бејас Ханума до краја свога живота слала воска, тамњана и зејтина. Кад су Пасјањани довршили цркву, чувени Јашар-паша Цинић дошао је из Приштине у госте своме блиском сроднику Рашид-бегу, који га одвео на зијафет у Пасјане Чим је Јашар-паша (овај је порушио стотинама цркава и манастира на Косову и по околним планинама) угледао ново подигнуту и лепо окречену цркву пасјанску, с места је наредио да је поцрне, те су око цркве навукли велику гомилу сламе и исту запалили, те су од дима дуварови спољни почађавили, од чега се и сада трагови виде.

Све док је у Гњилану био жив поп Јанићије, веле, да је тајно носио Бејас Хануми нафору, а кад год је боловала долазио је попа Јанићије и читао јој молитве. Све до своје смрти носила је, веле, крст о врату прикривен под кошуљом. И све је то знао њен муж Рашидбег и ништа јој није кратио и сметао.

Кроз Пасјане пролази пут за Прешево. Предео од Пасјана уз Мораву до њеног извора зове се Горња Морава. Изнад села Пасјана почиње планина карадашка, коју са северне и источне стране опасује Мо-

рава, са западне Лепенац и теснац качанички, а са јужне стране поље скопско и кумановско.

На Карадагу (скопске Црне Горе) има много арнауташких села са напуштеним старим српским црквама и гробљима. Има и неколико католичких села (наш их народ зове Латинима), чији су становници српског порекла, јер су им стари из православне прешли у католичку веру, матерњи им је језик српски, као и Јањевцима на Косову. Обичаје су задржали српске а нарочито славу славе са највећом побожношћу. Празнују и још неке празнике по старом календару. Међу тим католичким селима има и таквих, чији се становници код Турака издају за мухамеданце, а код фратора за католике. Јавно иду у џамију а кришом у цркву. Сваки такав католик има по два имена — турско и католичко, — кад дођу на ред напоменућу та католичка села. После Пасјана долазе села:

Жегра, које има 40 српских и 20 арнауташких кућа. У Жегри су се скоро поарнаутили, јер још и сада носе своја српска презимена. Ово село има две развађене цркве.

Влаштица, сада арнауташко село од 100 кућа. Има развађену цркву и српско гробље.

Куречинци, арнауташко село од 150 кућа. Има цркву у развалинама.

Река, арнауташко село од 100 кућа. Има развађену стару цркву и старо српско гробље. Има и један извор лековите воде.

Сеферце, арнауташко село од 50 кућа.

Церевојка, арнауташко село од 20 кућа.

Илијинце, арнауташко село од 25 кућа. Има цркву Св. Илије у рушевинама.

Станевце, арнауташко село од 20 кућа

Бојићи, арнауташко село од 30 кућа.

Стубица, арнауташко село од 20 кућа. Сви говоре српски, а и сви остали из горњих села знају српски.

Кокинце има 40—50 кућа, од којих су пола Срби а пола Арнауташи.

Ловце, арнауташко село са 25 кућа. И ово је село скоро потурчено. Говоре српски. Има две цркве у ру-

шевинама. У једној од тих стоји на једној греди записано: поп Цветко.

Вуринце, арнауташко село од 10 кућа.

Мучи-Баба, арнауташко село од 18 кућа.

Депце, арнауташко село од 100 кућа.

Педић, арнауташко село од 20 кућа.

Челик, арнауташко село од 20 кућа.

Шурланце, арнауташко село од 20 кућа.

Станчић, арнауташко село од 20 кућа.

Дунавце, арнауташко село од 26 кућа.

Злокућане, арнауташко село од 10 кућа. У атару овога села извире кисела вода.

Грујанце, арнауташко село од 25 кућа.

Белановце, арнауташко село од 30 кућа. Ово је село подељено у две махале, једна спада у гњиланску а друга у кумановску казу.

Владово са 5 српских и 5 арнауташких кућа. Арнауташи у овоме селу говоре српски. У овоме селу постоји разваљена црква и старо српско гробље. Село је на путу за Куманово.

Носаље. У овоме су селу до скора живели само Срби али су се ови од тешког зулума разбегли а на њихова места населили Арнауташи. Има две цркве у рушевинама. И ови Арнауташи говоре и арнаутски и српски.

Могиља има 90 кућа, од којих су 70 српске и 20 арнауташке. У средини овога села постоји једно брдо, на врху којега је црква Св. Тодора, која служи. У средини села постоји и један велики пирамидни камен, а поврх њега је други. Овај други је четвороугални а у висини до 3 метра. Зову га „Раш". Причају да је обележје границе неког предела.

Врбовац село је идући од Могиља на јужној страни. Има 42 куће српске. Има цркву Св. Димитрија која и сада служи.

Подгорце је идући од Врбовца на југ. Има 15 српских и 5 арнауташких кућа. На једном брежуљку постоји стара црква у рушевинама, која је била храм Св. Петке. У старом гробљу постоји један четвороугални камен од свете трапезе црквене.

Грнчар има 20 кућа све српске. У овоме селу испод брда Прибоја извире вода, која помало киси, а лековита је од краста. Више овога села је била црква Св. Петке, која је сада у рушевинама. У атару овога села постоје и рушевине манастира Св. Николе. Више манастира на брду је разваљени град, који сада зову „Градиште.“ У средини овога града има старински бунар. Поред села Грнчара пролази река Грнчарица, која извире више села и која се раздваја у два крака, од којих један пролази кроз села Врбовце и Могиље, а оба се сливају у Мораву.

Гаденце 25—30 кућа, сада све арнауташке. Село је ово у близини поменутог манастира Св. Николе.

Стубла. Село ово постоји над Годенцем. Има 25 до 30 кућа. Становници му се код мухамеданаца показују као мухамеданци, а код католика за католике. Сваки од њих има по два имена Говоре српски а знају и арнаутски. У овоме селу рађају чувене стублалнске трешње, које се сматрају за најбоље од свију осталих трешања.

Између Стубла и Годенца постоји једна црква у рушевинама, но не зна се коме је свецу била посвећена.

Летница има 40—50 кућа све самих римокатолика. Говоре чисто српски и сви су им обичаји српски. Имају католичку цркву, коју зову Св. Миса, а за коју се зна, да је подигнута на рушевинама православне српске цркве, коју је подигао Цар Душан а после његове смрти довршили његов син Урош са својом мајком Јеленом. (Види „Податци за историју Српске Цркве“ од Јастребова у 1879. г, где се то опширније и фактима потврђује).

Познато је да Арнауташи за оздравлење ма од какве болести више полажу на читање, писање амајлија, врачање, но на лекара и његове лекове. С тога фратори католички при овој покатоличеној Душановој цркви вешто привлаче Арнауташе на читање тиме, што их љубазно примају и што се распитују о болести дошавшег болесника, коме прво даду лек, па га онда уводе у цркву и читају му. А кад такав болесник оздрави, они га уверавају, како му је помогла

њихова вера и т. д. То чине и сви остали фратри, где их год има по Старој Србији. Треба знати да међу фратрима има и који се подоста разумеју у лечењу.

Има и један православни свештеник коме долазе и Срби православни и Арнауташи да им чита; то је поп Анта Поповић[10]) парох у горњој Морави. Други је православни свештеник још чувенији у томе био пок. поп Јован Левајковић, из Петровца. Арнауташи су у његовом читању толико веровали да су му доводили и неме, да им чита, с уверењем, да ће неми проговорити ако им поп Јован буде читао.

И један и други нису знали ни за какве лекове, но су читали дошавшим болесницима са тврдом вером у Бога, са којом су и болесници њима долазили на читање. Кад је једном пок. митрополит Мелентије питао пок. поп Јована, зашта чита и немима, овај му је одговорио: И неми ће проговорити, ако с тврдом вером у Бога и православну веру приступи светим молитвама црквеним. Поп Јованов је син Коста Левајковић, бив. учитељ а сада је свештеник. Као учитељ био је добар а као свештеник још бољи.

Шашаре је такође католичко село са српским говором и српским обичајима као и летнички католици. Има 30 кућа.

Врназово и *Врнаоколо*. У оба ова села има по 25 кућа католика, који се служе српским језиком. Над оба ова села подиже се брдо Козјак.

Љубижда, које је на западној страни села Подгорца, има 50 кућа арнауташких. Овде има један вис који се зове Вељи Врх, а који је у вези са другим брдом званим Бузовик.

Беогунце, арнауташко село од 30 кућа, има развањену цркву, а не зна се којем је светитељу посвећена.

Ђелекаре има 60 кућа арнауташких. Има цркву у рушевинама. Близу села један се вис зове Урнељ.

Витина је српско село од 130 кућа. Има две цркве и обе служе. Једна је посвећена Св. Николи а друга

---

[10]) Поп Анта је у 1908. год. умро у нишкој болници где је дошао да потражи лека својој бољци. На његово место је запопљен његов син Арсеније, бивши учитељ.

Светој Петци. Има српску школу и учитеља. Сада је учитељ Манојло Чемерикић. Раније је био учитељ у Витини Трајко Васић из Витине, богослов призренски. Кроз ово село пролази река Језава, која то име носи почев од Бинча и преко Витине до самога Клокота, а одавде назив Морава, од извора па до Бинча носи назив Река.

Бињч је на по часа јужно од Витине. Има 60 кућа српских од којих су половина римокатоличке вере, али се српским језиком служе и имају све српске обичаје. У атару овога села постоји манастир звани Бињачки, који је посвећен Св. Архангелу Михаилу. Близу овога манастира извире река, коју неки називају извором Мораве. Манастир је овај до скоро служио и имао је неколико калуђера, али како је Ганко Цајкић калуђер погинуо, манастир је напуштен, а конаке — куће — манастирске — после убиства Цајкића, запалио је један Арнауташ, који је одмах ослепио, што је поплашило остале Арнауташе, да нису смели дирати цркву, која је и сада у целости. На земљи манастирској населили су се 20 арнауташких кућа. Народ из околних српских села припрема све што треба да подигне изгореле куће манастирске, те да манастир у славу Божју опет процоје. Већ су прикупили потребну количину камена и остали грађевински материјал.

Идући од села Бинча јужно постоје још и ова села арнаутска: *Врбан*, *Танишевце* и *Корбулић*. Кроз Корбулића води најкраћи пут за Скопље, идући из Гњилана.

На западној страни села Витине, постоји арнауташко село *Кабаш*, које има 30 кућа. Одмах до села црква у рушевинама, а на једној њиви лежи плоча са свете трпезе. Више Кабаша је арнауташко село Дренова Глава.

Село *Бегунце* је арнауташко и има 40 кућа.

Даље постоје још и ова арнауташка села: *Слатина*, *Грмово*, *Смира* (у Смири има црква у рушевинама) *Гостуша и Белоградце*.

Сада да оставимо гњиланску казу, ту по много-

бројним црквама и манастирима и са пуно народних традиција, некада другу српску Свету Гору, и наставимо пут од Сојева за Феризовиће.

Од Сојева за 40 минути стигосмо наспрам Старог Села, које је лево на 400 метара даљине од друма. А од овога за по часа у Феризовиће. Од Старог Села до Феризовића је велики простор необрађене земље, која би се могла корисно обрадити за усеве.

з) Феризовић, и одавде пречи пут за Призрен.

У Феризовићу застадох мутесарифа приштинског Рукнедин-бега, кајмакама гњиланског Далип-ефендију и окр. инжињера Бахтијар-ефендију, који беху дошли да пожуре са оправком друма Гњилане—Феризовић. И мутесариф и кајмакам посетише ме у гостионици браће Синадиновића, у којој сам одсео а која је, као што су и сви друмски ханови по Турској, само што је ова на два спрата и што има собе за преноћиште.

Мутесарифу сам у присуству кајмакама много говорио о зулумима, који се непрестано чине над Србима. Он ми се на то извињавао, што му неке корисне предлоге већа власт није одобрила и што нема довољан број жандарма да може похватати или поубијати зулумћаре. За неправду што су само Срби одређени да оправљају друм и што им Арнауташи гоне жене, да им под кулук жању и окопавају кукуруз, обећао ми је да ће с места извидити и наредити, да више тако не буде. Док ми се мутесариф извињавао и обећавао, дотле је кајмакам само ћутао као заливен, а кад ми је овај — кајмакам — после по други пут са̂м долазио, признао ми је да се Србима чине велики зулуми од стране Арнауташа. Он криви и напада бегове и аге гњиланске, а нарочито Саит-агу Ариф-Агића, који јавно заштићава качаке — одметнике — у гњиланској кази, јер је вели, и са̂м Саит-ага зликовац. Још ми кајмакам рече, како се у Гњилану не може да одржи ни један озбиљан и правичан кајмакам, јер таквога бегови и аге не трпе.

Феризовић је пре 30 година било врло мало село, а сада доста живо трговачко место.

У Феризовићу живе Арнаути, Срби, католици и неколико цинцара досељени од кад је прорадила железничка пруга. Срби у Феризовићу имају цркву (Параклис) а кроз који дан отвориће и школу, за коју већ толико година траже дозволу од турске власти[11]). Српски је свештеник уважени поп Анта Никшић, син честитог Србина и старог свештеника у Срецкој попа Николе Никшића. Поп Анта је био више година учитељ у Штрпцу и као такав се је запопио 1892. год. у Приштини. Запопио га је Митрополит Мелентије, када је запопио од школованих људи још и Станоја Рашића из Добротина на Косову и учитеља добротинског и поставио за пароха на место умрлог попа Ристе у Приштини; Димитрија Стојановића, богослова и учитеља Неродимског, и Деспота Илића, богослова. Католици имају свога фратора а Арнаути хоџу и нову џамију.

Феризовић је подигла железница Солун—Скопље —Митровица, а то су потпомогли још и друмови за-

---

[11]) Ускоро је отворена српска школа и за учитеља постављен Сава Јовановић, а сада у 1908. години када моје путне белешке срећујем за штампу, чујем да је отворена и грчка школа у Феризовићу и на средини Косова у српскоме селу Липљану, где је и станица железничка и где су се пре 35 година населиле не више но три погрчене цинцарске куће из Маћедоније. И ако српском народу на Косову не прети никаква опасност од те две грчке школе, ја ово бележим колико да се види српска толерантност наспрам грчких школа, после толиких доказа баш од самих Грка, да мрзе на све што је српско. Да од многобројних наведем само ова три скорашња примера.

Грчки свештеник у Скопљу поп Калиник на Благовести 1894. год. у цркви Св. Спаса у Скопљу пошто је причестио Грке попио је ресто причеста само да не причешћује Србе и српске ђаке.

29. августа 1898. год. Митрополит Серески Грк и грчки конзул Стурнара наредише те се уништише са зида у цркви манастира Св. Јована, у близини Сереза, слику цара Душана, супруге му Јелене и сина Уроша. Овим је уништена једна важна историска старина српска, највернији лик цара Душана, (в. „Вечерње Новости“ бр. 266 од 1898 г.).

У 1898. год. када је отворена српска школа у Криви, патријаршиски владика Николос бацао је на земљу камилавку и проклињао српску странку и децу која иду у српску школу. То је чинио и у цркви. А Срби су у слободној Србији у Алексинцу *на државном надлештву поште и телеграфа* до рата 1876. године равнодушно гледали таблу са грчким натписом *„Тахидромион“* што значи пошта. И да ту таблу нису скинули и однели Турци при заузећу Алексинца у рату 1876. год., она би и сада ваљда красила државно поштанско-телеграфско надлештво у Алексинцу.

падно за Призрен а источно за Гњилане, јер све што се из ова два места извози и у њих увози, све то иде преко Феризовића, у коме је жељезничка станица. Напретку Феризовића доста је помогло и то: што у близини његовој нема вароши, те ту долазе на пазар многобројна села косовска, сиринићска и половина села из гњиланске горње Мораве. У Феризовићу немэ одређеног пазарног дана, ту је пазар свакодневни.

Из Феризовића за Призрен има и један краћи пешачки пут преко Сиринића којим се колима не може ићи. Тај пут води преко арнауташког села Вароши, па на српско и арнауташко село Гатње, а одандо све шумом до арнауташког села Брода, које предваја река Лепенац. Ту се Лепенац прегази па се изађе на арнауташко село Фираје, па прошав испод српског села Готовуше и прегазив понова Лепенац, дође се у село доње Битиње. Сва ова села су сем прва два у Сириниħској жупи. До Битиње се може доћи и колима, а одавде је најкраћи пут преко планине Царевца на српско и арнауташко село Мушутиште, па на српско православно и латинско село Целогражде, и оданде на српско и арнауташко село Коришу па преко српског села Љубиждс изађе се на главни друм до саме вароши Призрена. А још краћи је пут за Призрен, којим се само на коњу или пешке може ићи, који иде преко Неродимља, Језерца, па поред Будакова, које остаје десно, па на Вранић, Саврово и преко Целогражда изађе се на главни друм на један сахат пред Призреном.

Будаково је са 50, Вранић са 40, Саврово са 26 кућа све арнаташких, а Целогражде 28 латинских и 6 православних кућа

и) Сиринић, Шар и његов врх Љуботен, реке Лепенац и Ситница.

Кад сам већ споменуо реку Лепенац и Сириниħску жупу, онда да опишем и сва села која сачињавају ову жупу, одакле извире Лепенац, који сириниħску жупу средином просеца.

Сириниħска се жупа граничи западно планином

Ошљаком, која одваја Сиринићску жупу од Сретачке жупе; са југа Шар-планином и његовим врхом Љуботеном, која затвара поглед на Тетово и околину а североисточно Језерачком планином. Главна је река сиринићска Лепенац, који извире из Черења и Жаре. До више села Севца тече у две мале речице, које се зову Череначка и Тисова, а одмах испод села Севца добију име Лепенац и под тим именом продире кроз Качаничку клисуру све до утока у Вардар близу Скопља. Лепенац у самој Сиринићској жупи има и својих 7 приточица с јужне стране: Јажиначку, Баташтицу, Мурживу и Милоштицу, на северној страни Врбештичку, Беревачку и Битињску. Има још и неколико поточића, који овде не именујем. Јажиначка речица зове се и Сува Река.

У Сиринићу су ова села:

Штрпце са 145 српских кућа. На реци је Милоштици. Има цркву Светог Николу, која служи, и цркву у рушевинама Светог Јована. Има српску основну школу са учитељем Владимиром Поповићем.

Село *Готовуша* је на подножју Љуботена. Има 90 српских кућа. Има две цркве Св. Николу и Св. Богородицу. Има и своју основну школу, у којој је учитељ Ђорђе Вучетић из Приштине. Ђорђе је син пок. Стеве Вучетића, који је умро у приштинском затвору и кога сам поменуо уз остале мученике, који су ни криви ни дужни страдали од потурчењака цинцарина Николице и турског преког суда (урфије) у Приштини.

Севце је на подножју планине Ошљака. Има 140 српских кућа. Има цркву Св. Николе која служи и цркву Св. Атанаса у рушевинама. Говори се, да је у последњој цркви патос украшен дивним и у разним бојама камењем, али је исти покривен земљом.

Јажинце има 40 српских кућа.

Врбештица, на реци Врбештичкој. Има 72 српске куће.

Беревце на Лепенцу. Има 65 српских кућа. Има и цркву Свету Петку.

Горње и *Доње Витиње* постоје с обе стране реке Битињске. Оба села имају 80 кућа, од којих су 41 срп-

ска и 39 арнауташких — потурчених Срба. Срби имају цркву Св. Тодора и цркву у рушевинама Св. Ђорђа. Арнауташи имају џамију без мунарета. Спроћу развањене цркве Св. Ђорђа, до реке, има једна плоча, на којој стоји овај натпис: *Сија воденица, њива и ливада, њива у Мочуњску и Шуљемонов поток, приложи Никодим Пртушко, оште кто отимет од неја да му је у пркос Богомати и Свети Великомученик Георгије.*

Осим поменутих цркава у Сиринићској жупи има још две напуштене цркве. Једна је Свети Димитрије, која постоји између Готовуше, Д. Битиња и Штрпца. Друга је у Фирају, на десној страни реке Лепенца, посвећена Св. Петру. У првој се скупља сабор другог дана Ускрса, а у другој о Петровдану.

Сушиће има 34 куће, од којих су 32 српске а 2 арнауташке.

Вича је на подножју планине Коштањевске. Има 30 српских и 5 арнауташких кућа и стару цркву Св. Димитрија.

Драјковце је на поножју Љуботена. Има 15 српских и једну арнауташку кућу. Има цркву у рушевинама, која је била посвећена храму 40 мученика.

Фираја 40 кућа арнауташких.

Брод 15 кућа арнауташких.

Коштањево 40 кућа арнауташких.

Бурник 15 кућа арнауташких.

Семање 8 кућа арнауташких.

Кад се хоће изаћи на Љуботен, највиши врх Шарпланине, који је над морем 2900 метара висине, треба отићи у село Драјковце, па оданде јашући на коњу преко места званог „Кокошиње“ које држи читав сахат, све шумом, затим голином до Љуботена стићи се може за два сахата и оданде пешке за $1/4$ сахата изаћиће се на врх.

Од Драјковца до Љуботена мора се на 3—4 места сјахати и мало ићи пешке. Између Драјковца и Љуботена постоје бачије Столета Дурле из Драјковца. Ту се може ноћити па оданде за $1\,1/4$ сахат изаћи на врх Љуботена, одакле ће излетник имати величанствен поглед на ближе и даље пределе Старе Србије. У ба-

чијама се овим мора ноћити и за то, да се може пре изласка сунца изаћи на Љуботен, јер се само тако и са добрим догледом може видити чак и Бело Море.

За враћање са Љуботена је најбољи пут преко поменуте бачије па преко места Гавреник сићи у село Штрпце.

Преко Шара се не може у свако доба године проћи из Призрена у Тетово и обратно. Зими никако, а по каткад се ни у другој половини октобра не може проћи од мећаве. Има много случајева да су људи плаћали главом на томе путу од непогоде времена. Зими се из Призрена за Тетово и обратно иде преко Буковика или преко Скопља.

На западној је страни Сиринића (жупе) Стречка (жупа), која је у призренском подвлашћу. Као што Сириниће средином предваја река Лепенац, тако исто Стречку предваја река Бистрица, која примив у самој жупи своје приточице: Шартицу, Петраштицу, Љубинску Вишвицу, плањанску и Врбичку пресеца средином Призрен и улива се у Дрим на два сахата испод Призрена.

Негде сам прочитао да на врху Љуботена има језеро. То језеро није на врху већ на четврт сахата испод врха. Оно је од прилике по сто метара у дужини и ширини. Место, где је ово језеро, рекоше ми да се зове Демир-Капија.

У лето 1873. године прошао сам преко Шар планине из Призрена у Тетово, те отуда и знам, да је на Шар планини развијено сточарство и да се на њој и њеним огранцима може чувати милионима оваца и друге стоке, само кад би се загарантовала безбедност од Љумана, који у маси долазе те отимају стоку па по каткад и чобане собом одводе.

По наплаћеној порези на овцама у 1895. години, у Косовском Вилајету је те године било 1,176 700 оваца. То је што је пријављено, а непријављени број оваца је још близу толики, те према томе без сваке је сумње да у Косовском Вилајету има два, па и три милиона оваца. Од горњег броја оваца Скопски санџак, у коме владају редовне прилике, показао је 711.000, Призрен-

ски у коме је највећи део Шар планине показао је само 126.400, Пећски 61.000, Пљеваљски 72.500, Новопазарски 97.800 и Приштински 108.000 оваца.

Да се вратим на реке Лепенац и Ситницу:

Неродимка, која извире из Неродимске и Језерачке планине и која пролази поред цркве Св. Уроша, па кроз Горње Неродимље идући све са запада на исток до испод села Белића, где се код места Ватиће одваја у два крака, те да мало сниже пођу један на југ а други на север. Први пролази поред Феризовића на село Варош, па на Нови-хан и примив још речицу Плешевачку, која пролази поред Заскока и Топојане, и речицу Бурничку, која пролази кроз село Гатње, утиче у Лепенац. Други крак Неродимкин, који пролази преко Сарајишта, па између Муовца и Талиновца, па кроз Сазлије, па поред Папаза и испод Мираша примив речицу Мирашку иде даље поред Бабуша, па кроз Робовце, где добија назив Робовачка Река, а мало ниже према селу Топличану добија назив Ситница, која под тим именом иде 10 сахати хода кроз Косово, док је код Митровице не прими Ибар. Ситница је тиха и готово се и не види да иде, те је за то, ваљда, и прозвана Ситницом, што не брза но ситни. Док међутим Лепенац је брз и пенуши се брзином својом продирући, а кад вода надође и ваљајући велико стење, кроз Качаничку клисуру.

ј) Из Феризовића у Неродимље, одавде у манастир Св. Урош и преко Штимља и Липљана натраг у Приштину.

У Феризовићу преноћих и сутра дан 29. јуна, на Петровдан, пораних за неродимску цркву на службу, где стигох за $1^1/_4$ сахата. У цркви Св. Архангела Михаила и ван ове беше пуно народа из свих села испод језерачких и неродимских планина и са Косова, јер тога дана беше сабор код цркве.

По изласку из цркве после миросања светим миром и кропљења светом водом, поздравих се са свештеницима и виђенијим првацима народним, а за овим одосмо у кућу

честитог и уваженог попа Анте Никшића, који тада становаше у Неродимљу, где смо послужени слатким и кафом: Одавде одосмо на сред села под велики бор, близу реке Неродимке, где се беше сакупило преко хиљаду Срба из околних села. Уз овај бор постоји и један повећи камени крст. И до саме цркве постоји један бор. За оба веле да су из доба пре пропасти српског царства на Косову. Овај на сред села је сав изрешетан куршумима арнауташким, али кад се је једном куршум одбио од бора и на место убио Арнауташа, који је на бор пуцао, више у њега не гађају нишан, као што су то до тада чинили.

Пођосмо за манастир Св. Урош, који је на по часа од Неродимља идући уз реку Неродимку.

Стара црква Св. Уроша, сина Душановог, порушена је, те су Неродимљани још пре 30 год. израдили царски ферман, да могу на темељима старе цркве Св. Уроша подићи нову. И црква је подигнута све до крова још 1867. године, све од камена

У 1874. години, када сам у друштву са Аксентијем Хаџи-Арсићем и Стојанчом Чамишићем, из Приштине, први пут посетио ово свето и по српску прошлост значајно место, и онда је ова црква била у истом стању. Од тада па до сада није ни покушавано за њено довршење у зидању. Престало се са радом што више није било пара, а и за то, што су после тога ускоро настали ратови, те се даље није ништа ни могло радити све до 1892. године, када Неродимљани отпочеше правити једну кућу близу цркве, у којој би се могао народ склонити од непогоде времена, а у исто време да послужи и за становање зидара кад се буде наставио рад на цркви, а после да се одмах приступи и довршењу цркве. Но Арнауташи из села Језерца не хтедоше то трпети, те убише Киту Шабића, ваљаног Србина из Неродимља, који се највише старао да се црква Св. Уроша што пре доврши и кога беху неродимљани изабрали и поставили да руководи радом и трошковима на подизању црквене куће, на којој рад беше у велико отпочео. Поред покојног Ките Шабића највише су се заузимали за до-

вршење ове цркве и Нића Стевић — Шабић, брат пок. Ките Шабића, Нића Рајковић — Дајић[12]); Дена Јовић — Дајић, Трајко Столић — Лукић и Миле Филиповић — Дабић — сви из Неродимља.

У овој негда сјајној и богато украшеној царској а сада без крова сиротној и сироте околине цркви, поп Анто, његов отац стари поп Никола Никшић и поп Јован Поповић осветише воду и све сакупљене кропише, а по том држаше помен за покој душе Ките Шабића, који радећи на обнављању манастира, погину од Арнауташа — Језераца 1892. године. При овоме помену за покој душе пок. Ките, када свештеници поменуше његово име, сви сакупљени једногласно узвикнуше: Бог да му душу прости.

Сви који беху дошли на сабор код Неродимске цркве, видев да смо се кренули за манастир Св. Урош сви су за нама појурили и у Урошевој Цркви поново се Богу помолили, а затим и весеље наставили.

После водоосвећења, кропљења и помена пок. Шабићу, народ је као што рекох, и овде продужио своје весеље, као што се то обично чини на саборима, а ја са свештеницима и неким старијим и угледним људима из народа, пошто обиђосмо извор Царевац и Рибник, дођосмо под велики јасен у ладовини.

И овај је јасен нешто сметао арнауташким чобанима, те су га више пута палили и за два метара од земље на више, с једне стране, сагорели, али се он у пркос својих противника још зелени и чини добру ладовину онима, који се под њим од јаке сунчане припеке одмараху.

Док смо се око цркве бавили и под јасеном седели, нека момчадија српска нахвата у Неродимки пастрмака и донеше ми пуну једну корпу. Дођоше нам и два Арнауташа из Језерца, који ми приђоше и поздравише се. Овима сам много говорио, а нарочито о томе, како много греше и Богу и цару што праве сметње у довршењу цркве и црквене куће. Рекох им

---

[12]) Ниће Рајковића — Дајића син Стојан Дајић, сада је учитељ у Неродимљу и сматра се као један од бољих учитеља.

да они тиме вређају и своје претке, који су овај манастир штитили и потпомагали. Они ми после мога говора дадоше реч, да ће се сеоски споразумети и из своје средине изабрати једно лице, које ће се налазити код манастира све док се на подизању цркве и куће буде радило.

Кад сам све то овим Арнауташима говорио, око нас су били окупљени сви, који беху ту, и слушали мој разговор са Арнауташима.

Из села Језерца је и Салих син Рамин, а синовац чувеног бега у Језерцу. Са Салихом сам се упознао још 1892. године. Сматра се за поштеног човека и многи ми се њиме хвале. Браћа му Малић, Реџеп, и Халит, као и синови; Рама, Ислам и Џемаил, такође су добри људи.

Кад би се манастир Св. Урош подигао, он би после Грачанице и Девича био трећи манастир око којега би се прикупљали Срби са Косова.

Уважени мој пријатељ поп Стојан Поповић из Сиринићске жупе, предао ми је једно писмо писано 2. јула 1867. године, које је упућено поп Раду у селу Битињи. То писмо гласи:

Попъ Радо!

Мы смо божіомь милостію почели манастиръ Светогь Уроша обнавляти, па зато и тебе позивамо кои си и пре нашъ свештеникъ быо, да дођешъ и надъ работомъ да настояващъ, па кадъ се манастиръ доврши можешь у нѣму домаћиномъ остати. Ти си старъ а ово є место врло добро за тебе. Мы тебе као нашегъ отца никада не заборављямо. Чимь ово писмо добиєшь да дођешь у Народимлѣ па да се разговоримо.

Остаѣмо твои сынови

Райко Траяновићь, Живко Милосавлѣвићь, Трая Стошићь, Мира Мићићь.

У Неродимлю, 2. юлія 1867. год.

На писму је поред ових потписа утиснут и печат манастирски са врло лепо израђеном сликом Светог

Уроша, око које стоји: Печатъ храма мученикомъ Св. Уроша у Неродим.

Оригинал овога писма код мене је.

Народно предање о Неродимљу, које је на моју молбу прибележио и мени предао поп Анта Никшић:

Неродимљани причају да се село Неродимље звало Породимље, али кад је мати цара Уроша сазнала, да је у планини код села Породимља њен син Урош погинуо, она је онда у жалости својој то село назвала Неродимљем. Ево како то Неродимљани причају.

Кад су цар Урош и Вукашин дошли из Призрена да лове у неродимској планини, дошли су прво у град Петрич, који се налази спроћу цркве Св. Уроша. Ту се цару Урошу веома допало, те је рекао како би рад био да овде начини какав спомен. Одавде су пошли у лов и кад су дошли на Главицу, цар је Урош спазио извор и нагнуо се да пије воде, али га у томе Вукашин удари буздованом и на место убије и ту га закопа и гроб његов прикрије земљом и грањем, па одјури царској пратњи и пита за цара где је, на шта му пратња одговори да не зна где је цар и да се после одласка са њиме — Вукашином — није појављивао пратњи. Вукашин да би прикрио своје мрско дело и отклонио сваку сумњу са себе, забринуто је тражио цара Уроша по околини и после кратког бављења у томе, он је отишао Урошевој мајци и саопштио како је Уроша у лову нестало. Царица мати одмах је отишла у Неродимље да и сама потражи свога сина и кад се тамо уверила да га живог неће наћи, она је рекла: Ово село није Породимље већ Неродимље. Идући и даље да тражи свога сина мати је царева изашла на један брег, одакле је могла боље разгледати по околини не би ли ма где спазила Уроша. Изишав на тај брег рекла је: „Одавде се добро гледа на све стране, али мога сина нема“. Од тада се тај брег и сада зове *Добриглед*. Спазивши одатле једног чобана са овцама, позвала га је к себи и питала га, да ли је видео ђе год њеног сина цара Уроша или какав год траг од њега. Овај јој је одговорио, да није видио никога, али је једне ноћи видио на Гла-

вици да гори свећа. Мати Урошева замолила је тога чобана, да и друге ноћи припази, па ако опет види да гори свећа, да на то место остави какав знак, те да се то место може и дању наћи. Чобанин је и друге ноћи видео свећу запаљену, па се прекрстио и на томе месту побио у земљу свој штап и сутра дан је јавио то царици мајци, коју је нашао у једном оближњем селу. Царица мати саслушав о томе чобанина, уверила се је, да њен син Урош није у животу, већ да је убијен и на томе месту закопан, те се је од жалости гребла по лицу и због тога се то место данас зове Гребне. За овим је царица с чобаном отишла на место, где је по казивању чобановом горела свећа, и ту нађе свога сина убијеног и претрпаног земљом и грањем. Царица је наредила, те се је тело Урошево пренело до једне равнице, где је царица у знак жалости обукла модро одело. Отуда се, веле, и прозвала та равница Модрич. Одатле се Урошево тело понесе колима за Призрен, али близу извора, који се сада зове Царевац, волови нису могли даље да макну, и ако су по наредби царичиној упрегнути још неколико јармова. Царица видев то наредила је, те се је тело Урошево сахранило ту у равници према извору Царевцу, где подигне и цркву, у којој је тело цара Уроша почивало и после пропасти српског царства на Косову и све док нису настали велики зулуми и док чувени Јашар-паша није почео рушити многобројне цркве по Косову. А кад је већ дошла на ред и црква Св. Уроша, у којој је тело његово почивало, старац Проја из Неродимља уснио је цара Уроша, који је у сну казао Проји, да му тело пренесе у Фрушку Гору. Старац то није учинио, јер му је то изгледало немогуће. Али се цар Урош и по други пут јавио у сну Проји са истим налогом, а кад му се и трећи пут јавио, рекао му је да се ништа не боји, јер за пренос његова тела пут му је отворен. То је било у очи самог Ускрса. Проја за ово није јавио никоме, већ је на сам дан Ускрса узео тело Св. Уроша и метуо у један нов и чист џак, а ковчег оставио празан. Носећи тело царево није осећао никакву тешкоћу, нити је имао ма какве сметње

на путу, те је тело Св. Уроша однео и предао у манастир Фрушке Горе. Другог дана Ускрса, када су Неродимљани по обичају са литијом отишли у манастир Св. Уроша, изађу пред њих калуђери и кажу им како је тело Св. Уроша нестало и показали им празан кивот. Због тога су за знак жалости, људи окренули капе наопако а девојке се забрадиле црним марамама и сви се у највећој жалости вратили у село. После тога је кивот Св. Уроша пренесен у неродимску цркву Св. Архангела Михаила, одакле га је нестало не тако одавно, јер има многих Неродимљана у животу, који памте кивот Св. Уроша у цркви неродимској. Нико не зна да каже како га је нестало из цркве.

Јашар-паша је покушао да сруши и цркву Св. Уроша. О томе се овако прича:

Јашар-паша је узео неколико сељака под кулук и неколико мајстора и наредио им да поруше цркву Св. Уроша. Прво је наредио једном Србину из Прејаца да се попне на цркву и отпочне рушење. Овај се је одупирао и мољакао, да он то не чини, али је Јашар-паша остао при своме и овај се је прејачанин попео и почео рушење, али га у томе нека невидљива сила с места бацила на земљу, где је остао мртав. Другог дана је Јашар-паша одредио неког Гогу-Цинцарина — мајстора, који је такође с цркве пао мртав. Видев то, паша је престао са рушењем цркве, којој је један ћошак већ био порушен, те је после остав без калуђера и надзора пропала тако, да се више није ни могла оправљати, већ су је, као што сам раније напоменуо, отпочели изнова подизати.

То је све што народ прича о цару Урошу и о његовој цркви у Неродимљу.

И у арнауташком селу Језерцу, које није далеко од манастира Св. Уроша, постоји једна црква у рушевинама до Еминове куће. Не зна се коме је храму посвећена.

Више села Неродимља на једном брежуљку постоји црква у рушевинама, посвећена Св. Богородици. Поред ове постоји извор. У средини села Неродимља постоји такође у рушевинама црква Св. Јована крсти-

теља, и до ове чесма и два велика дуба, а испод ове, код Брајине воденице, и трећа црква у рушевинама.

У арнауташком селу Гребни, које има 150 кућа Арнауташа, има и две развањене цркве, а више села у планини црква звана „Манастир.“ Више овога постоји град у рушевинама, кога зову Петров град.

У арнауташком селу Заско постоји једно место које се зове Трговиште, близу којега је одма преко реке црква у рушевинама звана „Испосница“ и код ове чесма и озидан рибник са водом, која ту извире и која се испод цркве губи у земљу.

Ни у овој околини нема ни једног арнауташког села, у којем не постоје по две и три православне српске цркве. Арнауташи у Језерцу и Неродимљу говоре српски и сви остали знају српски.

Многи старији људи у местима кроз која сам сада прошао, казивали су ми како памте у многим црквама по велики број књига на кожи и чуде се, где се дедоше толике књиге.

Сваки час хода, у местима где сам год прошао, може дати толико материјала да се напишу читаве књиге. Нема места без значајности и која не говоре о сјајној прошлости српској, нити има места, која не туже на своју тужну садашњост.

У Неродимљу Срби имају и своју основну школу. Учитељ им је Петар Ћићарић из Призрена. Знам и за два ранија учитеља у овоме месту, а то беху: Димитрије Стојановић и Давид Парлић.

Обдарих цркву и неке сиротне Србе из Неродимља па пођосмо за Приштину у 11 часова пре подне, па поред арнауташког села Драмњана, које нам остаје лево на 800 метара, (одавде је преглед на недогледну ситну али густу шуму са по којим великим грмом) у $12^1/_2$ сахата стигосмо у село Сливово, у којем живе Срби и Арнауташи, а за овим код арнауташког села Кошаре изађосмо на главни друм Феризовић—Призрен, на којем беху стотину коња натоварених разном робом за Призрен. Тим истим друмом стигосмо у Штимље у $1^1/_2$ сах. по подне, где смо ручали у хану Фејзином.

Кад је Дервиш-паша у 1881. год. код Феризовића

разбио побуњене Арнауташе, обесио је о једну крушку на друму између Феризовића и Штимља Арнауташа Сејф-Кошару. Моја ми је пратња показала ту крушку. Од разбијених Арнауташа онда су неки у бегству свом од Дервиш-паше потражили себи одмора чак у Дуље хану, где су легли да мало и проспавају. Но како је баш онда ханџија сувим дрвима подложио плехану фуруну, која је нагло почела тутњати, то поплаши Арнауташе, јер су помислили да их Дервишпаша и даље гони пуцањем из топова, те се у највећој забуни разбегну ко је куд могао.

Штимље је на путу, који води из Феризовића за Призрен, и онога који води из Приштине у Призрен. Има четири хана, од којих два држе Арнауташи, трећи један цинцарин из Маћедоније, а четврти је затворен. Има 30 арнауташких, 30 српских и око 40 циганских кућа.

Долазио сам у Штимље и у јулу 1891. године и свратио у хан, који онда држаше Мустафа Хусовић из старог Колашина. На зидовима у кафани беху излепљене слике Цариграда, неке џамије и слике Медине, а у једном ћошку висаху гусле. На питање моје ко гуди у гусле, Мустафа ми одговори: А ја бога ми, Господине, но ето овђе ми се и не гуди, јер сам се зажелио свога вилајета, па ми се овђе међу овим Арнаутима ништа не мили и зато ћу се вратити своме старом Колашину. На питање моје зашта је оставио свој Колашин и дошао овде одговори ми: А бога ми сам погријешио. Мени је добро било и у Црној Гори и Књаз ме је добро чувао и једном ми је дао 20 наполеона.

Из Штимља смо пошли у $2^{1}/_{2}$ сах. по подне, а у четири смо стигли на камени мост са 10 сводова преко Ситнице, код села Липљана. Липљане је старо српско село а у њему и најстарија црква на Косову. До цркве је школа са великом, ограђеном и доста добро уређеном баштом.

У Липљану се родио Спасоје Дебељковић из честите српске породице Дебељковића. Он је био учитељ у селу Љубижди, и у Пећи, па остав удов, решио се закалуђерити и продужити школовање на Халки у Цари-

граду. Њега је 30. новембра 1894. год. Митрополит скопски пок. Методије, за време мога консулства у Скопљу, замонашио у цркви Св. Спаса и дао му име Севастијан[13]). Старији брат Севастијанов поп Дена Дебељковић, био је више година учитељ у Липљану, а сада је у истом месту свештеник.

У Липљану па и на целом Косову је најстарији по годинама старости и по годинама свештеничке службе старац поп Јован Поповић. Он памти смрт и сахрану последњег Србина митрополита рашко-призренског, после укинућа пећске патријаршије, Хаџи Захарија Дечанца, који је умро у почетку 1830. године, а после којега су били Грци. Последњи митрополит Грк био је Мелентије, који је дошао 1854. год. и све до своје смрти 27. августа 1895. год. непрестано био митрополит рашко-призренски. На овога је место дошао Србин у лицу садашњег митрополита Дионисија[14]).

О Хаџи-Захарију Дечанцу казивао ми је једном приликом Зафир Поповић, бив. учитељ и благајник у Гњилану, да је Хаџи-Захарија родом из неког села у кумановској кази[15]) да му се отац звао Сима, који је по занимању био воденичар и да је Хаџи-Захарија био брат од стрица попу Јови, деди Зафира Поповића. Поп Јова се је, по казивању Зафира Поповића, родио у селу Подгорцу, гњиланске казе, где му се је отац настанио пошто се иселио из кумановске казе.

У Липљану живе све сами Срби сем две куће арнауташке. Срби имају мушку и женску основну школу. Учитељ им је Радован Николић, а учитељица његова жена Лепосава. У 1890. години, био је учитељ Јанићије Ђурђевић из Липљана.

Пошав из Липљана прешли смо преко села: Лапљег-

---

[13]) Севастијан је 18. јануара 1904. год. изабран и постављен за Митрополита скопске епархије, али му смрт не даде, да и као митрополит послужи своме роду. Сахрањен је у Скопљу код цркве Св. Спаса, поред пок. митрополита Фирмилијана.

[14]) Дионисије је умро у Скопљу 6. а сахрањен 9 децембра 1900. год. у Грачаници на Косову. На његово је место дошао опет Србин садањи митрополит Нићифор.

[15]) Пок. Јастребов у књизи својој „Податци за историју српске цркве вели, да је Хаџи-Захарије из села Винце у кумановској кази.

села и Чаглавице и у $7^1/_2$ сахати стигосмо у Приштину. На путу сам овоме пробавио свега 8 дана.

У местима кроз која сам за ових осам дана прошао, уверио сам се, да наши сународници највише страдају и пате од зулума у гњиланској нахији. Ово нарочито после турске победе над Грчком, када се турски редифи и ђонулије — добровољци — све сами Арнауташи, вратише из Тесалије са сребрним крстовима, кадионицама и другим скупоценим утварима црквеним, које су успут опљачкали, а по Старој Србији продавали а многе ствари и претапали, те од тога сребра украшавали своје оружје, револвере и пушке мартинке, а правили и дебеле ланчеве сахатне и муштикле и чибуке. Међутим док се ови редифи и ђонулије не вратише са грчке границе, Арнауташи поплашени да и Србија не пређе границу, беху мирни и за то време ни једном се Србину није учинило никакво зло.

И све док се није закључио коначан мир између Турске и Грчке, Арнауташи су се плашили да Србија и Црна Гора не ударе на Турску, те су закључени коначни мир са Грчком примили са највећом радошћу. У тој радости и званична Турска није била равнодушна. Ево за то један пример:

8. септембра 1897. године, када је пећски мутесариф добио званично саопштење да је између Турске и Грчке коначно углављен мир, он је од радости пуцао из револвера кроз прозор државног надлештва, те поводом тим настало је пуцање из пушака по целој вароши. Но како се у вароши није знало зашто се пуца, то је тиме створена страховита паника у грађанству. Поплашили су се и Арнауташи и Срби, али Срби још више, јер су мислили да су Арнауташи устали да поубијају све Србе, те је због тога настала вриска и кукњава од жена и деце, како у српским тако и у арнауташким кућама.

У местима кроз која сам прошао, још сам се уверио, да је по великом броју цркава, манастира и замака, (нема ни српско ни арнауташко село без једне, а има их и са 2—3 цркве, као што нема ни једног уз-

вишеног брда и ћувика без трагова од градова и замака), била некад велика насељеност и велико богатство, а српски народ и веома побожан. Велика побожност народа Српског у Старој Србији и сада га још крепи да истраје и даје му наде на бољу будућност. Веру и народност народ везује уједно. Код њега је и вера *српска* и народ *српски*. Сељак живи од свога рада и поред све невоље које га прате и које не јамче да ће омркнули осванути, а осванули омркнути, он је ипак на дому прави госа. У кући му влада ред, поштовање и послушност на спрам старијег и узајамна љубав у опште. Задруге се одржавају како се само може замислити. Побожност и морал му је нераздвојна светиња, а поред свега тога је још и потпуно свесан своје националности. Кад види какву српску старину, била она књига, новац, оружје и т. д., прилази њој са највећом побожношћу, прекрсти се и целива је. За борбу око кметовске столице и посланичке дијурне још ништа не знају. За међусобне спорове не жале се власти и суду, већ све то расправљају старији људи у селу, у чију се правичност не може посумњати. За пример да наведем да у Црвеној Водици на Косову Стојан Столић—Ивановић, кметује већ 22 године, а овога отац Столе, који је и сада (1897 године) жив, кметовао је 30 а Столин пак стриц Жива кметовао је око 40 година. И не само да се противу кметовања њиховог ништа не може чути, но се при сваком помену имена бивших и помрлих кметова устаје на ноге са речима: „Бог душу да им прости, добри беху то људи.“ Поштене и заслужне људе у народу поштују и уважавају, па ма то били пука сиротиња. О таквима се и прича и пева. Не клањају се богатству, већ родољубљу и јунаштву. Ћифте мрзе и презиру, као што мрзе и презиру западњачко владање и понашање. — Њихова је изрека: „Поштеном сиромаху душа мирише на босиљак.“

Очување свих тих народних врлина и његових светих традиција зависи много од цркве и школе. Удружена црква и школа, код чијих служиоца влада побожност, поштовање народних обичаја, уредан жи-

вот, љубав са сваким, и што је најглавније љубав к своме раду, могу и да искорене што не ваља и да усаде и утврде у душу народну све што је добро и корисно.

Што је дужност тежа тим је светија, а савесан рад побеђује и највеће незгоде.

ДРУГИ ОДЕЉАК

О Косову Пољу.

Призренски валија Сафет-паша, покренуо је у Призрену 1871. године лист „Призрен“, који се штампао и на турском и на српском језику. За преводиоца са турског на српски језик у уредништву тога листа био сам ја одређен. Тога ради кренем се те године из Ниша преко Прокупља, Куршумлије и 3. јуна био сам већ на Косову а одатле одем у Призрен. Првог августа те године изишао је први број „Призрена“ а излазио је све до пред крај 1874. године, када је укинут Призренски вилајет. Напомињем узгред, да се је до 1874. године Призренски вилајет састојао из ових градова: Призрена, Ђаковице, Пећи, Гусиња, Приштине, Вучитрна, Гњилана, Тетова, Гостивара, Обе Дибре, Елбасана, Мата, Скопља, Куманова, Криворечке Паланке, Кратова, Кочана, Штипа, Радовишта, Ниша, Лесковца, Пирота, Трна, Врање, Прокупља, Беле Паланке и Куршумлије. Митровица и садања два санџака: Новопазарски и Пљеваљски, припадали су босанском вилајету, чија је столица била у Сарајеву.

Административну поделу садањег Косовског вилајета на санџаке, казе и нахије са бројем становништва, описом растојања места и колико који санџак понаособ а колико укупно цео Косовски вилајет даје годишње прихода државној каси, изнео сам у нишком часопису „Слава“ 1896. године.

О историји листа „Призрена“ моје су белешке штампане у XIII књизи „Годишњица Николе Чупића“,

из којих овде износим само један део као пример још ондашњег бугарског узурпаторског рада за побугаравање Срба у Скопљу:

„И тако почетком августа 1871. године почео је „Призрен“ излазити на оба језика: турском и српском.

„Те јесени поплава беше учинила огромне штете у нишком мутесарифлуку, и још по другим местима у призренском вилајету, те је тако Сафет-паша био принуђен, да лично пропутује сав подручни му вилајет и изда потребне наредбе. Полазећи на пут по вилајету, понео је собом и неколико бројева „Призрена“, који је, како рекосмо, почео скоро излазити. Кад је Сафет-паша дошао у Ниш, он је између осталога упитао прве нишке грађане, а имено баш Мику Адамушевића: да ли могу да читају и разумеју оно што пише „Призрен“? На то му Мика и сви остали одговоре, да је то њихов језик, којим говоре и којим су их матере научиле, за то га потпуно и разумеју.

„Сафет-паша је тада предузео пут по своме вавилуку, и свуда је добио од хришћана благодарност, што званични лист валилука излази на њиховом језику. Он је прошао том приликом Пирот, Лесковац, Врање, за тим је обишао цео садањи (а и тадашњи) скопљански мутесарифлук, који сачињавају: Куманово, Кратово, Штип, Радовиште, Кочане, Криворечка Паланка и др. и дошао је у Скопље. Ту му дођоше у конак да га добродошлицом поздраве неколико хришћана мештана, међу којима беше некакав Тодорча ћурчија. Поред осталог разговора, Сафет-паша се хваљаше, како ће сваког дана бити све боље у његовом вилајету, а између већ постигнутих успеха на побољшању стања, он рече да је и то, што је покренуо лист „Призрен“. Тодорча ћурчија био је потплаћен бугарском пропагандом, и за 150 турских лира беше се одрекао своје српске народности и примио бугаризам. Због тога он и одговори Сафет-паши, да је то добро учинио што је покренуо у Призрену лист, али је рђаво што га — вели — ми не разумемо, јер није на бугарском језику. Видевши паша дрскост Тодорчину, сети се да су то бугарски плаћеници, па одмах нареди љу-

дима својим да нађу једног хришћанина, првога кога сретну на улици само да је писмен и родом Скопљанац, а Тодорчу и његове другове задржао је и даље код себе у конаку. Није ни десетак минута протекло, а пашини људи доведоше преда њ једнога Скопљанца. Паша га одмах упита, које је вере и које народности? Овај одговори да је рисјанин (хришћанин). Паша му поднесе тада један број „Призрена“, ослободио га да седне, и умолио га, да прочита један чланчић српскога текста, и да му по том преведе на турски, и објасни му, шта је прочитао. Паша је контролисао превод помоћу истог чланчића на турском језику. Скопљанац је прочитао и на турском језику казао је паши шта је прочитао. Паша га задржи да остане и даље међу осталим мештанима, који дођоше са Тодорчом. Паша тада упита Тодорчу и остале, да ли је тај Скопљанац одавде, и да ли га познају. Сви одговорише да је стврином из Скопља, да је једне вере и народности са њима, а једном од истих и комшија. Пошто је то чуо, Сафет-паша извуче из своје торбе бугарски лист „Дунав“, који је тада излазио у Рушчуку и био званични орган Дунавског вилајета, и даде га Тодорчи, показав му прстом извесно место да га прочита, објасни му и преведе на турски. Тодорча узе „Дунав“, поче да га чита, узврда се, и после приличног муцања није могао да разуме, шта је читао. Сафет је онда свима редом Тодорчиним друговима подносио, и ни један није могао да објасни паши онај чланчић из „Дунава“. Сафет се тада јако наљутио и почео је грдити Тодорчу пред свима: — „Ти си неваљао човек, ти си прави музевир (интригант)“. Тако се паша осуо на Тодорчу, да је овај са својим друговима устао и отишао без збогом. Како је за време ове сцене био присутан и скопљански мутесариф, то је паша у присуству Тодорчином и свих осталих наредио мутесарифу, да обрати строгу пажњу на понашање и рад Тодорчин, јер, вели, сад се уверих да је то рђав човек.

„Кад се Сафет-паша с овога пута у Призрен вратио, одмах је дозвао Т. Станковића, и рекао му је, како се уверио, да у целоме вилајету Хришћани го-

воре оним истим језиком којим се „Призрен“ штампа. Но, после неколико дана и „Дунав“ је донео један грозан чланак против преводника и уредника „Призрена“, напомињући, да преводилац нити преводи правилно с турскога, нити пак употребљава језик, који се говори у Призренском вилајету, но „разиграва си руката“ онако како су његова уверења, и како је добро но Србију и Српство, јер он — преводилац — и није ништа друго, но српски агент.

„Кад је то изашло у „Дунаву“, Савет паша позове себи Станковића и Ставрића и показа им тај број „Дунава“, који је против њих писао, али је у исто време рекао, да он зна, да то није истина, и за то не треба на то ништа ни одговарати, као и то, да је уверен, да су то неки Бугари из пакости и мржње учинили.

„Према свему видећи бугарски егзарх и сва пропаганда бугарска, да им неће испасти за руком, да Србе у Скопском санџаку побугаре, док је Сафет-паша у Призрену, они најозбиљније прегоше, не жалећи никаквих жртава, и доиста најзад успеше, те Сафет-паша буде премештен, а на његово место дође највећи бугарски пријатељ, чувени бугарофил Абдураман-паша, дотадањи нишки мутесариф.

„Чим је Абдураман-паша стигао у Призрен, одмах је почео да излива своју мржњу над штампаријом и уредницима вилајетског листа. У то време беше раздор између Срба и неколико поцинцарених, а сада погрчених Срба, због цркве Св. Спаса, коју цинцараши хтедоше срушити, уништити ту старину српску, те подићи нову, управо срушити Св. Спаса и подићи нову цркву. Поводом тога Абдураман-паша донео је у »Призрену« један чланак о тој расправи, и саопштавајући тај раздор, на једном месту, где је требало да дође „Овдашњи Срби“ он је написао: „Овдашњи Бугари“. Но Ставрић и Станковић преводећи с турског тај став, место да преведу како је било у турском оригиналу: „Овдашњи Бугари“, изменише и преведоше то са: „Овдашњи Срби“. Видев то сутрадан, Абдураман-паша, позове их обојицу преда се у конак и почне

их грдити, а Станковићу је још претио, да ће га послати у Анадол, или у Видин у заточење, ако и даље буду у листу спомињали име: Србин.

„Станковић му тада примети да овде нема Бугара, но да су само Срби, који су верни цару. — Није истина — викну Абдураман-паша, овде нема Срба, но Бугара. Станковић му одговори, да не би било лепо, шта више, да би била и срамота, да један званичан орган вилајета не зна, какве народности има у своме вилајету. Срби су тамо у Србији, од Ниша, од границе, а овде их нема — рече набусито паша. — Молим вас, рече Станковић, да ми ово објасните: кад би Султан покорио и повратио од Србије Алексинац и Параћин, шта би онда били они људи, који би дошли под нашу управу? — Наравно да би онда то били Бугари — рече Абдураман-паша, и тако се изјасни, да он под именом Бугара разуме рају, дакле онај елеменат, који је покорен и понижен.

„Тада му Станковић рече, да Њ. В. Султан има за своје верне поданике не само Бугаре, но и Србе, Грке, Цинцаре и друге народности, који су му исто тако верни, као и Турци, па им не треба украћивати, да се својим именом зову и својим матерњим језиком пишу.

„Изгледа, да је овако објашњење нешто ублажило опаког пашу, али је он остао ипак при својој наредби, да се у будуће не сме спомињати у листу српско, већ бугарско име, кад буде речи о вилајетским хришћанима.

„Али он није на томе зауставио своју мржњу према овој двојици Срба, но је тражио згодну прилику, да их се отараси, те да за уредника доведе кога Бугарина. Ну како га је руски консул г. Јастребов мрзио, то је по свој прилици вероватно, да је његовом иницијативом и премештен из Призрена, и што је веома значајно, као бугарофил добије за валију у Рушчуку! На његово место дошао је за призренског валију Хусни-паша, који је био честит и справедљив, те је за његово време било у вилајету свуда мирно и у реду. С руским консулом стајао је у добрим, пријатељским

односима. Кад је једном приликом Хусни-паша дошао у штампарију, он упита тада Станковића, који је то језик, којим се лист, поред турског, штампа. Овај му одговори да је то српски језик. - Врло добро — рече Хусни-паша — тако и треба да буде, овде су само царски Срби. И тада је почео да говори са доста познавања о прошлости и историји српскога народа Био је доста образован, а грчки је говорио као прави Грк.

»Доцније, по предлогу Абдураман-паше, укинут је Призренски Валилук, и из Призрена у Битољ премештен, само да се угоди бугарским смеровима, да нишки санџак дође под дунавски вилајет, а тако исто и Прокупље, Лесковац, Врање, те да би се и у овим местима могло барем покушати побугаравање.«[16])

---

[16]) Од многобројних дрскости Абдураман-пашиних и његове мржње наспрам Срба, износим овде један догађај са једним учитељем српским.

Милош Лекић, из Берана, у Васојевићу, у Ст. Србији, по свршеној основној школи у манастиру Дечанима, за време управе починвшег архимандрита хаџи-Кирила, а по препоруци овога, отишао је у Београд на даље школовање, и по свршеном школовању у Београду, у 1872. год., оженио се учитељицом Милком, и са њом заједно те исте године отишао за учитеља у Кочане, где је пре њега био учитељ Зарије Радичевић. Милоша и његову жену су општинари лепо примили, а нарочито им је био на руци неки ондашњи честити Србин Нака хаџи-Богатиновић, из Кочана. Но интригама егзархиског владике Илариона, турске власти не допусте Милошу опстанак у Кочанима, те је он морао напустити Кочане и отићи у Кратово своме другу Животи Миловановићу, онд. учитељу кратовском, и оданде одмах са својом женом Милком вратио се у Ниш, где је у кући одличног родољуба, сада покојног, Мите Коцића, који је онда држао Ајвазов хан, оставио жену а сам се кренуо из Ниша и отишао у своје место рођења, да тамо, или у Пећи, потражи себи учитељско место, па да онда и своју жену из Ниша доведе. Али ни тамо није био срећан, јер није било упражњеног места, те је оданде морао отићи у Нови Пазар, где се је одмах пријавио власти и поднео свој пасош на увиђај. Власт новопазарска пак видевши да му у пасошу стоји и жена, а ове сада уз њега нема, притвори га и на Бадњи дан, 1872. године, спровела га је за Ниш, да се тамо увере о истинитости његових навода, да му је жена остала у Нишу. И ако је Милош у Новом Пазару за своју исправност приводио власти као јемце Тимотија Андријанића, онд. учитеља, и још неколико грађана, ипак све то није ништа помогло, Милош је спроведен за Ниш и успут по наредби заптија чистећи ђубре по свима хапсанама, у којима је до Ниша преноћивао, 27. децембра, трећег дана Божића, идући све пешке, стигао је у Ниш. У Нишу га на јемство поменутога Мите Коцића пусте да код овога преноћи. Сутра дан, 28. децембра, турска власт претресе Милоша, његову жену и сву кућу Коцићеву, којим претресом нађе у Милошевим стварима једно писмо, које је Милошу у Кочане писао Живота Миловановић, онд. учитељ из Кратова. И ако у томе писму није било ничега противу турске државе, сем другарских савета, како треба да се понашају са грађанима,

Лист „Призрен“ имао је својих претплатника и изван призренског вилајета у Ћустендилу, Прилепу, Охриду, Велесу и Битољу. У Ћустендилу су му били претплатници Браћа поп Новаковићи, Синови Хаџи Трајковића, Коста Трајковић, поп Макарије Поп-Новаковић, а за још 10 претплатника учитеља и свештеника у околини Ћустендил-бањској шиљато је 10 бројева преко Дојчина ханџије.

Други пут сам долазио на Косово у 1874. години из Призрена, када сам први пут посетио манастир Св. Уроша у Нeродимљу и Грачаницу. Пролазио сам кроз Косово још и у августу 1875. и мају 1876. године.

После убиства првог српског консула у Приштини Луке Маринковића, постављен сам на његово место. Тада сам дошао на Косово преко Скопља железницом 25. јуна 1890. године, и ту остао све до 12. децем-

---

па да њихов рад, као српских учитеља, буде корисан по Српство, ипак је то писмо изазвало сумњу турске власти, те је Милош 28. децембра затворен у нишком затвору, који је био у тврђави нишкој, где је глађу, жеђу, смрадом па и бојем мучен све до 20. марта 1873. године, када је по заповести онд. призренског валије Абдураман-паше спроведен у Призрен.

На неколико дана пре но што ће га спровести у Призрен, нишки мутесариф телеграфом је известио призренског валију Абдураман-пашу о томе, како је из Србије учињено питање, зашто је Милош Лекић, који има српски пасош, затворен у Нишу, па пита валију, шта да одговори на то српској влади. У одговору на то Абдураман-паша је наредио нишкоме мутесарифу, да на питање из Србије одговори, да је Милош умро, а међутим да Милоша под јаком стражом спроведе у Призрен.

Ја сам се добро познавао и дружио са Јакуб-Сабри ефендијом, еврак мудиром (главним архиваром призренског вилајета), у чијој се је канцеларији и експедиција вршила, те сам њему у канцеларију чешће ишао и није ми замерао кад год бих узимао каква акта и читао. Тако сам једнога дана и у месецу марту 1873. год. био код њега и прочитао горњи извештај нишког мутесарифа и одговор Абдураман-пашин. И заиста после неколико дана стиже у Призрен Милош Лекић, кога су до Призрена спровели четири турска жандарма. Милош је у Призрену затворен, а за тим суђен и осуђен на пет година заточења у Дијари Бећиру, куда је окован ланцима спроведен из Призрена 23. августа 1873. године.

Жена Милошева, која је била остала у Нишу, вратила се натраг у Србију, потпомогнута новчаним прилозима Мите Коцића, Кола Рашића и других грађана нишких, а Таско Узуновић одвезао је колима до границе бесплатно.

Милош је по издржању петогодишњег заточења у марту 1878. године пуштен и дошао у Београд, где је добио постављење за практиканта при среској канцеларији у Брезнику, а после за учитеља у Пироту, где је 7. новембра 1880. године испустио многонамучену душу и сахрањен у старом тиобарском гробљу. Жена му Милка остала је

бра 1892. године, када сам премештен за консула у Скопље. А по други пут постављен за консула у Приштини, дошао сам на Косово 24. марта 1897. и ту остао до новембра 1898. године.

Овде износим своје белешке о свему што сам видео и чуо на Косову, а почећу са Качаничком Клисуром, — и ако ова није на самом Косову.

а) Качаник.

Пошав из Скопља возом за Приштину 24. марта 1897. године видео сам на десној страни Бардовце, чувено имање Мехмед Аћиф-паше. Конаци су у овоме Чифлуку двокатни и ограђени зидом као какав град. У Бардовцу рађа и пиринач.

Воз је прешао Вардар код села Сараја, које је на путу за Тетово. Лево нам остају планине, које затварају поглед на Тетово. Пред нама стоји врх Љуботен на

са дететом од једанаест месеци, тако рећи на сокаку без игде ичега, и све док јој се није одредила из државне касе месечна помоћ од 36 динара, она се је мучила и злопатила. У њеним тешким материјалним околностима у Пироту највише се за њу заузимао Више Петровић, онд. судски писар, који се са Милошем упознао у Брезнику и који је Милоша као Србина и мученика за српску националну идеју обожавао и поштовао.

Милош ми је казивао како на заточењу у Диjари Беќиру није добијао ни хлеба а камо ли какву другу храну, те је морао богатијим заточеницима прати веш и отуда се добивеном наградом издржавао. Мир нека је пепелу твоме Милошу Лекићу, у српској земљи, коју си толико љубио и за коју си толико страдао.

Милошев се отац звао Лека са презименом Зечевић, а Милош је узео презиме по имену свога оца Леке.

За време бављења Милошевог у Брезнику, он ми је отуда неколико пута писао и много ми се хвалио на честитост српску Ивана Пејчића из Брезника, познатог трудбеника за српску мисао, о чијем би се раду на српској ствари могла написати читава књига. Иван је 5. јула 1908. године умро у Пироту оставив незбринуту децу и жену, честиту српкињу Дамњанку, без икаквих материјалних срестава за живот. Покојни Иван био је веома скроман и никад се није пожалио на судбину, и ако му је радећи на српској ствари, сва имовина у Брезнику пропала. Он је био задовољан и са оном малом платицом од 50 дин. као сточни ревизор. Он је увек био зловољан кад год српске ствари нису ишле на боље, а сваки напредак у националном погледу одушевљавао га је и причињавао му највећу радост. Бог нека му душу прости и лака му српска земља за коју је радио и у којој му сада кости почивају.

Абдураман-пашу и Јастребов у књизи својој „Податци за историју српске цркве“ на страни 37, забележио је као душманина Срба и свега што се српски назива“.

Шар-планини. Улазимо у теснац звани Качаничка клисура, кроз који јури река Лепенац, а постоји и стари друм. Прва станица је Илијаз-хан. Од како је у њој погинуо шеф станице, више се други није ни постављао. Чим ту воз стане, путници потрче крчазима и боцама да захвате добре воде. Готово увек сам овде виђао на продају беле корпе од прућа, које праве и продају цигани

Пошав са ове станице воз је прешао преко неколико мостова на Лепенцу и 4 тунела, па се онда дође у Качаник, где воз остаје неколико минута. Овде је пуно Арнауташа наоружаних тако рећи „од пете до зуба.“ Арнауташка деца нуде на продају воће, цвеће, кувана јаја, чарапе и некакве плетене кесице у разним бојама. Воз стаје близу варошице, где је и седиште кајмакама — среског начелника. Качаничко је становништво од самих Арнауташа, а има их на 250 кућа. На Косову има још живих стараца, који памте, када су у Качанику живели и Срби, који су се од зулума раселили[17].)

Лево од пруге у Качанику постоји још добро очуван градић са кулама. Народ вели, да је то град старине Новака. Овај град је истоветан граду у Белој Паланци.

У варошици се види једна стара доста велика грађевина од камена, но без крова. Види се и једна нова џамија, коју је подигао покоритељ Јемена Гази Синан-паша

б) Феризовић и Липљан.

Кад смо изашли на Косово ускоро смо стигли у Феризовић. Десно од овога је Сазлиско Блато, а ту је и чувено Паун-Поље.

Од прелаза преко Вардара, па до близу Феризовића је клисура, тако звана „качаничка“, која је у

---

[17]) Од тих расељених српских породица једна је у селу Чучару у Скопској Црној Гори, у чијој сам кући у 1894. години, као консул у Скопљу, био, а то је кућа чича Павла Цветковића, званог Кача никлија и брата му Николе.

дужини око 40 километара. Десна јој је страна (идући из Скопља) Карадачка Планина, која је пошумљена, а лева само местимице. Од Скопља до Феризовића је железничком пругом 54 килом. и 700 м.

Кад воз из Феризовића пође за Митровицу или обратно за Скопље, полуголи циганчићи трче за возом а ово нарочито, ако спазе у возу странца са шеширом и вичу: Аман Господин, тако ти Бога, тако ти вере и тако ти деце, дај ми једну мангру[18]). Тако за читав километар трчећи поред воза вичу за 1 мангру.

Пошав из Феризовића стигли смо у српско село Липљан, у коме је и железничка станица. А полазећи из Липљана за приштинску станицу, лево од друма остају села: Скуланово, Враголија и друга. Лево преко Ситнице види се брдо Голеш. Пета је станица приштинска, која је код села Глободернице, а удаљена од Приштине на 8—9 километара. И код ове станице као и у Качанику и у Феризовићу пуно је наоружаних арнауташа. Железничка пруга иде даље до Митровице, на средини са станицом вучитрнском.

Од Феризовића до станице Приштинске има 38 км. и 700 м., а одавде до Митровице 26·1 км., свега је од Скопља до Митровице 119·5 километара.

Воз полази из Скопља за Митровицу понедеоником, средом и петком у 7·15 сахати пре подне, а из Митровице за Скопље уторником, четвртком и суботом у 7 сахати пре подне.

Идући из Скопља за Приштину стиже у 12·2 с. у подне, а у Митровицу у 1·15 с. по подне. Идући из Митровице стиже у Приштину у 7·17 с. пре подне, а у Скопље у 12·29 с. по подне.

Пошав са станице приштинске колима за Приштину, лево на по часа је Муратово Турбе.

Косово Поље је у дужини од Феризовића до Митровице 69 километара и 800 метара, а највећа му је ширина од Јањева преко Липљана па до подножја Голеша непуних 25 километара. Најузаније је Косово од ушћа Лаба у Ситницу па до Митровице.

---

18) Мангра је турски бакарни новац од две паре чаршијске

Скопље је над морем 305, Качаник 475, Феризовић 578, Липљан 550, Глободерница (где је приштинска жељез. станица) 532, Приштина 630, Вучитрн 519 и Митровица 516 метара.

Према томе река Ситница, у дужини својој од преко 60 километара има пада само 62 метара, а река Лепенац, рачунећи од близу Феризовића па до ушћа у Вардар, на дужини својој од 40 километара има пада око 270 метара.

Косово је опкољено планинама Грдечем, Чичавицом, Голешом, Језерачким и Неродимским планинама; Шаром, Карадагом, Жеговцем и Бутовцем. Над Бутовцем па све до садање границе српско-турске у тако званом Голаку живе сада само Арнауташи, у чијим селима и сада постоје целе и у рушевинама многобројне цркве и манастири српски.

в) Реке на Косову.

Кроз Косово тече са југа на север река Ситница, која утиче у Ибар на дну Косова код Митровице. После Ситнице по величини долази Лаб, који иде са Копаоника и утиче у Ситницу на два сахата од Приштине близу српског села Прилужја. После Лаба је највећа притока Ситничка, Дреница, која то име носи почев од села Петраштице, а улива се у Ситницу на левој страни ове, између планине Голеша и Чичавице, код села Враголије.

Уз реку Дреницу од њеног ушћа у Ситницу су ова села: на десној обали Враголија, Доброшево, Поклик, Забел, и Фуштица, на левој обали: Кузмин, Баличевце, Помозетин, с обе стране реке: Грабовац, на левој обали: Гладно село Глоговце, Штрбулово, Бошњак, Вуковце. С обе стране реке: Комаране, на левој обали: Бањица[19]) и с обе стране реке: Крајмировце а за овим Петраштица. Река, коју Дреница прима близу Глоговца извире око Преказа и пролази поред доње

[19]) Има још једна Бањица звана Елшанска или Јелшанска. Она је под Вучитрном.

Преказе, Пољанца, Полуже, Трстеника, Глобара и Гловца. Нема своје нарочито име а неки је зову доња Дреница.

Ситница са своје десне стране прима и ове приточице: Гадимку, коју до села Смолуше зову Манастирском и која иде из Коштанопоља, а на којој су села: Робовце, Смолуша и Гувно село. Словинска, која иде поред села: Словиња, Добротина, Бандулића, и Гловца; Јањевка, која од села Гуштерице, па до утока у Ситницу носи назив Гуштеричка. На овој су села: Горња и доња Гуштерица, Коњува и Липљан. Река Оклап, која иде из Врбице и која се са Јањевком састаје у Горњој Гуштерици. Река Грачанка, која иде поред Грачанице, Лапљег Села, Прејаца и Добрева. Река Матичанка, која се са реком Приштевком састаје близу Приштине, која до састанка са Приштевком пролази кроз села: Матичане и Златаре. Река Приштевка, која се од Приштине назива Приштевком и коју састављају две речице: Стара Река и Велуша, које се ту и састају и одавде примив назив Приштевка и примив Матичанку пролази кроз села: Бресје и Угљаре. Речица Брњичка, која пролази кроз село Бакшије, остављајући лево село Расково, на 50 метара од овога утиче у Лаб.

Река која се улива у Лаб на спрам Тенеждола,[20]) зове се Мојаничка и извире над селом Шегаће, па пролази поред села Горње Љубче, Мојанце и доње Љубче, утиче у Лаб на спрам брда Кулина, које је на левој обали Лаба на друму Приштина—Преполац. На десној обали Лаба на спрам села Бесиње је село Бериљево, где је воденица Фуад-бега, потомка чувеног Јашар-Паше Џинића.

г) Приштина на Косову.

Приштина лежи на крају Косова у једној доли. Има по зван. статистици од 1898. год. око 3690 кућа,

[20]) До Тенеждола је наша војска била у другом рату са Турцима и ту остала све до закљученог мира.

од којих су 3190 мухамеданских, 440 српских и 60 јеврејских. Османлијских (из Азије досељених) породица нема. Сви мухамеданци су Арнауташи са села, а има и Ђаковаца и мухаџера из Србије.

По званичној статистици од 1898. године у Приштини има свега 12375 становника, од којих су 9901 Мухамедовци, 2170 Срби православне вере и 305 Јевреји.

У срезу Приштинском има 247 села, 8027 кућа са 56286 укупним становништвом, од којих су 42756 мухамеданаца, 11897 Срба православни и 1631 Срба католика.

По статистици турској од 1889. год. штампаној у Приштини у Приштини је онда било укупно 10638 житеља, од којих су 8365 мухамеданаца а остали Срби православне вере и Јевреји.

Ја сумњам у тачност турске званичне статистике, нарочито у броју становника, јер они још нису извршили тачан попис у пределима, у којима живе Арнаути и Арнауташи, који се нарочито буне противу пописа женских.

За доказ те нетачности наводим, да у њиховој званичној статистици штампаној у Призрену 1873. год. стоји да у Приштини има 1564 кућа са 13.435 становника турске вере и 5875 становника осталих вероисповести. Па зар је могуће да у 1889. год. после дакле 16 година, буду у Приштини мање 5070 мухамеданаца, а у 1898. г. више преко две хиљаде кућа, кад се зна, да се мухамеданци из Приштине нису раселјавали, но су се досељавали.

Према моме рачуну, у Приштини има око 3600 кућа са укупно 16.000 становника, од којих ваља дати мухамеданцима 13.000, Србима православне вере 2700 и Јеврејима 300.

Од пре 30 година и сада у Приштини је велика разлика по стању Срба. Пре 30 година Срби у Приштини били су богатији. Сва трговина је онда била у њиховим рукама. Колонијални еспап доносили су из Београда и Пеште, куда Турци нису радо ишли, а нису ни знали за какву трговину. Они су живели од при-

хода својих чифлука, а сиротнији продавали су дуван и луле. Од заната пре 30 година Турци су знали само берберски, сарачки, касапски, налбантски и табачки, и ти еснафи, сем касапског, били су готово привилегисани само за мухамеданце. Сва остала трговина и сви остали занати били су у српским рукама.

Пре 30 година, о пазарним данима, у Приштини преовлађивао је српски језик, јер се Срби са Косова не беху раселили толико, колико је то наступило после српско-турског рата 1876., 1877. и 1878. године. Сада се више чује арнаутски но српски језик.

Једно, дакле, то, што је све мањи број Срба сељака на Косову, све су то мање Срби у Приштини и пазарили, а друго и што је железничка пруга приближила Солун Приштини, то су се и Турци латили трговине, а нарочито после доласка мухаџира из Ниша и Лесковца, који се у погледу трговине и заната од приштинских Турака у млогоме разликоваху, јер су мухаџири вреднији и предузимљивији од приштевачких Турака.

Од како је прорадила железница од Солуна до Митровице, трговачке су везе из данашњег вилајета косовског и целе Старе Србије са Београдом готово престале. Солун је повукао себи сву Стару Србију. У томе погледу Солуну ништа није нашкодила веза српске жељезнице са солунском.

Срби трговци у Приштини у три маха су и од пожара страдали и пропадали да једва ако сада има 3—4 куће, које се могу рачунати као имућне, али ни приближно оном имућству какво беше пре 30—40 година. Први пожар био је у августу 1859. други у септембру 1863. и трећи у 1881. години. Другим пожаром су Срби коначно материјално пропали. Сва три пожара, а нарочито први и други намерно су извршени мржњом фанатизма, да се Срби материјално утуку. У погледу материјалне пропасти Срба, мање више исте су судбине са Приштином и остали градови у Старој Србији.

Поред осталих сметња, које су чињене Србима да се материјално подигну, Турци су у Приштини одре-

дили за пазарни дан недељу, те је и са те стране отежавано Србима да материјално ојачају. После многобројних тужби и жалби донето је решење у 1892. години, да пазарни дан буде у уторак, али је и после тога прошло близу две године док се у истини пазар није почео скупљати уторником.

До српско-турског рата 1876. године у Приштини је бивао сваке године од 15 до краја месеца маја велики вашар, на којем се је доносио разноврсни еспап на продају, а како су на тај вашар долазили многобројни трговци и из далеких крајева, то су Приштевци по добре паре продавали своје производе и разноврсне еспапе спремљене за вашарску сезону. После рата и тај је вашар престао. И после свих тих јада и невоља, којима су Срби у Приштини материјално убијени, те се сада већина једва могу хлебом да исхране, они су на славу и понос српског имена остали челик Срби.

Да Турци у Приштини до пре 30 година нису имали ни појима о трговини, доказ је и тај, што су се у 1873. години, када је преко Косова трасирана железничка пруга, бунили противу тога и нису допустили да прође поред саме Приштине, те је железничка станица од ове, на Косову највеће вароши, удаљена на 8—9 километара. Сада су се и Турци у Приштини освестили и већ су 8. јануара 1892. године, за време мутесарифа Бахри-паше, држали у Приштини конференцију, на којој су решили да умоле надлежне да се до Приштине подигне железничка пруга, за коју ће земљане радове и подизање станичне зграде они — Приштевци — платити, али у томе нису успели.

У Приштини Срби имају основну мушку и женску школу са 5 разреда и 300 ученика, од којих су 70 женских. Учитељи су у 1898. години били: Стојан Капетановић, Митар Шешлија, Илија Чаушевић, Јосиф К. Поповић, Петар Поповић, Гвозден Грујић, Апостол Поповић, Босиљка Капетановићка и Марија Ј. Поповићка.

У Приштини је био учитељ више од 20 година

Милан Ковачевић. Сви писменији Приштевци његови су ђаци. Он је оставио Приштину у 1878. години. Умро је у Пироту као учитељ у пензији. У Приштини је оставио добру успомену. Сви га се са благодарношћу сећају. Био је учитељ и у Врању[21]). После њега па све до 1890. године Приштевска се школа није могла похвалити напретком. Готово за сво то време био је учитељ Стеван Марковић, који је на том месту одржаван једино због црквеног певања. Овај је сада књижар у Приштини. Новији напредак српске школе у Приштини датира се од 1890. године, када су за учитеље примљени Стојан Капетановић и Босиљка Костићева, којом се је у 1891. години оженио Капетановић.

За новији напредак школе од 1890. до краја 1892. године сви су приштевачки Срби били једнодушни а нарочито су се у томе одликовали: прота Стеван Костић, Мана Филиповић, Благоје Јовановић, Стеван Хаџи Арсић, Наста Арсић, Тачe Несторовић, Пота Аксентијевић, Браћа Костићи и још многи други.

У 1890. години био је учитељ у Приштини и Михаило Ђорђевић из Приштине, кога сам поменуо као учитеља у Бујановцу, а у 1892. били су учитељи у Приштини још и Јанићије Ђурђевић из Липљана, Михаило Јовановић из Гњилана и Христина Ђурђевићка.

У 1889. години за врло кратко време били су учитељи: Јосиф Студић, Трајко С. Марковић и Јелена Дробњак, али нису могли опстати ни месец дана због сметња које су им чињене од стране турских власти.

У Приштини се родио и Јосиф Костић тридесетогодишњи неуморни учитељ у Лесковцу.

У Приштини Срби имају проту у лицу честитог Стевана Костића и три свештеника: попа Харитона Милошевића, попа Станоја Рашића и попа Јосифа Спасића, а само једну цркву, која је храм Св. Николе. Она је подигнута на темељима старе цркве у почетку XIX. века. По спољашности и не личи на цркву, и у

---

21) О учитељу Милану Ковачевићу види у часопису „Учитељ", св. VI. за 1907. г., чланак: Школе у Врању и околини пре ослобођења 1878. год., од Димитрија Марчића, професора.

рупи је, као што је и стара нишка црква, само што је приштинска мања од нишке[22]).

Мухамедовци имају око 15 џамија старих и нових, од којих су неколике биле цркве. Имају неколико основних школа и једну руждију — полугимназију.

Чувени Јашар-Паша Џинић, који је порушио многе цркве и манастире по Косову, живео је у Приштини. Његови конаци и сада постоје. Један је од тих конака изгорео пре 25 година и он је био најстарији. У његову конаку живи сада настојник, који управља имањем Јашар-пашиних потомака, који живе у Цариграду, и од којих по један долази само кад треба прибирати приходе са имања.

Упознав се са Фуад-бегом[23]), једним од унука Јашар-пашиних, два пута сам био у овом конаку а последњи пут у 1897. години, када ту беше Фуад-бегов млађи брат Ибрахим-бег. На молбу моју показали су ми једну пространу одају у којој је смештено разноврсно и многобројно старо оружје, као: пиштољи, јатагани, пушке, сабље, кожне мањерке за воду, два панцира и друге разне и многобројне старе ствари, а највише ратног прибора, али све то беше без икаквог реда. Неке од тих ствари вишаху о зиду, неке на моткама, а већином по земљи разбацане. Тада ми показаше и крваву кошуљу Малић-пашину,[24]) која је скинута с њега, када је у битци погинуо. Имао сам у рукама и његов ћелепош — поткапу — извезену разним молитвама из корана. У овој одаји беху и неколико сандука затворених и поређаних један преко другог. Рекоше ми, да се у тим сандуцима чува архива Јашар-пашина и

---

[22]) Цркву, школу и митрополију описао је М. В. Веселиновић у књизи својој „Поглед кроз Косово“ у 1895. години.

[23]) Фуад-бег је сада у чину паше, а и народни је посланик у турском парламенту. Човек је од уважења у Приштини и међу Арнауташима у околини приштинској. Његов старији брат Али-Даниш беј Џинић, сада је (у 1909.) валија у Солуну. Фуад-паша скоро се је опријатељио са чувеним дебарским Исмаил-пашом, удавши своју кћер за Исмаил-пашиног сина Фуад-бега, који живи у Солуну. Исмаил-паша је Дебарац, од великог је уважења у дебарском крају. Упознао сам се с њим у Скопљу. Сматра се и за великог богаташа.

[24]) Малић-паша је сарањен у Приштини у своме турбету, звано „Малић-пашино Турбе.“

да су кључеви од тих сандука код Фуад-бега у Цариграду. Говори се, да међу тим хартијама има и писама кнеза Милоша.

Кад сам у 1871, 1874., 1875. и 1876. години пролазио кроз Приштину, дворац краља Милутина постојао је у оном истом стању, у коме је сада она стара зграда од четири зида без крова у Качанику, само што су дуварови дворца краља Милутина били дебљи и финије израђени. Но Турци су после тога на томе месту подигли конак хућумета — окружно начелство — али је од источног зида дворца Милутиновог један део остао непорушен све док овај хућумет конак не изгоре у очи 18. јануара 1892. године, после чега су Турци на томе месту подигли много већу зграду и тиме уништили и последње остатке Милутиновог дворца. Уз дворац Милутинов је и сахат кула, коју су Турци подигли на већ постојећој једној од Милутинових кула. Али Турци и ову порушише у 1898. години и од тога материјала подигоше нову сахат-кулу даље од старе.

У Приштини је подигнут и један парни млин, који је на крају вароши на путу идући за Грачаницу. Он је својина чувеног приштинског муфтије Мустафа ефендије и његових компањона.

Слушао сам да у хамаму приштинском постоји на некој плочи некакав стари запис. Ишао сам у хамам неколико пута и увек пажљиво разгледао, али ни трага од тога записа. Слушао сам за запис и у Пирназ џамији, али га ни тамо нисам нашао и ако сам у самој џамији и у њеном дворишту пробавио више од једног сахата.

Приштинске џамије и неке текије скривају многе старине српске, јер су оне претворене од цркава а неке су и подигнуте материјалом са порушених цркава и дворова српских, што не споре ни сами Турци.

Бавећи се у Приштини прибележио сам један догађај, који се догодио другог рата нашег са Турцима, а то је: Тада је био у Приштини валија Рифат-паша, а њему за помоћника био је придодат Васиљ-паша, по народности Грк. Васиљ-паша као хришћанин добро је живео са Србима у Приштини, а нарочито са Јованом

Јанићијевићем, пушкаром. Турцима у Приштини ово није било право, те су непрестано радили о главц Јовановој. И једнога дана када су Арнауташи, идући у рат на Србију, дошли у Приштину, сва се је чаршија затворила и нико од Срба није смео изаћи ван своје куће, већ се сваки затворио у своју кућу, очекујући напад арнауташки. Онда Арнауташи наговорени Турцима из Приштине, ударе на кућу Јованову, у којој се Јован са својим шураком Стојаном затворио. Па како Арнауташи нису могли продрети на кућна врата, то су покушали ускочити у кућу преко оградног зида, ну како се који Арнауташ на зид успео, одмах се стропоштао мртав од Јованове пушке. Ову јуначку одбрану свога дома прихватио је и Стојан, а Јован пошто му је жена пала мртва од пушчаног танета арнауташког, пробио је зид и ушао у кућу свога суседа Мухамеданца, те је преко овог честитог суседа свог спасао своју и Стојанову децу, а он се — Јован вратио те са Стојаном наставили борбу противу нападача, који видећи да не могу продрети у кућу Јованову без већих жртава, досете се те довуку велику количину сламе уза саму кућу Јованову и запале је. Кад је кућу са свију страна ухватила ватра, Арнауташи су у исту продрели и Јована и Стојана куршумима из пушака изрешетали и на месту убили.

У повратку од куће Јованове Арнауташи су ударали и на друге српске куће и кога су год од Срба нашли, убијали су. Тада су поубијани још и Мица Пећанац, Трајко Аксић, Зафир Костић, Михаило Делић и неки Коста, коме нисам записао презиме.

И онда и пре тога и после тога небројено је Срба са Косова пало од руку разузданих Арнауташа.

19. Јуна 1890 године мучки је убијен на Косову у средини Приштине и први српски консул Лука Маринковић, на чије сам место дошао у Приштину 25. истог месеца. Тело пок. Маринковића је о државном трошку пренето у Београд и тамо сахрањено.

Због убиства Луке Маринковића Арнауташи се беху јако поплашили, јер су очекивали објаву рата од

стране Србије, те су неко време били мирни и нису смели чинити никакве зулуме нашим сународницима.

Да бих уверио приштинске Арнауташе, да се Срби не боје смрти, ја сам од дана доласка свога у Приштину за подуже време редовно сваког дана шетао по свима улицама приштинским, а највише по оним у којима живе Арнауташи. Ово наравно у пратњи свога каваса, а опажао сам, да ме увек издаље прате по 2—3 жандарма турска. Тако шетајући 27. Августа 1890. год. у мал' те не погину поред мене Хусејин Исламовић, звани Ђака, из села Сибовца. То беше овако:

За време мога старешинства у срезу косаничком у 1889. години, овај Хусејин беше дошао у Куршумлију ради регулисања неких својих имовних односа, па како сам га лепо примио и настао да му се послови код власти што пре посвршавају, он ме је толико заволео, да када ме је у Приштини на средини улице спазио, толико се је обрадовао, да је потрчао к мени да ми се јави. Но кавас Рецеп Муслијић, незнајући за ово наше познанство, помислио је, да ће ме Хусејин напасти и већ беше извукао револвер, да на Хусејина пуца, и да ја не ослових Хусејина са речима „како си Хусејине“ кавас би га убио, а и жандарми, који су ме издаље пратили, беху у трци са напереним пушкама противу Хусејина. А кад сам тада пружио руку Хусејину да се поздравим, он ме је загрлио као свога рођеног брата.

У Приштини је сада столица мутесарифа (окружног начелника) са срезовима: приштинским, гњиланским, прешевским, вучитрнским и митровачким, који сви скупа сачињавају приштински санџак.

Од 1878. па до 1888. године у Приштини је била и столица косовског вилајета, коју је у 1888. години 8. септембра ондашњи валија Фаик-паша, изненадно пренео у Скопље, где је и сада, не мењајући тиме ни мало административну поделу вилајета и његов назив.

За време валилука у Приштини излазио је у њему лист „Косово“ на српском и турском језику, али пре но што ће се столица косовског вилајета преместити у Скопље, на српском је језику престао излазити а

на турском и сада излази у Скопљу под именом »Косово« као орган косовског вилајета. На српском је језику „Косово“ излазило од септембра 1884. до краја јануара 1886. године. Њега је на турски уређивао прво мећтупчија (први секретар вилајета) а после и неки Хајрулах ефендија, младић и прогнаник из Цариграда због његовог слободоумног држања. Говорило се да је он био студент неке више школе у Цариграду па је као политички кривац био прогнан у Приштину. „Косово“ је са турског на српски преводио Хасан ефендија, бив. шеф полиције у Скопљу. Родом је био Ђаковац, али дуго живећи у Босни научио је српски читати и писати. Словослагач је на српском био Тривун Ж. Радивојевић из Призрена, сада свештеник у Призрену. Тада је у Приштини одштампана и једна читанка за српске основне школе.

Поред железничке пруге Скопље—Митровица, Приштину везују и ови колски друмови:

Друм Приштина—Скопље Качаничком клисуром, поред железничке пруге.

Друм за Гњилане и даље за Бујановце, где се спаја са друмом Врања—Куманово—Скопље.

Друм Приштина—Призрен преко Липљана и Штимља, а пречи преко Зборца. Оба излазе на Црнољевске ханове.

Друм Приштина—Вучитрн—Митровица и даље за Нови Пазар.

Друм Приштина—Подујево—Преполац за Топлицу.

Пут идући од Приштине за Велику Хочу иде преко враголиског моста на Ситници па покрај села Слатине, које остаје десно, оданде преко шуме на Корнатицу па преко дреничког моста код села Коморана, где до моста постоји и хан (механа), оданде на село Лопушник, где такође постоји хан, па на Орлат (одавде настаје Подримље Метохија), из Орлата на Црни Луг, па на Малешево и оданде на Драгобиљ па на Мацаре, Јанчиште, Милановиће стиже се за 10 сах. од Приштине у Велику Хочу. Овај пут није најбољи, али се ипак може и колима ићи.

Од Велике Хоче колски пут за Ђаково иде на село Брњачу, Белу Цркву па преко Швањског моста на Дрим, а одавде све насипом стиже се у Ђаково за 4 сахата.

Кад се из Велике Хоче хоће за Пећ, ако је Дрим мали прегази се код села Чупева, а ако је вода велика, онда се мора прећи на Арслан-пашин мост код Новог Села. Но прво ће се прећи преко реке Меруше па онда преко Дрима код Чупева или преко Арслан-пашиног моста. На Меруши има мост код села Бубље а гази се код села Сврке.

Идући преко Чупева или преко Арслан-пашиног моста Бистрица се не мора газити, јер она остаје лево, али кад је Бистрица мала, онда се брже може стићи у Пећ ако се ова прегази и изиђе на село Грабаницу, одакле је равница и без река све до Пећи.

Села, која сам на путу за Велику Хочу, Ђаково и Пећ поменуо, као: Слатина, Корнатица, Комаране, Лапушник, Орлат, Црни Луг, Малешево, Драгобиљ, Мацаре, Јанчиште, Милановиће, Брњача, Бела Црква, Чупево, Ново Село, Бубље, Сврке и Грабаница, сва су насељена Арнауташима, сем што у селима: Брњача, Бела Црква, Ново Село и Грабаница има само по која српска кућа.

Преко Ситнице има само 5 мостова и то: код Липљана камени мост на 10 сводова, код Скуланова дрвени мост са озиданим стубовима, Враголиски мост, код села Враголије, код Вучитрна дрвени мост са озиданим стубовима, код Митровице дрвени мост са озиданим стубовима. Има још један стари мост са 9 сводова све од камена на старом кориту Ситнице близу Вучитрна. Под овим мостом сада нема воде, јер је Ситница оставила на томе месту своје корито, те је мост остао без употребе. И Срби и Турци и Арнауташи тврде, да је овај мост начињен још за времена српскога царства.

Кад је вода највећа, што се дешава у 2 3 године једанпут, једини су прелази преко Ситнице поменутих пет мостова. Кад је вода средње величине, може се прегазити код села Племетина и изаћи на

пут, који води селу Сибовцу. Један брод има и код села Прилужја, наспрам села Главотина. Кад вода изађе изван речног корита, онда на овоме месту мећу и повежу бурад, преко ових леса, те се тиме начини прелаз по нужди да и кола могу проћи. Има брода и код села Црвене Водице, али је прилушки најбољи. У атару села Топличана (на левој обали Ситнице) на $^1/_4$ сах. даљине од села има брод звани топлички, а на више још један брод рибарско-рујички, који је између села Руjца и малог Алаша.

д) Околина Приштине.

(села око Грачанице)

За време мога бављења у Приштини, више сам пута правио излете по Косову а нарочито много пута у Грачаницу, Јањево, Муратово турбе, Гуштерицу, Добротин, Липљан, Крушевац, Брејсе, Добреву, Враголију и враголиски мост, Црвену Водицу, Јанину Воду, Бабинмост, Раскову, Бакшију, у обе Брњице, Прилужје, једном у Самодрежу а два пута у Лапску долину, до Милошеве бање и Преполца. Своје походе по доњим крајевима Косова као: у Врчитрну, Митровици и друга места описаћу у III-ћем одељку ове књиге.

На источној страни Грачанице, која је удаљена од Приштине један сахат и нешто више, на 10 мин. удаљено је село Бадовац, које је на лепом положају испод самих брда Тиквеша и Краставца. Ово је село старо и у њему су живели све сами Срби, а сада има само 4 српске и 5 арнауташких кућа. Из овога се села пре кратког времена раселило 5 српских кућа од зулума новонасељених Арнауташа. Парох им је свештеник из Грачанице. Северно од Грачанице је на по сах. удаљено и мухаџирима насељено село Ајвали Поток, које је до српско-турског рата било насељено Черкезима, који су напустили ово село и одселили се негде око Солуна. У овоме селу сада има 100 арнауташких кућа. Северо-западно од Грачанице на $^3/_4$ часа, на јужној страни Ветрника има село Чаглавица од 35 кућа, све самих Срба. Становници су овога села, као и сви Срби на Косову,

чивчије. Парох им је из Приштине. Ово село највише гаји овце, јер веле на Ветрнику нема метиља. Западно од Грачанице на један сахат је село звано Лапље село, које има 40 српских кућа а арнауташка ни једна. У великом гробљу, бризу села, на темељима старе цркве сељани су приправили једну црквицу, која још није освећена. Заузимањем Јована Цоцића из истог села и његових сељака подигнута је и отворена школа. Учитељ им је Апостол Васић. У овом селу постоји један конак Јашар-пашиних потомака. Кроз село је и главни друм Приштина—Призрен. Парох им је из Грачанице. Испод овога села на 1/4 сах. постоји село Преаце са 18 српских и 12 арнауташких кућа, али свагда је кмет у томе селу Србин. Ово је село у најширем пољу Косовском. Највећу муку муче зими за дрва, јер су далеко од планине. На југо западном крају а на један час од Грачанице је село Ливађе, које постоји на једном мочарном земљишту, које боље роди кад је суша. Има свега 40 кућа све сами Срби. У селу постоје рушевине старе цркве светога Глигорија. Парох им је из Грачанице. Јужно од Грачанице на 1/2 сах. удаљено је село Сушица од 25 српских и 5 арнауташких кућа. Више овога села источно постоје неколико заселака од по 3—4 куће самих Арнауташа. Сви ти засеоци носе једно опште име Шашковац.

ђ) Грачаница на Косову.

Црква Грачаница и око ове сиромашно српско село чине на Србина и радостан и жалостан утисак. Радостан утисак чини, што види величанствену цркву са пет кубета, задужбину краља Милутина, која га подсећа на славну прошлост Србинову, а жалостан утисак чини на Србина српско село Грачаница са ниским и сламом и коровом покривеним кућама. Црква преставља негдашњу и моћ и славу, а село садашњост српску.

Црква је посвећена Успенију Св. Богородице а подигнута је 1322. године. У њој су ликови свих Немањића, а на прва два стуба у природној величини

десно је слика краља Милутина са црквом Грачаницом, коју држи на руци, а лево краљица Симонида. Обоје су у свечаном краљевском оделу са крунама, које им Анђели мећу на главе.

О историји ове српске задужбине, о њеном живопису, о повељи краља Милутина исписана на зиду и т. д., и т. д писали су и описивали стручнија лица од мене, па с тога ја о томе ништа не помињем.

Грачаница црква сведок српске моћи и славе, сведок јуначкога боја косовскога, у коме падоше два цара, а после овога и сведок српскога ропства и српских патња, сведок је и најновијој слави српске војске у 1878. години, када је она после освојења Прокупља, Ниша, Пирота, Трна, Брезника, Лесковца, Врање, Куршумлије и Гњилана победоносно избила на Косово Поље и у светој се Грачаници помолила Богу за својега витешког Господара и врховног команданта књаза Милана.

У околини овој много се говори о Сандићу, који је са добровољцима био у Грачаници, као о јунаку и честитом човеку.

Једна је српска патрола од 3 – 4 коњаника под вођством водника коњичког Миљка Цвејића допрла чак до у Липљан и заузела жељезничку пругу, која иде преко Косова. Миљко је и сада у животу и живи у своме селу Бродарцима у округу пожаревачком. Ова Цвејићева патрола била је из оног одреда од 40 коњаника српске војске, која је допрла до у село Добротин на Косову са поручиком Алексом Радојчићем и Дим. Бранковићем, међу којима је био и ондашњи поднаредник а сада коњички капетан у пенсији Петар Петровић.

Жалосно је видети да ова овако сјајна задужбина српска ни сада још нема звона, као што немају готово и све српске цркве у турскоме царству, сем Дечана, Патријаршије пећске, светог Марка и свете Тројице код Призрена, свете Тројице код Пљеваља и манастира Милешева код Пријепоља. Бар овако је стање до 1898. године. Међутим мени није позната ни једна католичка црква у турскоме царству која нема звона.

У 1874 години сам нашао као учитеља у Грачаници Стевана Максимовића, чији је рођени брат честити Србин поп Коста, садањи свештеник грачанички. Предак је Стеванов и поп Костин, Риста Ђак[25]) који је обновио службу божју у Грачаници, кад је ова остав без и једне српске куће била напуштена, те су у њој Арнауташи затварали козе. Исте 1874. год., прилозима племенитих људи а заузимањем пок. Аксентија Хаџи-Арсића из Приштине, метнути су нови гвоздени крстови на свих пет кубета.

У 1890. години нашао сам као учитеља у Грачаници Јосифа К. Поповића, сина поменутог поп Косте. Нашао сам ту и три свештеника: попа Косту Поповића, попа Зарију Поповића и попа Димитрија Поповића. Нашао сам у Грачаници и свога старог познаника из 1874. год. оца Агатангела, калуђера, који за манастир Грачаницу прикупља милостињу по селима, а нарочито у гњиланској околини, одакле је и родом. Отац Агатангел се посветио цркви Грачаници и за њу зрно по зрно, и пару по пару прикупља, те се од тога подмирују трошкови црквени. Сву своју уштеђевину до последње паре дао је 1897. године на препокривање цркве оловом. 26. маја 1898. године митрополит Дионисије на моју молбу произвео је старца Агатангела за Синђела и допустио му да при богослужењу носи надбедрник. Кад сам 1897. год. дошао, нашао сам у манастиру као старешину архимандрита Гедеона Марића, са ким сам се упознао у 1889. години у манастиру Бањи, близу Прибоја, враћајући се из Прибоја преко Нове Вароши за Јавор са српско-турском пограничном комисијом, коју су сачињавали српски ђенералштабни мајор Божа Јанковић,[26] и турски ђенералштабни мајор Ферид беј. Школа грачаничка је у манастирској згради на горњем спрату, а учитељ беше Сима Грујић. У овој се школи уче деца из села Грачанице и из оближњих села.

---

[25]) М. В. Веселиновић, у својој књизи „Поглед кроз Косово“ стр. 27. опширније је описао Ристу Ђака и његове потомке.

[26]) Сада ђенерал у пенсији.

Из 1874. године памтим да су око цркве Грачанице, у црквеном дворишту, биле неколике велике мраморне беле плоче са натписима. Рекоше ми да их је Ибрахим-паша, када је у друштву са приштинским муфтијом подигао парни млин у Приштини, пренео и у млину употребио. Када сам 1897. године дошао, нашао сам и да се добровољним прилозима подигла једна велика двоспратна манастирска зграда за посетиоце ове свете задужбине. Но ова тако потребна зграда, и ако покривена, још није довршена, јер су турске власти неразложно и неоправдано стале на пут довршењу исте. Тако су исто стале на пут и подизању школске зграде, која се је имала подићи прилогом честитог родољуба Марка Стојановића, адв. из Београда. За скидање пак те неоправдане забране, надлежни нису ни умели да изведу ствар како треба.

На Косову има још у овим селима школе, и то: у Гуштерици и Добротину. У Гуштерици је био учитељ Недељко Миљковић, у Добротину раније Станоје Рашић из Добротина а сада је Василије Марић. За гуштеричку школу први је покренуо питање Марко Сојевац из истог села.

Јањево на Косову.

Колико је од Приштине до Грачанице, толико је и нешто мало више од Грачанице до Јањева.

Јањево има 400 кућа, од којих су 320 Срба католика[27]) 60 Арнауташа и 20 циганских. Срби католичке вере зборе српски и славе као што то чине и сви православни Срби на Косову. Срби католици имају врло лепу цркву са звонима. Црква је ова подигнута на темељима старе православне цркве. Храм је св. Николе. Имају и основну школу у којој се деца уче латиницом. Више пута су тражили српску школу, али им то бискуп није дозволио. Они беху у 1891. години

[27]) Православних Срба у Јањеву сада нема ни једне куће а раније било их је. М. В. Веселиновић у својој књизи „Поглед кроз Косово“ од 1895. год. стр. 28. вели: да се је Риста Ђак, који је дошао у Грачаницу 1795. год. оженио ћерком Хаџи-Јована из Јањева.

у договору са Станојем Рашићем из Добротина учитељем добротинским, да им овај буде учитељ.[28]) Њих код нас у Србији називају Латинима, а они сами себе Србима. Имају 3 свештеника католика из Херцеговине. Занимање им је лимарство. Праве кандила, прстење, гривне и друге ствари, све од туча и све те ствари продају у Краљевини Србији, Влашкој и Бугарској, где су познати под именом „прстенције“. Питоми су и вредни људи. Арнауташи у Јањеву зборе арнаутски али и српски добро знају.

Звоно које Јањевци имају на црквеној звонари, веле, да је нађено у земљи када су подизали садању цркву. На молбу моју Мих. Гласновић из Јањева преписао је натпис са звона и ја га овде верно износим не јамчећи за верност преписа са звона.

O. G. A.

† MIHAEL ET NIKOLAUS
MERECBRT: MIIILXVIII

У нашем другом рату са Турцима, када је наша војска избила на Косово и када су је Јањевци очекивали, Хаф'з-паша се је са својом војском изненадно појавио на брду над Јањевом. Јањевци видећи ту војску држали су да је то српска војска, те су одмах похитали са литијом у сусрет српској војсци, а кад су се приближили долазећој војсци, видели су да то није српска већ турска војска. Ово Јањевце доведе у забуну, јер нису знали како да правдају такав свој поступак пред пашом. Али у томе моменту изађе пред њих Хаф'з-паша и рекне: јалн'ш, јалн'ш, (грешка, грешка), вратите се својим кућама. И јањевци се ожалошћени том приликом врате сваки своме дому.

У планини Жеговцу, која одваја гњиланску Горњу Мораву од Косова, има 15 порушених цркава српских. Има и један камен, који је пронађен 1890. године,

---

[28]) Станоје Рашић, кога сам раније у овој књизи поменуо као учитеља у Добротину и као свештеника у Приштини, био је доцније и учитељ веронауке у српској гимназији у Солуну, где је умро 31. децем. 1907. године. Бог нека му душу прости, јер се је одужио своме роду и као учитељ и као свештеник.

који је у дебљини и ширини са свију страна нешто више од по метра. Има три испупчења, налик на горећу кратку свећу са чираком.

У Жеговцу има трагова, који показују да је и ту руда вађена.

е) Гази-Местан на Косову.

На по сахата од Приштине идући путем за Вучитрн и Митровицу на једном брдашцу је Гази-Местан са једном кућицом од слабог материјала и у њој два турска гроба са две секирице (као оне што носе поњеки дервиши) закачене о зиду. Гази-Местан неки тумаче као место победе, а Турци веле да је на томе месту погинуо санџактар — заставник Муратов, који се звао Местан-бег, а то се име и у историји турској помиње, те према томе не треба тумачити да се то место зове по победи на њему, већ по барјактару султановом Гази-Местан-бегу. Око ове кућице има много турских гробова са каменим споменицима по турском типу, који на врховима имају од камена израђене турбане а неки и дервишке капе, како је који од сахрањених носио за живота.

Близу кућице, у којој су она два гроба, на Гази-Местану постоји спроћу ове још једна мала такође од слабог материјала кућица за становање чуварево, који се ретко кад може видити на своме чуварском месту.

Са Гази-Местана је врло леп преглед Косова. Одавде се добро виде планине: Љуботен—(Шарин врх), Неродимска и Језерачка планина, Црна Гора (Карадаг) (над горњом Моравом): Жеговце, Велетен, Бутовац, Голеш, Чичавица, Звечан, Грдеч, Копаоник и Лапска долина у правцу ка Преполцу. Испод Гази-Местана је на $1/4$ часа Мазгит Поље и Турбе (гробница Муратова).

ж) Мазгит Поље и Муратово Турбе на Косову.

Са Гази-местана спустисмо се на Мазгит Поље, где је турбе Муратово, који је ту пао од руке Милоша Обилића. И ако сам више пута к овоме турбету долазио и у њега улазио, ја сам и 12. августа 1897. године идући за манастир Девич свратио и тек онда сам пре-

писао опис на турском језику, који је урамљен и прикачен на источном зиду у турбету.

„Лав противу душмана на мејдану, који је у борби са крвницима пао, — то је Султан Мурат. —

„Овај победом прослављени Цар, рођен је 726. год.[29]) а 761. у својој 35-ој години старости усрећио је царски престо у Бруси ступањем на исти.

„792. године после велике и победоносне битке противу савезних и на Косову сакупљених 7 краљева, чувени великан из Лазове војске, неверник[30]) Милош Кобилић, налазећи се као рањен међу изгинулим борцима, подиже се и приђе под изговором да ће примити турску веру, и у тренутку кад је љубио руку Султанову, извуче из рукава прикривен отровни ханџар — мач — те га њиме распори и шехидом учини[31]). После Шехидства упокојено тело Султаново пренесено је и сахрањено у величанственој џамији, коју је он подигао у Бруси. Томе је сведок ово место“.

Опис овај лично сам преписао и тачно превео са турског на српски.

Турбе је обележје места на коме је Султан Мурад погинуо. Подигнуто је од тврдог материјала у изгледу џамије без мунарета и са једним кубетом, на чијем се врху жути метални полумесец. У њему је начињен гроб у дужини од прилике два и у висини један метар. Гроб је покривен једном материјом израђеном у Арабији, а на челу гроба велики турбан од белога платна. На патосу дебео ћилим персијски, на дуварима неке молитве из корана, а над самим гробом виси велики полијелеј. Двориште турбета је ограђено јаким зидом, који изгледа на какав мали градић. У овом дворишту до турбета сарањен је Рифат-паша велики мушир, који се је за време рата са Русијом, 1854. год. налазио у Софији и који је 1856. године по доласку у Приштину умр'о.

---

[29]) По турском рачунању година.

[30]) Који не исповеда Ислам.

[31]) Шехид значи посвећен, и сваки онај који за веру погине, Шехид је.

У овоме дворишту иза турбета је и кућа чуварева и његове породице. У близини турбета је изван ограде подигнута 1897. године једна нова и доста велика двокатна зграда за посетиоце. Чувар је турбета Мехмед-Али, који је то звање наследио од свога оца, кога је убио један Арнауташ на прагу турбета. И овога је гроб у дворишту турбета.

Постоји једна мала текија на путу између Грачанице и Јањева. Она је подигнута на месту где је процурила крв из тела Муратовог када је оно ношено са бојишта за Брусу.

До пре неколико година било је живих људи из оближњих села око турбета, који су памтили, кад се је од турбета једва трага налазило, као и да је сво оно место око турбета толико обрасло шибљем, да је по заповести великог везира Рашид-паше, који је 1831. године, за време побуне Албаније под вођством Мустафа-паше шкодралије и Босне под вођством Хусејина капетана, долазио на Косово и седио у Вучитрну, кулуком прокрчена шума и очишћено оно место. Тада је и подигнуто турбе, а донде уверавали су ме стари људи, био је само некакав знак — један мали зидић, који је обележавао место, на коме је Султан погинуо. Од времена великог везира Рашид-паше, ово је турбе још два пута обнављано, док није у садање стање дотерано Други пут је оправљано 1860., а трећи 1872. године, а можда и после тога, али ја незнам.

На Косову је онда, када је ово место на коме је турбе обрасло шибљем, преовлађивао српски живаљ и у близини турбета није било много мухамеданаца да посећују турбе, те је оно зато и урасло у парлог.

Кад питате чувара Мехмед-Алију, он ће вам рећи да су и његови претци, од постанка турбета па све непрестано били чувари истога, те на тај начин многи необавештени држе, да су његови претци чувари турбета од косовске битке. Док међутим његов отац је први чувар, а он други, од како је по наредби Рашид-паше великог везира, 1831. године турбе обновљено.

Предање народно вели да је на месту где је Султан Мурат погинуо и на коме је сада његово турбе, био

један велики дуб — раст, под којим је био и Муратов шатор за време косовске битке.

Знаменитог команданта Муратове војске у битци косовској Евренос-бега, потурченог Грка, турбе је на 3 часа удаљено од Радовишта путем идући за Солун, а на 50 метара даљине од друма. Не знам зашта је ово турбе тамо! Радовиште је у скопском санџаку.

з) Самодрежа.

Самодрежу сам обишао у августу 1891. године. Идући вучитрнским путем дошли смо испод Новог Села, где остависмо друм и пођосмо десно преко Новог Села у Самодрежу, које је село удаљено од главног друма Приштина—Вучитрн 5 километара. Тамо смо нашли све саме Арнауташе, а нигде једног Србина. На питање моје: има ли у селу Самодрежи која српска кућа, одговорише ми, да има само четири. Наредих једном од моје пратње, да позове једнога од тих Срба, жандарм оде и брзо се врати са Живом Лазаревићем, Србином из истог села, чија кућа беше на крају села. Жива човек између 50 и 60 год. старости, у оделу подераном и састављеном све од самих крпа, које се држе на по једном концу, приђе к мени и пошто се поздрависмо, питах га: Је ли брате, где је црква Самодрежа? Е мој господине, одговори Жива, нема више цркве Самодреже, она је негда била, а сад је од ње начињена воденица, него ајде да ти то место покажем. Идући тако путем ка цркви Самодрежи, тихим гласом питах Живу, како живе овде међу овим Арнауташима? Само што смо живи, али овакога живота боље и да није, одговори Жива. Тако идући и разговарајући се са Живом дођосмо и до чувене цркве Самодреже, од које се одржао само један зид у висини 1 а у дебљини $1\frac{1}{2}$ метар, преко кога тече вода за воденицу, која је подигнута скинутим материјалом са цркве Самодреже. Свугде је по селу разбацано лепо и углађено камење и нема арнауташке куће која није подзидана углађеним камењем скинутим са зидова ове српске историјске задужбине.

Поред постојећег још јединог зида црквеног, пролокала је вода и начинила јаругу у ширини $2^1/_2$ а у дужини 35 метара. На десној обали ове јаруге, у целој њеној дужини, виде се врло многе људске кости од одраслих људи, све једна уз другу, те према томе јасно се види, да то нису засебни гробови, већ једна општа гробница. По свој прилици ова велика гробница простире се и даље под земљом, на чијој површини сада беху засејане њиве. Узех једно парче од лобање, које је полу-окамењено и на којој постоји засек од ударца оштрим оруђем. Нема сумње да је ово општа гробница српских витезова, који 15. јуна 1389. године јуначки изгинуше на Косову бранећи свога Цара и своју отаџбину. Од места самог бојишта па до Самодреже нема више од 6—7 километара идући непосредно путем за Самодрежу.

Док сам обилазио и пажљиво разгледао ову костурницу и тражио не бих ли наишао на какав запис, дотле је већ ту био и сопствених воденице Адем Фазлић из истог села, који ми је, пошто смо се поздравили, казивао, како је ту била велика црква, коју је подигао Цар српски, а која је после фета[32]) порушена. Упустих се у разговор с Адемом доказујући му како је и срамота и грехота ништити и омаловажавати вак'фе[33]) и како би требало да он одмах напусти воденицу и да воду врати у своје речно корито, те да не откопава ове свете кости. Најзад му рекох: Ко чува и поштује туђе задужбине и Бог ће чувати његове. После овога Адем ми се је заклео, да ће одмах напустити воденицу и све оно место оградити.

До српско-турског рата 1876. године, у селу Самодрежи било је 50 српских, а сада је 70 арнаутских а само 4 српских кућа.

Пошто обдарих Живу и неколико Српчића, који се ту око нас беху прикупили, остависмо Самодрежу. Недалеко од Самодреже на брду званом „Градина“ види се градић. Жао ми је што ми краткоћа времена не допусти, да до њега одем и да га разгледам.

---

[32]) Фет значи победа или покорити.

[33]) Вак'ф значи задужбина или црквена добра.

Често сам правио излете и до цркве Бабиномошке на десној обали Лаба, а на 2 сахата од Приштине. Над Бабиним мостом почиње планина Грдеч све до Копаоника. Близу Бабиног моста има један поточић, који се зове Стефанов поток.

и) Моје кумство једном Арнауташу на Косову.

У 1890. години упознао сем се са Бајрамом Авдићем из Добрева на Косову. На многобројно наваљивање, да му једног дана будем гост, ја му обећах да ћу 23. августа исте године доћи. И тога дана одем ја са свима својима Бајраму у госте. На по пута Бајрам нас је у пратњи 10 Арнауташа на коњима дочекао и до своје куће у селу Добреву допратио. При улазу у село дочекали су нас сви Арнауташи из истог села. Код куће Бајрамове све беше спремљено за наш дочек и ручак. На позив Бајрамов ту беху дошли и неколико Срба из оближњих села, које је Бајрам позвао као своје пријатеље, да у дочеку учествују. Они су и ручали са нама заједно. Од ових један беше Лазар Крстић из села Брејсе.

После свршеног ручка Бајрам ми донесе своје трогодишње мушко дете са речима: „До данас смо били познаници и пријатељи, а од данас, ако Бог хоће, бићемо кумови, зато те молим, да ми дете по обичају пострижеш", и спустив дете на моје крило три пута се самном пољубио. На ову понуду радо сам пристао и дете постригао и потом га обдарили новцем. За овим је Бајрам узео дете и радостан и прерадостан унео га у кућу. Сва ова церемонија извршена је пред кућом у дворишту под нарочитим хладњаком, а у присуству преко стотину Арнауташа и неколико Срба. А чим сам узео маказе и приступио извршењу тога кумовског чина, сви присутни запуцаше из пушака, што наставише и сви остали у селу, а све у знак радости и обзнане кумства.

У повратку за Приштину испраћени смо још одушевљеније од свију Добреваца и у пратњи преко 30 Арнауташа свратисмо да видимо враголиски мост и одо-

смо до арнауташког села Враголије, где нас Арнауташи нудише, да им бар једно вече будемо гости. Обећасмо то учинити другом приликом.

Бајрам ме је после тога чешће посећивао, а кумом је називао и свакога онога, који из Србије дође. Он ми је казивао, како је досељен у село Добрево из села Гунцата у призренском округу, где му и сада браћа живе и где постоји српско гробље и у њему гроб његовог деде Стола, који је ту сахрањен као православни Србин и који гроб сви у његовој породици и сада зову *деда Столин гроб.* Стола је био отац Бајрамовом оцу Авдији.

За доказ колико Арнауташи цене и уважавају кумство, да наведем и овај пример:

Мој пок. отац био је кум Вејселу Латифовићу из Дешиловца, у срезу добричком, још пре 50—60 година. За време српско-турског рата 1877. год. Вејсел је напустио Дешиловце и настанио се у селу Талиновцу на Косову, близу Феризовића. Кад сам ја у 1890. години дошао за консула у Приштини, Вејсел ме је посетио и кад ме је видео, плакао је од радости као мало дете. За све време мога бављења у Приштини долазио ми је чешће са синовима својим и увек доносио питу, погачу и печено пиле. Запамтио је имена свију мојих у Нишу, и за свакога ме је по имену питао. Вејсел је сада старац од својих 75—80 година. Неколико ми је пута долазио чак и у Скопље.

ј) Земља, њена родност и стање Срба на Косову.

Косовска земља је по крајевима Косова више црвенкаста, по средини пепељаста, а око села Ливађе, Коњухе, Газиместана и до близу Глободернице црница. Земља је родна и местимице боље роди на суши него кад је кишовито лето. Оранице, ливаде, утрине и пашњаци помешани су, те се тиме смета развијању сточарства. Кад би се сва косовска земља разумно парцелирала и поделила, могло би се на Косову населити још два пута толико становника колико их је сада. Земља се обрађује на примитиван начин, али је жетва

на Косову ипак богата. Сеју се све врсте жита а највише пшеница, јер се она највише и извози. Од целокупне добивене пшенице извезе се више од $^{3}/_{4}$ и то све за Солун. За куповину пшенице чувена фирма Браћа Алатини има своје сталне агенте и сопствене магацине у Приштини, Вучитрну и Митровици. На Косову успева сваковрсно воће, као: шљиве, јабуке, крушке и т. д. а само грожђе не сазрева најбоље.

На Косову Срби немају своју земљу, махом су чивчије, а од добивеног плода дају цару десети, а господару четврти део. Уз царски десетак дају и један део, колико четвртина од десетка, на просветне трошкове, али у место да се из тога прихода исплаћују учитељи свију вероисповести и свима подижу школе, из тога се прихода исплаћују само турски учитељи и подижу Арнауташима турске школе и џамије, које Арнауташи до српско-турског рата 1876. године нису имали, а и сада не маре много за њих. На пример: ако једна кућа добије 10000 кграма жита, од тога има да дâ цару и господару 3370 кграма Поред тога плаћа се на овце, козе и свиње по пет гроша од сваког брава. Свака пак мушка српска глава од рођења па готово до гроба плаћа на име беделата -- војнице -- 46 гроша, а поред тога на трговину и сопственост имања особено се плаћа. Сем тога, заптије — жандарми уобичајили су да их по селима хране сељани кад год у село дођу, а то бива често и готово свако-дневно да по какав порежџија са по неколико жандарма дође у село и за све време бављења у селу мора да их село храни. И поред свега тога, бар да је Србима осигурана безбедност живота и имовине. Нема дана да по какав разбојник не пошље рабош коме Србину, кога за толико и толико лира уцењује и глоби, нарочито то у гњиланској кази. Сваки Србин, који се рачуна у мало имућнијег домаћина, мора да се побратими са којим арнауташем, да га овај од напасти брани. Богатији Срби плаћају стално по једног да их чува. Има и честитих и хвале достојних Арнауташа, који неће да дирају ни у туђу имовину, ни на част и образ појединаца. Од како су мухаџири насељени по српским селима, српске жене,

девојке, младићи и деца незнају за весеље ни о највећим празницима. Има села, у којима млађи нараштај не зна каква изгледа свиња, јер је не смеју имати у селу где су насељени Арнауташи. Весеља сеоска на сеоским саборима престала су. Чим девојка дорасте у 14. годину, родитељи је морају крити, јер иначе уграбиће је Арнауташи. У Приштини и по свима другим градовима у северној Старој Србији, чим се спусти први сумрачак, нико не сме да остане изван своје куће. Сваки се затвара у своју кућу, из које не излази док добро не сване, а може се замислити како је тек Србима у селима, који су остављени на милост и немилост разузданих Арнауташа. Сила турске власти извршује се само над Србима. На позив власти само Срби долазе. Све дације само Срби уредно плаћају, па су ипак остављени без заштите. Потпуно је оправдана она изрека: „За Србина нигде мира ни весела данка“. Србин се тешко решава да напусти своје огњиште и без велике муке и невоље он то не чини. Он трпи и сноси, али кад јади у подгрлац дођу, он убија насртача, оставља своју кућу и своје имање и бежи да тражи склоништа за своју чељад, па се враћа, да се свети онима, због којих је ни крив ни дужан морао напустити своје огњиште. На овај су начин напуштена читава села и отуда је дошло расељавање Срба а насељавање Арнауташа. За пример да наведем само то, да је у 1890. години на Косову било 3150, а већ 1898. године само 2400 српских кућа. Дакле само у току *осам година* расељено је са Косова (приштинска каза) 750 српских домова.

Ове 1898. године свирепства над нашим сународницима превршише сваку меру. То зло стање, нагнало је српску владу на озбиљнији корак код Порте, те је ова одредила комисију под председништвом султановог ађутанта Сеадедин-паше, да извиди зулуме против којих се краљевска влада жали. На захтев краљевске владе у тој комисији будем одређен и ја као члан комисије или као комесар од стране Србије. Сеадедин-паша долази у Приштину и собом доноси списак почињених зулума да по њима учини извиђај. На моју

пријаву Сеадедин-паша каже ми, како он не зна ништа за какву комисију, а још мање има какву наредбу, да у тој комисији може присуствовати и српски консул. Сеадедин-паша почиње тајним начином извиђати зулуме са уверењем, да ће тиме побити постојање истих. Али кад су му појуриле многобројне жалбе и за многа друга свирепства почињена над Србима, која он и нема у своме списку, дакле и за друга нова насиља, он нечујно напушта Приштину и иде у Призрен, а кад га и ту окупе жалбе противу зулума, он бега из Призрена у Тетово и одаңде одмах у Гостивар и Дебар, а одавде преко Битоља у Цариград. Сеадедин-паша дошавши у Приштину желео је прво без мога присуства да удеси ствар тако, како би Срби, којима су почињена разна насиља и безакоња, пред комисијом изјавили, како не знају ни за какве зулуме и како се немају противу чега жалити, па тек онда да прими у ту комисију и мене, да такав извиђај заједнички потврдимо, а кад се је уверио, да му то неће испасти за руком, он нечујно бежи из Приштине, да се комисија и не састане.

По одласку Сеадедин-паше настали су у нашим новинама још већи протести и противу зулума и противу Сеадедин-паше, те је то стање изазвало енглеску владу да изашље у Приштину свога консула у Скадру г. Холуарда, који је стање извидио и о постојању многобројних зулума своју владу известио. Од тада и настаје заинтересовање великих сила и извођење реформама у европским вилајетима турске царевине и постављање Хилми-пашино за извођење тих реформама. И нижући се све једно за другима, дошло се је до два крупна догађаја у турској царевини од 11. јула 1908 и од 31. марта 1909. године.

О Сеадедин-паши биће опширније када буду дошле на ред моје белешке са територије Скопског санџака и разговор мој са Хилми-пашом у Скопљу у месецу фебруару 1903. године у присуству ондашњег генералног консула у Скопљу г. Милислава Куртовића.

У другој половини августа 1898. године посетио сам у Прилужју Халил-пашу Махмуд-Беговића из Пећи,

кога сам још из раније познавао. Овај не само да ми је потврдио тешко и несносно стање Срба у Пећској нахији, на Косову и другим нахијама, но ми се и сам жаљаше противу таквога стања. Поред осталога он тада рече: „Још док имамо Србе чивчије, можемо се рачунати за господара чивлика, а кад се они раселе и на њихова места населе Арнауташи, онда и нисмо више господари чивлика. Кад се Арнауташ насели у чивлик, он је само 2—3 године миран и даје четвртину господару; али чим начини кулу, он постаје већи господар од правог господара“. У Пећској нахији вели Халил-паша, ни један господар чивлика не сме отићи на своје имање без јаке оружане пратње.

Халил-паша Махмуд Беговић после убиства Али-паше Гусињца 1889. год. узет је да врши овога улогу, а то је да фанатизира Арнауташе противу Србије и Црне Горе, и да чини све што би Србе раселило са простора између ове две српске државе. Но како се он у томе није показао подесан, јер се то са његовим начелима није слагало, а ипак се о њему као човеку од уплива, морало водити рачуна, то га на предлог Дервиш-паше поставе за мутесарифа у Сјеницу, а на његово место узму Хаџи-Мола Зеку Буберца, такође из Пећи.

Зејнула Бег и Бешира бег Махмуд Беговићи једне су фамилије са Халил-пашом. Бешира-бегу су дали за саветника у Цариграду само да га отргну из Пећи да не смета Хаџи Мола Зеки. При поласку за Цариград Бешира бег посетио ме је у Скопљу Халил-паша има два сина: Хасан бега и Нуман бега.

Ретко, али тек има, у по неком Арнауташима насељеном селу, да је остала само једна српска кућа и да ова више и не говори српски. За пример да наведем овај случај:

24. августа 1890. године дођоше к мени Милош Илић-Лилић, из села Муховца на Косову, жена му Неда и синчић Јурго, који нису знали српски већ само арнаутски. Побегли су из Муховца, јер су их Емин, Абдулах и Ахмед, браћа Мехмедовићи, из истог села, приморавали да се потурче, с претњом, ако то не учине,

да ће их побити. Пребегли су у Србију и населили се у топличком округу.

Да наведем овде од многобројних само један догађај, који ће с погледом, како је, где је и од кога извршен, довољно илустровати бедно стање Срба у Старој Србији.

У 1893. год. уграбише Арнауташи Петру, кћер Павла Катанчаревића из Витине, у гњиланској кази, и кад су је довели, да пред влашћу у Гњилану изјави, како ће да прими ислам, она охрабрена, што је видела ту свештеника и Србе као чланове меџлиса, изјавила је: како су је Арнауташи силом дотерали и како она неће да мења своју веру. Сали-Бисла, жандарм (чауш), који је прислушкивао на вратима и чуо све што је Петра изјавила, потегне револвер те на очи власти из неколико метака на место убије Петриног оца Павла и мајку Милену, па безбрижно, са мартинком о рамену, ухвати поље и сербез оде у качаке.

к) Села на Косову.

Сада ћу навести села на Косову и остала, која потпадају под Приштину, сем села у Сиринићу, која сам раније пobројао. Почећу са јужне стране Косова па до ушћа Лаба у Ситницу. Села ћу означити: српска са с, арнауташка са а, а где су и једни и други са с и а.

Каменоглава а, Варош а, Никодин а, Феризовић с и а, Талиновце а, Муховце а, Сазмија а, Појатиште а, Софтовић а, Раовица а, Сарајиште а, Ватиће а, Лашкобаре а, Косин с и а, Заскок а. Доњи Прелез а, Горњи Прелез а, Папаз а, Плешина а, Гребно а, Гаћно с и а, Доње Неродимље с и а, Горње Неродимље с, Стојковиће с, Балиће а, Божовиће а, Бабуш српски, Бабуш арнаутски, Сврчина а, Горње Црнило а, Доње Црнило а, Мирош а, Бабљак с, Сливово с и а, Кошаре а, Трн с и а, Мужичане с и а, Робовце с и а, Гадимље а, Гумно Село а, Маревце а, Дромњак а, Штимље а, Рашинце а, Војновце а, Годанце а, Давидовце а, Ђурковце с и а, Топличане с и а, Гло-

говце с и а, Смолуша с и а, Челопек с и а, Козуљ а, Леска а, Словиње с и а, Буковица а, Вукаћинци а, Трбувце а, Доња Гуштерица с, Горња Гуштерица с, Оклап а, Јањево (Срби католици, Арнауташи и Цигани), Андровце а, Бусиња а, Липљан с, Коњуха с и а, Ливађа с, Сушица с и а, Шашковац а, Суводол а, Скуланово с, Лепиња с и а, Радево с и а, Батус с и а, Хенце а, Добрево а (до Добрева је черкеско село Мурадије) Лапље Село с, Преоце с и а, Чаглавица с, Грачаница с, Бадовце с и а, Ново Село с и а, Матичане с и а, Златаре с, Ајвали Поток а, Којиловица с и а, Софалија с, Бутовац с и а, Лугаре, Доња Брњица с, Горња Брњица с и а, Миљевце а, Трудна а, Бахшија а, Расково а, Мазгит (Срби мухамеданци досељени из Херцеговине), Враголија а, Угљаре с и а, Брејсе с и а, Кузмин с, Накарад а, Добри Дуб а, Крушевац с и а, Глободерница с и а, Племетин с и а, Прилужје с (последња три села припадају Вучитрну), Црвена Водица с и а, Јанина вода с, Лесковчић с и а, Сибовце с и а, Жели Вода а, Стреоце а, Бивољак с и а, Главотин с и а, Топал Михалић а, Чивчи Михалић а, Дрваре а, Расник с и а, Врбница с и а, Бенчуга, Неможе, Коло с и а, Невољане с и а. Од Јанине Воде па до Невољана сва су села испод планине Чичавице на левој обали Ситнице, и припадају Вучитрну, а сва остала припадају Приштини.

Косовских села има још и у Вучитрнском и Митровачком срезу, која овде не улазе, а одавде ћу наставити сва остала села, која припадају Приштини а нису на самом Косову Пољу.

Језерце а (у језерачкој планини), Бањица а, Гачка а, Деветак а, Ланиште а, Топила а, Ранце а, Црнољева а, Бељинце а, Рачак а, Зборце а, Малопољце а, Петрово а, Алач, Крајиште с и а, Бујан а, Вариговце а, Злокућане а, Рибаре а, Гланица а, Торина а, Потуровце а, Чучуљак а, Вршевце а, Лeленић а, Магура а, Медвеце а, Добрања а, Харилач а, Хајрије (черкеско), Сладина а, Врело а, Дуга а, Коморан а (на Голешу је), Некавце а, Русиновце а, Горња Фуштица а, Доња Фуштица а, Мирена а, Санковце а, Петраштица а (до

реке је Дренице северно од Црнољева), Крајмировце а, Седларе а, Корачица а, Забел Горњи а, Кижња Река а, Бањица Дреничка а, Дивљак а, Вуковце а (до реке Дренице) Забел Доњи а, Кљечка а,[33]) Доманек а, Штрбулово а (до реке Дренице), Мрамор а, Лаишевце а, Граштица а, Маковац а, Сливово а, Прапаштица а, Колић а, Доњи Пруговац а, Шаковце а, Хасћој а, Белочевац а, Помозетин а. Ада а, Чепче Кол а, Радишевце а, Берићетије а, Лабљан с и а, Драговац с, Азизије (черкеско), Рујце с и а (и Черкези), Куптин а.

Села у Лабу и Голаку: Бесиња а, Тенеждол а, Врани Дол а, Алебак а, Трнава а, Луга а, Сибовце а, Лужан а, Грдовце а, Бело-Поље а, Шајковце а, Батлава а, Думош а, Светља а, Суркиш а, Подујево а, Штудим а, Крпимех а, Добри дол а, Метохија а, Репа а, Поток а, Палатна а, Речица а, Слатина а, Мавриће а, Бресце а, Трнавица доња а, Трнавица горња а, Шушњак а, Преполац а, Дубница горња а, Дубница доња а, Баловце горње а, Баловце доње а, Ладовце а, Колић а, Станце а, Дузе а, Мердаре а, Мировце а, Хртица а, Сурдул а, Орљан а (на Брвеничкој је реци), Бураин а, Ракиница а, Балабан а, Туручица а, Калетица а, Медреговце а, Брвеница (или Брвеник) а, Секирача а, Нишевце а, Брајна а, Кушевица а, Илијино коло а и Сићево а.

И ако сам побројао многа села на Косову и у целом Приштинском и једном делу Вучитрнског среза, ја ипак не могу јамчити да сам их баш сва овде изнео.

У свима селима у Лабу и Голаку сада нема ни једне српске куће, а у сваком од тих села има по једна, две па и по три старе и напуштене цркве, од којих су неке још са крововима и у њима живописи светитеља, а неке без крова, а многе и до земље порушене. И све су те цркве окренуте истоку и око ових постоје и сада стара српска гробља са каменим

[33]) Кљечка је на међи између Приштине и Призрена, где постоји град звани „Ладровићска Градина", одакле се врло добро виде: Призрен, Ђаковица, Дечане, Пећ, Косово и друга места. Ладровићска градина зове се, по селу Ладровићу, у коме живе Арнауташи, којима је матерњи језик српски.

крстовима и натписима. У многим арнауташким селима још постоје и дубови крстоносних записа.

На Косову има још живих стараца, који памте, када су у Лабу била многа српска села, а и пред сам наш рат са Турцима било је у Лабу неколико српских села, а до пре 30—40 година било је стараца који су причали како знају када је на Косову било врло мало Арнауташа. Последња је српска кућа, која се је из Лаба иселила Вукадина Гатића из Трновице, који се је населио у селу Тиовцу среза косаничког, округа Топличког. Ова је кућа напустила Трновицу 1897. године.

Од српско-турског рата, од када су се Срби из Лаба сасвим раселили, млађи нараштај арнауташки већ не зна говорити српски, а дотле су сви знали.

Лапску долину нико тамо не зове малим Косовом, као што смо је ми прозвали после рата у 1878. години, већ само Лаб или лапска долина.

Као што сва села, реке, брда и долине носе имена српска, тако се и поједина места у атару сваког села називају именима српским. За пример да наведем те називе само из три села на Косову и неколико села у гњиланској кази, тако: У атару арнауташког села Добрева: Латковица, Црква, Аџибрег, Младеновце, Црни стуб итд. У атару села Главетина: Рибарић, Састанце, Илијино брдо, Влашко гробље итд. У атару села Гуштерице: Грбићев Дуб, Ораш, Слатина, Белиш, Појате, Јаслен, Воденичина, Испод Војводе, Ливаде, Бара, Чимани луг, Жабар, Гложинце, Кратина, Више кућа, Плоча итд.

У атару арнауташког села Топонице, у гњиланској кази: Белушница, Церовица, Поповац, Блато, Ликин поток и Немачка вада. У истој кази, у атару арнауташког села Добрчана: Црквиште, Црквена мећава, Сурце и Селиште. У атару српског села Горњег Макреша: Царев забео, Јанков камен, Маркова бара, Оскоруша, Бачевиште. У атару села Божевца: Рудина, Бојан, Глободарица, Попов камен, Крст, Свети Јован, Руглица, Грашић, Стубал, Галиница, Девојачки камен,

Лука, Тврданац, Јанчина бара, Градска падина, Ратков део, Радановац, Прилепац и Шарапон.

У потврду тога да су Арнауташи скорашњи сведочи и списак нишког и бело-црквенског (куршумлиског) митрополита Јанићија, који у години 1734. помиње по имену многе Србе из оних села у округу топличком, која су до ослобођења топличког округа 1877. године била чисто арнауташка, без и једне православне српске куће, а у 1734. години, дакле пре само 164 године, чисто српска. Види М. Ђ. Милићевића „Краљевина Србија“ стр. 379.

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

Пут од Приштине преко Вучитрна у манастир Девич и оданде у манастир Сокопицу код Митровице.

а) Из Приштине у Вучитрн.

За манастир Девич пошао сам 12. августа 1897. године у 6 сах. пре подне са својом женом у пратњи свога каваса Томе Крстића, Тахир-аге, жандармског официра и 4 жандарма. Том приликом свратисмо у Муратово Турбе, где смо се задржали близу једног сахата ради оног преписа, који сам раније поменуо, и у $8^1/_2$ сахата смо стигли код куле близу новог Бабиног моста[35]) на Лабу. Пошто смо прешли овај у $9^1/_2$ сахати, стигосмо у хан испод Новог Села, које је на десној страни друма на 250 метара даљине, а које је поред саме реке Самодрешке. Овде код хана, који је на левој страни друма, дочекао нас је на коњу Фејзула-Фека, Арнауташ из Лауше, да нас прати до манастира Девића. Фека беше наоружан мартинком и револвером. Ту нам је пришао Димитрије Јовановић, Србин из Новог Села, старац од преко 70 година, али потпуно држећи човек. Понудисмо га, да поред нас седне и почастисмо га кафом. Он нам се жалио на несносно стање, које Срби преживљују. Охрабрисмо га с надом на Бога, да ће ускоро наступити боље стање по Србе и т. д.

[35]) Два су Бабина моста, један стари на десној, а други нови на левој обали Лаба.

б) Вучитрн.

Одавде пођосмо у 10 а у $10^{3}/_{4}$ сах. пре подне стигосмо у Вучитрн. На по сахата пред Вучитрном дочекаше нас неколико жандарма коњаника, од којих ми је један чауш — поднаредник — испоручио поздрав од кајмакамова заступника Реџеп-ефендије, а и од чувеног богаташа вучитрнског Сулиман-аге Хаџи Мехмедовића, да свратимо прво у конак надлештва државне власти, одакле ће Сулиман-ага одвести нас његовој кући на ручак, па тако и учинисмо. Пред конаком нас чекаше упарађена жандармерија, која је на команду свога официра одала нам почаст, а до ове стајаше и чекаше нас кајмакамов заступник Реџепефендија и мал мудир Хаџи Ибрахим. Овај последњи је родом из Пирота. Пошто се у конаку послужисмо кафом, у пратњи Зејнула-аге, братанца Сулиманагиног и остале свите одосмо кући Сулиман-агиној, где нас је пред кућним вратима сачекао Сулиманага[36], митровачки кајмакам Бахри-беј и вучитрнски кадија, мој стари познаник и пријатељ Џелал-ефендија.

При силаску са степеница Хућуметског конака, спазих на прозору хапсане неколико притвореника, чији поглед беше управљен на нас. На питање шта су ови људи што кроз гвоздену решетку гледају, рекоше ми да су то притвореници по разним кривицама. Сви ови беху Арнауташи. Пружих старешини хапсане један златник да га сиротним притвореницима подели.

По вучитрнским улицама беше велика нечистоћа и права пустош. Нигде ни корак места са здравом калдрмом. Сва је калдрма пролоквана као да је до јуче улицама вучитрнским вода јурила. Није ништа боље ни око самог хућуметског конака, на очи власти вучитрнске. Сем зграде турске руждије — полугимназије, — која је скоро подигнута, све су остале зграде старинске и сниске. Ни једна варош у Турској није на мене учинила тако суморан утисак као Вучитрн. Сулиман-агина је кућа двокатница и добра. Рекоше ми да има још много лепих кућа турских, али се ове

[36]) На годину дана после тога Сулиман-ага је добио чин паше.

не виде, јер су ограђене високим зидовима као што је то обичај готово и по свима варошима у Турској.

Мајка Сулиман-агина говори српски и многе српске обичаје подржава. Сулиман-ага има старијег брата Јусуфа и млађег Ахмеда, који живе у Солуну као лиферанти за турску војску. У Солуну имају и своје куће. Рачунају се за врло богате и најбогатије у Вучитрну.

У Вучитрну се рачуна да има око 800 домова, од којих су 250 српски а остали мухамедански.

У срезу вучитрнском, где улазе и дреничка села, има 191 село са 23691 становника, од којих су 5600 Срби православне вере а остали су Арнауташи и један мали део насељеника Срба мухамеданаца из Херцеговине, који су насељени на Копаонику и који чине велике зулуме православним Србима староседеоцима, а нарочито су чувени као зулумћари старо-колашинци насељени у селима: Лозни, Граничану, Кијевићу, Заврате, Копорићу и т. д., а највећи су зликовци: Гане Бакић и Гане Лукавчевић. До 1876. године на вучитрнском Копаонику је било 460 српских кућа, а ове године само 61 кућа

Срби у Вучитрну имају своју цркву храма Св. Илије и основну мушку и женску школу са три учитеља. Мухамеданци, међу којима нема ни једне старе из Азије досељене османлиске куће, имају 3 џамије, 1 полугимназију. 1 основну мушку и 1 женску школу.

У Вучитрну је сада учитељ Стерђа Ставрић а два су места празна. Ранијих година у Вучитрну су били учитељи: Васа Андрић, Јосиф Ј. Студић, Антоније Морачић, Лазар Студић, Димитрије Лемпић[37]), Данило Катанић, Радован Николић и Глигорије Поповић из Гњилана. У Вучитрну живи и прота Данило — Данча Фртунић, честити свештеник и много напаћени Србин.

в) Из Вучитрна у Девич.

Пошто се код гостољубивог домаћина нашег почастисмо богатим ручком, кренусмо се за Девич у

[37]) Димитрије Лемпић умро је 20 маја 1892 године у Вучитрну.

$12^1/_2$ сахати. Путем, који води поред села Врнице, које нам остаје лево на 400 метара у $1^1/_4$ сах. стигосмо у Невољане, одакле настаје клисура, којом смо ишли више од једног сахата, а кад смо од ове скренули лево после по сах. путовања изашли смо на диван предео, који носи назив *Краљица* и који под тим именом заузима простор од 7—8 километара у дужини и ширини. И колико се више приближавасмо арнауташком селу Пољанцу, све боље смо могли посматрати северозападно Рожајску а западно Жљеб и друге планине као и ону провалу идући из Пећи за Ругово. На јужној пак страни видели смо планине Коритњак и Паштрик. Краљица је покривена ситном, али густом а местимице и одраслом шумом. Са њеног положаја затвара поглед на Косово планина Чичавица.

У 4 сах. по подне стигосмо у село Пољанце. Пошав одавде прошли смо не много далеко од арнауташког села Лауше, близу којега је био конак срески, који су Арнауташи на дан Св. Саве 1891 године до земље порушили, а кајмакама и његово особље протерали, те од тада ни сада још у Дреници нема никакве државне власти. Сва села дреничка сада улазе у састав среза вучитрнског само по форми, јер Дреничани неће да чују за државну власт. Кад смо се приближили Девичу, Фека је пуцањем из револвера дао знак за наш долазак. За овим смо чули звечку — гвоздено клепало, које је звонило све до уласка нашег у манастир у $5^1/_4$ сахата.

г) Манастир Девич.

На 200 метара од манастира изашао нам је у сусрет отац Теофило, старешина манастира девичког, а при улазу у манастир дочекали су нас: Јеромонах Сава, поп Тодор из Вучитрна и све манастирске слуге и неколико Арнауташа из околних села. Потто се са свима поздрависмо уђосмо у цркву, у којој је тада одслужена вечерња. Црква је храм Ваведења а у њој је и гроб светога Јанићија девичког. Црква је мала а над њеним сводом подигнута је као други спрат црква Светога

Ђорђа, која сада служи за оставу црквених ствари. Око цркве има подоста зграда црквених, које зову црквеним конацима, а које служе за становање гостију, који на сабор долазе. Због стрменитог терена, готово све те зграде подигнуте су над подзиданим терасама, тако, да се из једне зграде у другу иде степеницама начињеним од тесаног камена.

Игуман отац Теофило до пре годину дана био је свештеник у Приштини под именом поп Трајко, па. како је остао удов, то га је митрополит Дионисије закалуђерио и у овај манастир за старешину поставио. Отац Теофило је човек миран и веома заузимљив за напредак манастира. Он је за годину дана свога старешинства одужио дугове манастирске и на манастирским зградама многе оправке извршио.

Зграде манастирске састоје се из 30 соба, 1 трпезарије, 1 кујне, 2 подрума, 1 лебарнице, 2 амбара за смештај жита, 2 коша за кукуруз и 1 штале.

Манастирска се имаовина састоји из овога: У селу Лауши 2 куће са њивама, ливадама и планином. Земљу ову обдељавају Арнауташи, за коју дају манастиру само 400 ока жита годишње. У селу Лудовићу, не далеко од манастира, има чивлак од 6 кућа са земљом, коју раде чивчије Срби и Арнауташи, зашта дају манастиру четврти део од добивеног плода У истом селу манастир има ливаду од 60 коса, коју косе манастирске слуге за храну манастирске стоке. Има мало земље и у селу Бичу, Кострцу, Бањи и Ќијеву, у пећској нахији. У великој Хочи има подрум са целим прибором и неколико винограда. Има земље и у Лепињи, Угљару и Добротину, на Косову, као и у селу Вараге и у граду Вучитрну. Поред тога има једну кућу у Пећи, која служи као метох манастирски. Но и поред свега и толиког непокретног имања, ипак су манастирски приходи мали, јер највећи део имања налази се далеко од манастира, те није лако водити надзор над њим. Од живог мâла има: 7 коња, од којих су 4 седланика а 3 самарна, 2 пара волова, 12 крава музара, 2 јунца, 9 свиња, 7 овнова, 9 оваца, 23 јагњади и 29 јаради. Инвентаром побележених покретних ствари, које се

чувају у цркви, у појединим собама, подруму и трапезарији броје на 1059 комада.

У манастиру постоји српска школа са учитељем Јеротијем Елезовићем из Вучитрна, који је у свему подесан за ово место. Њега нарочито за ово место препоручује знање арнаутског језика и велика умешност са Арнауташима. Ђака има 28 прикупљених из пећске, ново-пазарске, митровачке и вучитрнске нахије, готово све само сиротних родитеља, а има их и напуштених без оца и мајке, те их манастир храни а по могућству и одева. Школа је на горњем спрату, а тако и спаваћа соба ђачка, али ни једна ни друга не одговарају намењеној потреби.

За време школског испита долазе прваци арнауташки, те присуствују испиту, а по свршеном испиту одраслим ђацима дају пушке да полажу испит гађањем у нишан.

Учитељ Елезовић преписао је и предао ми је следеће записе који се у манастиру налазе:

На једном великом и сребром окованом јеванђељу, које је у 1754 години подарио манастиру Велча терзија из Ниша, стоји овакав запис:

Кирију кир Велча терзија из Ниша, да служи Богу за његову душу и писа си оца усопша Никола и мати Цвету и братијами Деспота и Спасу и сестре Сребру и Митру и супружницу Александру и Стојанку и сина Петра и Николча и кћер Милунку и Марију и брата Нешу и Стојилка лето 1754. и таста Петра и Христа, мајстора кир Нику и Тодора. При Архимандритје теја обитељи Герасима са братијами. **Аѱ30** октобра **ДЯ**.

На једном бакарном позлаћеном тасу стоји овај натпис:

ICPI.
EISEN WAHR KVPFER BIN SILBER
TRAC ICH COLT BEDCKT MICH.

На једном камену стоји запис: Сеи источник обнови Јеромонах Игуман кир Петроније са братијам обитеље Девича с плевнојју и дувари около манастира.

Мајстор Торча, Јанко и Ђорђе. Писа дијакон Дионисије септембра лето 1772.

На једнвј илочи: 1815. лето сеј источник сагради смирени јеромонах Пајсије са братијем јереји Исаилом, Николом, Даном, Јованом (даље исквареио).

На чесми: 1880. месеца јуна огради се чесма с помоћу оца Јанићија девичког а с трудом Јована Студића са братију и трошком опште народним.

Пок. Јастребов је у своме делу „Податци за историју српске цркве“ 1879. године изнео неке преписе из девичког манастира, али ми учитељ Елезовић рече да има још много старих записа на појединим старим књигама црквеним, али ја нисам имао кад да чекам на преписивање истих.

Манастир овај нема звона, већ само дрвено и гвоздено клепало, али се без тешкоћа може окачити једно звоно, јер сам уверен, да се Арнауташи томе не би противили. Над манастиром на врху у планини једно се место зове *звонара*, а то место Арнауташи зову *Градина.*

Уверење влада, да болесници, а нарочито душевно оболели налазе спаса у овоме манастиру, те готово никад није без којега болесника, како из оближњих села, тако и из удаљенијих места. Доводе у манастир на исцељење и душевно оболеле Арнауташе и Турке, те с тога Арнауташи и не чине никакве штете манастиру, али ипак адет влада да сваки Арнауташ, који ма каквим послом у манастир дође, да ту руча или вечера бесплатно.

Народно предање о св. Јанићију Девичком, које је прибележио Јеротије Елезовић, овде само укратко износим:

Свети Јанићије је родом из Приморја. Прво је дошао у манастир Црне Реке, у ибарском Колашину, где је био и старешина манастира, у коме пред вратима црквеним у стени и сада постоји једно удубљење, у коме се је, веле, свети Јанићије одмарао. То се удубљење сада зове *сто светога Јанићија.* На томе се месту и сада редовно пали кандило.

Братство видевши богоугодан живот његов, по-

чело га је за живота славити као светитеља. Но како је свети Јанићије избегавао земаљску славу, то је оставио Црну Реку и отишао у планину, која се сада зове Девичка, да се тамо усамљен Богу моли. Тада је у садањем селу Трстенику, на један час хода, југоисточно од Девича, био град, у коме је живио Деспот Ђурђе, који је имао болесну (губаву) кћер Марију, коју није могао излечити. Због те неизлечиве болести Марија се реши да оде у пустињу, и тако лутајући по планини она је наишла на св. Јанићија, који је седео и молио се Богу под једним храстом у месту, које сада носи назив *Крст*. Свети Јанићије се прво помолио Богу за оздрављење Маријино, па је за тим одвео на извор и кад је изворском водом умио, Марија је потпуно оздравила. За тим је свети Јанићије извео Марију на пут, којим је отишла своме оцу. На по часа од тога места Марију је први угледао Ђурђев ловац Радован, који је ту ловио. Место са кога је Радован спазио Марију и сада га Арнауташи зову *Прони Радованит*, тј. *Радованов Поток*, а место на коме је Радован запитао Марију како је оздравила, зове се *Марина* где је сада арнауташко село Марина. Тада је ту на Марини подигнута мала црквица, која је сада у рушевинама.

Извор на коме је свети Јанићије умио Марију, зове се *Извор св. Јанићија*. Вода је у овоме извору хладна и чини ми се да је сумпорна.

Синаксар преподобног оца св. Јанићија, који се не разликује много од народног предања, преведен из црквене књиге Србуље, гласи:

„Овај свети и преподобни отац наш Јоаникије, обиталац пустиње — пустиножитељ, рођен је у Диоклитији, пределу фостанском, у приморју јадранском. Имена његових родитеља нису позната, али без икакве сумње припадали су броју побожних и православних у српском племену људи.

Још из ране младости Јоаникије заволи Бога и усамљена места. С тога оставивши свој дом и родитеље дође на реку Ибар и настани се у пустом месту, званом *Црна Река*, и ту се труђаше да угоди Богу,

као врло строги испосник. Неки монаси, чувши о њему, дођоше му у пустињу, које он прими те ови остадоше ту ради свога усавршавања. И ови монаси уверивши се о светом и богоугодном животу преподобнога Јоаникија и сами се много трудише о свом духовном унапређењу, покоравајући се свесрдно преподобноме, као своме духовном оцу и старешини.

Док они овде пробавише неко време као у братству, позва их преподобни Јоаникије да подигну храм и уреде манастир, што су помоћу Бога и Господа Исуса Христа и довршили.

Кад се разнео глас о побожности и светом у истини хришћанском животу преподобнога Јоаникија, долажаху к њему многи и са свију страна у братство ради духовног усавршавања. И како неки од оних што долажаху овде много преузнашаху његов свети живот и његово одвећ мудро и хришћанско старање о ваљаности братства и манастира, он — преподобни Јоаникије — из скромности своје почео је томе хваљењу негодовати. С тога добро поучивши своја духовна чеда и препоручивши их Божјој благодати, остави свој манастир и пресели се у Девичку пустињу, где нашавши пећину и извор студене воде, остане ту и подухвати се досадашњега испосништва и труда око духовног усавршавања.

И ма колико да се повлачио испред похвала, ипак и на њему видимо да се испуњавају речи јеванђелске: »*не може се сакрити град који је на врху горе, нити се меће свећњак под сто*«, јер чу о њему Велики Деспот Ђурђе у Смедереву и оде му с породицом и домаћима, тражећи преко њега од Бога исцељење својој кћери, која је дуго година боловала. И кад се Господ смилова на слуге своје, те молитвама преподобнога учини да кћер Деспотова оздрави, овај, Деспот, препун хвале и благодарности према Богу, сазида ту цркву у име Ваведења пресвете Богородице, украсивши је сјајно подарио је господарском повељом и многа села на издржање.

Преподобни Јоаникије добивши цркву уредио је манастир за живот монаха. Скупио је братство и по-

старао се о духовном усавршавању њиховом претходећи примером свога живљења. И тако проживевши много година и дошавши до дубоке старости отиде Господу.

Мошти његове су положене — сахрањене — у цркви тога манастира три лакта у дубину испод земље. Посредством којих милосрдни Господ чини многа исцељења над онима који долазе с вером. А к њему припадајући молимо се: да топлим молитвама свога угодника помилује и удостоји нас Царства у светлости светих својих. Амин“.

Светога Јанићија гроб је био до саме цркве, али је доцније подигнут наоколо зид, те је гроб св. Јанићија остао у цркви као у нарочитом одељењу цркве.

Стару кујну и ћелију у манастиру веле да је подигао некакав везир турски. Неки веле да је то био Ћупурлић, али о томе нема никаква факта.

Припрату црквену озидао је игуман Петроније, Херцеговац, око 1724 године. Из његовог доба има и сада још неких црквених утвари.

Прича се, да је онај храст, под којим се свети Јанићије Богу молио, после дуго година посекао некакав Арнауташ за своју воденицу, па кад се је вратио кући, саплео се на своме кућњем прагу и пао тако, да му је тада његова секира, коју је носио о рамену, пресекла главу, а храст је остао на месту осечен и нико га није смео ни за шта употребити.

Прича се за једно гвожђе, које зову *брекло*, а које служи у огњишту за наслон дрва кад се ватра наложи, да га је некакав Арнауташ украо и чим је из кујне изашао, пао је мртав на земљу. То исто гвожђе и сада још постоји у огњишту манастирске кујне. Прича се још и да је неко од Арнауташа украо манастирски сребрни тас са извора, и да су тога Арнауташа сутра дан његови укућани довели у манастир везаног, јер је побеснио. И не само што су вратили украдени тас, но су још довели и два вола на поклон манастиру, те се Арнауташ исцелио и здрав се кући вратио.

По многобројним зградама и собама види се, да је раније овај манастир много посећиван. Ко је год

долазио у Дечане и Пећску патријаршију, тај није пропустио а да не посети и Девич. До српско-турског рата (1876 г.) Дечане су посећивали многобројни посетиоци из Ниша, Лесковца, Прокупља, Врање, Пирота, Трна, Брезника, Видина, Куманова, Криворечке Паланке, Кратова, Кочана, Ћустендил Бање, Штипа, Велеса, Скопља, Тетова, Дебра, Призрена, Пећи, Приштине, Вучитрна, Митровице, Новог Пазара, Сенице итд. итд., као и из Босне и Херцеговине, што се види и из записа у самом манастиру, а и сада још има живих људи у свима горњим местима, који су ишли у Дечане не један пут, већ и по два и по три пута да се поклоне своме светом Краљу, и отуда доносили кући иконе светога Краља и других светитеља српских, којима су у манастиру обдаривани.

Поклоници светога краља доносили су из Дечана и шишарке са борова, којих има много око манастира и уз иконице и крстиће својима их поклањали. И те су шишарке пред својим иконама држали као светињу само за то што су из манастира Дечана. Тада нико није говорио: идем у Дечане, већ идем *у Свети Краљ* и готово у свима горњим местима свети Краљ и манастир Хилендар имали су своје метохе — куће за одседање калуђера кад дођу да зову и уписују госте, а у главним градовима су и стално по један калуђер Дечанац и Хилендарац седили. И сви ти посетиоци светога Краља свраћали су у Пећску патријаршију и Девич, а многи су свраћали и у Грачаницу. Дуварови припрате Грачанице такође су пуни изрезаним именима посетилаца из горе побројаних места.[38])

---

[38]) Излишно је говорити колика је непромишљеност била при уступању Дечана руским калуђерима. Неоправдан је и изговор, да је то учињено за заштиту од Арнауташа. Манастиру није никаква опасност претила од Арнауташа, а материјална опасност дошла му је од самих калуђера који су манастир из себичних рачуна задужили. Да је било веће енергије и сталног надзора у економији а мање себичности и нехата, манастир не само што не би био дужан, но би био у стању да у својим локалима издржава бар једну стручну школу од повећег броја ђака, сироте и напуштене деце из свију српских крајева у отоманској империји, а не да се непрестано апелује на родољубље појединих грађана за добровољне прилоге на одужење манастирских дугова, којима, по уведеној практици, не би било краја. У потврду ових навода имао бих навести много примера и факата, али

Готово ни једног од поменутих места нема, у коме није било по какво непокретно имање Дечанско и Хилендарско, а и сада их још има. Та непокретна имања су махом завештавали имућнији родољуби српски.

д) Околина манастира Девича.

Како сам у манастиру Девичу пробавио два дана, то сам имао кад изаћи и прегледати ближу околину манастирску, а ишао сам и у село Лаушу у кућу Феке Марушића, где сам се упознао са још неким поглаварима дреничким, а у манастиру су ме посетили њих неколико на челу са Адемом, барјактаром лаушким, а доцније упознао сам се и са Оручем из Резала, Тахиром из Плужана и Сефером из Кљечке.

Том приликом сам прибележио називе неколиких места, а та су: У Лауши, где се река Чубрељка слива у Глину зове се *Закуница.* Место на коме је у Лауши била кућа државне власти, зове се *Голеш,* и ако су га Турци при подизању те куће назвали *Хамидије,* по имену султана Хамида, оно је ипак после протеривања кајмакама и његовог особља и после порушења куће државне власти, остало под старим својим именом *Голеш.*

У атару села Преказе, које је у месту званом *Краљица,* једно се место зове *Краљева вода.*

Близу села Коло, где се налазе трагови једног великог манастира, једно се место зове *Марина вода* а друго *Деспотов кладенац.* Овде сам сазнао и да се на врху Чичавице планине налази једна градска развалина, која се зове *Љутковица.* У Чичавици има пуно развалених цркава и манастира, од којих се и сада трагови познају. У близини села Душевице постоји једна стена, коју Арнауташи зову *Гури Маркут* што значи *Марков камен.*

Учитељ Јеротије Елезовић рече ми, да се више села Ујимира на једном брду, налази црква звана Петровица, која је по свој прилици била манастир, јер

налазим да за њих овде није место. Познавање своје дужности и највећа преданост к њој, као и чисто срце и чисте руке, јесу највећа моћ у свима пословима.

се око ње виде трагови многих зграда. Црквени се кров, вели, још држи, а над припратом је пао. У тој се цркви налазе неколико лепо израђених мраморних стубова, који су положени на земљи. Црква је ова са припратом у дужини 18·70 а у ширини 7 метара. Над црквеним вратима заостала су неколико слова, али их није могао прочитати, јер падом малтера и слова су искварена. На припрати споља, налази се, вели, једна плоча са натписом, али је толико високо од земље да је без мердивена није могао пре писати, а мердивене није имао.

Са источне стране Девича је село Крушевац. Југоисточно село Марина. Северно село Резала. Иза Резала је Ликовце, а источно од Ликовца село Обриње. Југозападно од Девича је село Лудовић. Испод овога Тушимље, за овим Овчарево, а западно од Овчарева је село Кобилић (Арнауташи га изговарају Копилић). Северозападно је село Ракитница, а северно Лауша, а за овим село Чубреље и Витоке. На североисточној страни су села: Клина и Кучица, а источно од Клине село Преказе.

Река Глина, коју мало пре поменух, извире у атару села Калудре, а са места званог Вража Глава, пролази поред села Калудре, Загуље, Црепуље, па кроз село Стрмце (последња су три села у Ибарском Колашину), Кучице, Клине, Лауше, па поред Лудовића кроз село Тушимље Јеловца, Душевића па кроз село Подорађе и прошав поред још неколико села улива се у Бели Дрим.

Села поред којих и близу којих пролази друм идући из Девича у Пећ: Лудовић, Туричевце, Копилић, Броћна, Јошаница, Граоце, Биче, Штупео, Реновац, Злокућане, Крушево, Наглавак, Будисавце, Сврке, Љутоглава, Зач и Павлане.

ђ) Обичаји и особине Арнауташа у Дреници[39].

Сви Арнауташи у Дреници гуде уз гусле и ни једна кућа није без њих, а свирају и у гајде, али то

[39]) Дреницом се зове цео срез дренички, који то име носи по реки Дреници. Дренички се срез граничи: Метохијом — Подримљем, Ибарским Колашином, планином Чичавицом и Голешом.

махом чобани. Гусле зову *лаута* а гајде *мешнице*. Сви знају дан своје славе — свога крсног имена — и тога дана ништа не раде. У очи Божића на Бадњи дан свака кућа меси по 2 - 3 пите са орасима и медом, од купуса и тикава и износе на софру мед, орахе, смокве и друго воће. На Бадњи дан изјутра секу Бадњак, а кад то чине окренути су погледом на исток. Кад Бадњак кући донесу, прво га оставе под стреом а пред вече га положе на ватру. У очи Бадњег дана ломе орахе за потребу Бадњег дана, те да то не би чинили на Бадњи дан, јер ако ломе орахе на Бадњи дан или ако ко кога тога дана удари, држе да ће добити чирове. На бадњи дан у вече сва се чељад искупи, те једу пите, мед и разно воће. Тада застиру сламу и сву ноћ се веселе. На сами дан Божића жене покупе љуске од ораха и разбацају их по воћњацима с уверењем, да ће им воћке боље родити. А ако им је која воћка неродна или не одржава род, онда ће један од људи тога дана рано узети секиру, па се примакне неродном дрвету и замахне њоме као да ће га пресећи, али у томе ће га једна од жена, која за њим иде, запитати: шта ћеш то? Хоћу да је пресечем, одговори овај. Зашто? не сеци је, јер је млада. Хоћу да је пресечем, што не рађа Па зар данас да је пресечеш, не, остави је за ову годину, па ако и ове године не роди, а ти је онда пресеци. Кад овакоураде са воћком, која не рађа или не одржава род, уверени су, да им на тај начин породе све воћке, над којима је тако урађено.

Пре изласка сунца на Ђурђевдан купају се и тада пуцају из пушака преко торова, а у очи Ђурђевдана у вече сакупе се младићи на једно, а девојке на друго место и ту проведу весело, а чим се зора појави, дочекују Ђурђевдан пуцањем из пушака, али ће прво сваки преко своје куће и својих торова унакрст испалити по једну пушку, а по том настаје весеље.

Како по селима у Дреници, тако и по селима и варошима ван Дренице, сваки ће Арнауташ на Ђурђевдан почистити кућу и двориште, а двориште и по-

прскати водом. По варошима то чине и у дућанима, после чега настаје чашћење кафом и иду један код другога у посету. На Ђурђевдан зором, пре изласка сунца, девојке ваде мартифал — судбину. У вече у очи Ђурђевдана оставе под ружом суд напуњен водом, у коме свака девојка остави свој белег као прстен, обоце, гривну и т. д., па се онда то покрије каквим црвеним чаршавом и тако остави до зоре. У зору ће доћи жена, која зна како се вади мартифал. Ту ће жену онда покрити једним такође црвеним застором тако да не може видити чији је белег извађен, а једна ће девојчица вадити белеге и при сваком вађењу белега ова ће жена спевати судбину оне девојке чији је белег извађен.

У многим местима Арнауташи о Ђурђевдану ките своје зграде и трла врбом.

Арнауташке жене из околине Девича долазе у Девичку цркву између Ускрса и Ђурђевдана и свака ће тад полежати мало поред гроба Св. Јанићија и оставити на гробу по коју пару, а која то нема, она остави по које јаје, много пута и црвено офарбано. Кад из цркве изађу, иду на извор Св. Јанићија, ту се умију и напуне тестије изворском водом, да се њоме на Ђурђевдан сви укућани умију.

У Дреници су Арнауташи задржали своја стара српска презимена: Ђокић, Велић, Марушић, Зонић, Рацић, Гецић и Рецић. И наш Фека из Лауше, који је Фиса Гаш, презива се Марушић и зна да му је слава Св. Петка. Рам-Љутан, чувени поглавар у Дреници, Фиса је Бериш и зна да му је слава Св. Никола. Цемаљ Обриња је Фиса Кућ и зна да му је слава Св. Димитрије.

Дренички Арнауташи отимљу се за Милоша Обилића као за јунака и свога земљака. Они тврде да је Милош Обилић из села Кобилића. Певајући га уз гусле не кажу Обилић већ Кобилић.

У Пећи су такође многи потурчени и поарнаућени Срби задржали своја стара презимена: Степановић, Бојковић, Ђекић, Гојковић, Лекић, Стојковић и т. д. Стојковићи живе у селу Бућану, у коме и сада по-

стоји српско гробље искићено старим и лепо израђеним каменим крстовима, које чувају као светињу. Многи и сада још знају показати гробове својих предака.

Међу осталим српским презименима, којима се и сада Арнауташи презивају, да поменем само још неколико. У селу Ораовцу: Марић, Ђурић, Вукашиновић и Марковић. Тим презименима се презивају у селу Ораовцу: Бајрам Марић. Салим Марић, Хајрула Ђурић, Емин Ђурић, Јахија Вукашиновић, (овај је рођак Пери и Луки Симићу, од којих Лука, живи у Приштини) Мета, Исмаил, Бајрам и Велија презивају се Марковић.

Са презименом Попић у селу Бела црква ораовачке нахије су: Рецеп, Велија и Шабан. У Острозубу: Лиман, Зејнел и Фејзула.

Са презименом Ватић у Острозубу: Фејза, Лах-Силе, Салих и Адем Ватић.

Са презименом Караџић у Острозубу: Рахман Зека и Рамадан.

Са презименом Маташић у селу Малишту острозупског барјака: Фета, Хасан и Муслија.

Са презименом Петковић, у селу Јанчишту: Ука и Дана.

Са презименом Белчетовић у селу Пагаруши острозупског барјака: Ислам и Бајрам.

Са презименом Бранковци у селу Маслешеву: Шабан и Муслија Бранковци. Ови су Бранковци славили Св. Ђорђа 3. новембра. Фиса су Гаш. Од Бранковаца је и Сулиман-ага Батуша, у селу Истиниће, у пећској кази, који је блиски рођак чувеног Исе Бољетинца.

И у Великој Хочи има Бранковаца, а то су: Љаља и Зејнула Бранковци.

У свој Дреници је готово нестало Срба православне вере, сем што их има још по неколико кућа у селима: Лауши, Лудовићу, Котору, Радишеву и Кучици, а и то су све саме чивчије, који обрађују арнауташку земљу на исполицу или су слуге богатијих Арнауташа.

Дреничани су поносити, важе као прави јунаци и над собом не трпе никакве турске власти. Они имају своје крене (народне поглаваре), које поштују и слушају. За првог се главара у Дреници сматра Рам-Љутан, из села Туричевца. Ко год побегне у Дреницу, па ма какве кривице имао, код Дреничана је под заштитом. Дреничани међусобно не чине никакве штете али крв за крв враћају. Сваки иоле бољег стања има тврдо озидану кулу, која му служи за одбрану, ако до нужде дође. Такве се куле по свима дреничким селима многобројне виде. Сваки је Дреничанин од своје 15-те године старости па на више наоружан мартинком пушком, без које нигде не иде. У сваком селу кроз које смо пролазили, уверавали смо се и о њиховом гостопримству. У потврду гостопримства њиховог испричаше ми ова два примера:

Мустафа-паша, звани шкодралија, Скадарски Везир, имао је да обеси једног Арнауташа из Дренице и кад га је привео вешалима, питао га, да ли је до сада био у оваквој невољи, Дреничанин му је одговорио: *Био сам у једној већој невољи од ове, а то беше кад ми једног дана дође гост а ја немадох хлеба да га понудим да руча.*

Други пример: Дошао Дреничанину гост баш онда кад ништа није имао за јело, те ће му жена рећи: „што га враг баш сад донесе, кад немамо чиме да га угостимо. Сутра дан је тај Дреничанин само због те речи отерао своју жену.

Арнауташ неће да заложи своје оружје ни за откуп своје главе, а заложиће га за набавку свега онога чиме би могао што боље угостити свога госта.

У случају да се у кући не деси домаћин куће или ма ко од мушке главе, жена ће изаћи пред госта и задржаће га и ни у ком случају неће допустити да се гост из њихове куће врати. Не може се ни помислити, а камо ли још и погледати жену у рђавој намери. Такве су увреде неопростими грехови, који се перу само смрћу.

Свакога свога госта ће Арнауташ испратити до изван атара свога села. У случају да гост тога дана

на путу погине, домаћин, код кога је био на конаку, као и његови укућани дужни су да убицу пронађу и свога госта освете онако исто као да је неко из њихове куће погинуо.

Дреничани као и остали Арнауташи у целом косовском вилајету, поарнаућени су Срби, чији су претци, да би сачували своја имања, примили другу веру а уз ову власт и слободу. То сведоче: подједнаки обичаји, јунаштво, кавалерство, гостопримство, песме, гусле, стара презимена, побратимство, кумство и т. д. и т. д. Арнауташи и сада још зову Србе именом „кушери“ што значи: *рођаче!* И дан дањи Арнауташи окумљују Србе за стрижбу своје деце и кумове своје сматрају као најближе рођаке своје. Од кума и побратима не крију своје жене. За кума и побратима и живот свој дају. Садрија Муслић из Дуге Њиве. у пећској нахији, у освети свога побратима Србина убио је Пјетра Латинина. Бајран Укић, из Ујимира, за свога кума Србина убио је Суљ Дему Арнауташа. Сва им села, реке, долине, брда равнице и планине носе српске називе, као што сам то у другом одељку ове књиге изнео.

Нема ни једног арнауташког села, у коме нема бар једне православне цркве и православно гробље са каменим крстовима, које они чувају и признају да у тим гробовима леже њихови дедови и прадедови. Још и сада постоје дубови, на којима су сеоске крстоноше носећи литију вршили записе. Ти дубови и сада носе назив „*запис*“. Рокови су им за наплате од продаје и куповине и давању новаца на зајам: Ђурђевдан, Митровдан, Петровдан, Свети Илија, Крстовдан, Божић и т. д., све по православном календару.

За доказ, како Арнауташи не знају за други Ђурђев-дан и Ускрс сем православног, ево још два примера: Православни митрополит у Призрену уобичајио је био, да о Ђурђев-дану шаље паши призренском јагње. По примеру тога и католички бискуп у Призрену за време Рустем-паше, који је био Арнауташ, послао је о свом Ђурђев-дану, дакле на 12 дана пре нашег, једно јагње. Рустем-паша одмах је вратио ка-

толичком бискупу јагње, са напоменом, да он — паша — не зна за два Ђурђев-дана, већ само за онај који ће после 12 дана доћи.

Други пример: Латини у Пећи о своме Ускрсу однесу Арслан-паши Махмуд-Беговићу, Пећанцу, неколико црвених јаја. Арслан-паша вратио је јаја Латинима. Од тада Латини у Пећи не шаљу више мухамеданцима јаја о своме Ускрсу, а Срби православне вере и сада шаљу и мухамеданци од ових примају са највећим задовољством. Арнауташи кажу: *ми смо од српске вере далеко, колико љуска црног лука од своје главице*, а тиме хоће да кажу, да и ако су прешли у другу веру, ипак су Србима најближи. Арнауташе ништа тако много неће обрадовати, него кад о Ускрсу добију од православних Срба по које црвено јаје. И сваки ће Арнауташ сачувати по једно од тих јаја да се на Ђурђев-дан с њиме умије. У случају да не добије црвено јаје, Арнауташ ће покупити коју љуску од црвеног јајета, те обичаја ради да се на Ђурђевдан тиме умије.

У селу Чабићу, пећске нахије, пре 25—30 година било је преко 30 српских кућа, али су се ове од зулума једна по једна расељавале, док најзад није остала само кућа Мазића, а на место расељених српских кућа населили су се Арнауташи. При расељавању Срба из овога села поједине куће су остављале своје кућевне иконе онима који су у селу остајали, док најзад нису све иконе остале у кући Мазића. Те су иконе док се Срби из тога села не беху раселили, носили крстоноше по пољу сваке године о светој Тројици, кога су дана сељани села Чабића носили литију. Како је у Чабићу остала та једина српска кућа, кућа Мазића, а дошао Тројичин дан, то је јако ражалило домаћина те једине српске куће у Чабићу, Михаила Митровића-Мазића, те се реши, да са својим укућанима пронесе кроз поље све сеоске иконе и прође свуда, где су год ранијих година крстоноше пролазиле. Тога дана Михаило Мазић устане рано и поређи све своје укућане и свакоме да по једну икону, а остале је сложио у чистом џаку и натоварио на коња, па се сви кренули

певајући: Господе помилуј, Господе помилуј, ти сам Господе помилуј нас. И тако идући и певајући прво су стали код сеоског црквишта, те ту припалили воштанице и окадили тамњаном. Одавде су певајући и Богу се молећи ишли од записа до записа. Кад су Арнауташи видели шта Михаило Мазић ради, они су одмах разградили своје њиве и ливаде, те отворили старе путеве, којима су крстоноше ранијих година пролазиле, да тим путевима прођу и Мазићеве крстоноше. Сваки је Арнауташ у томе селу себе за срећног сматрао, преко чијих су њива и ливада Мазићеве крстоноше прешле. И из тога се види да им српски обичаји нису мрски, већ мили и драги.

Како Срби православне вере, тако и Арнауташи и дан дањи сматрају за највећи грех заклати јагње и јести јагњеће месо пре Ђурђев-дана.

Јастребов описујући Опоље и Гору код Призрена, на страни 127. своје књиге „Податци за историју српске цркве", поред осталог вели: „Поставши мухамеданцима, они светкују не само турски празник бајрам, већ и св. Ђорђа и св. Димитрија. У осталом ова два хришћанска празника мухамеданци у Ст. Србији и у Албанији по многим местима држе као своје празнике и ако хоџе криво гледају на тај њихов обичај, који је задржан од предака, кад су они били хришћани. Овде треба додати и то, да се ови дани празнују не по латинском календару, већ по нашем. Призренски Турци до скора су празновали ова два дана, особито дан св. Ђорђа (23. априла), с великом помпом, с пуцњавом топова са тврдиње и пушака, нису тога дана радили, нити седели по дућанима, па и сад држе овај дан као свој празник, и ако је већ забрањено свако пуцање. Многи и сада, као и хришћани, не престају у тај дан китити своје дућане зеленим гранама".

На страни 129. исте књиге поред осталог стоји: „У Опољу било је још старих људи, који нису хтели никако променити свој српски језик на арнаутски; али пошто су ови старци помрли, у Опољу се престало са свим служити српским језиком Још 1820. године у Љуми су се многи служили српским језиком. Ми знамо

и сад неке Љумане, који су нам причали, да су њихови очеви, а то је од прилике пре 50 година (Јастребова књига је од 1879. године) још зборили српским језиком. Сад у Љуми и у Опољу зборе арнаутски, јер српскога језика нико не зна од становника. Само у Гори сачуван је српски говор“.

Арнауташи су се до скора венчавали само недељом, а тек од скора и четвртком. Нити девојку у родбину дају, нити је из родбине узимају.

Куну се у земљу, у сунце, а многи и у гроб свој, својих предака и да га земља не прими итд.

За време мога бављења у Старој Србији прикупио сам и прибележио многе податке из арнауташког живота, али се ја ипак осећам немоћан да свестрано опишем овај поарнаућени српски народ. То остављам спремнијима, а ја ћу из мојих бележака изнети само још неколико карактерних цртица из живота арнауташког, као материјал за доцније разрађивање.

Арнауташи су Срби, који су при прелазу у Ислам сачували своја племенска имена, која зову фис. Њихови се обичаји у велико разликују од арбанашких, а и не говоре једнако, не певају једнако и не мисле једнако, те према томе нема Арбанаса у садањем косовском вилајету, дебарском санџаку и идући од Призрена па све до Скадра. У свима тим местима питајте ма кога Арнауташа, је ли он Арбанас или Албанез, он ће се чудити, јер не зна, шта га то питате. За име Арбанас или Албанез не знају ништа, као што ништа не знају и не мисле о својој самосталности. О тој самосталној држави арбанашкој се пише по страним новинама из политичког рачуна. Арнауташи само не трпе чиновнике из Цариграда, већ волу да исте бирају из своје средине. Они волу и своју народну ношњу и нерадо мењају начин живота Међутим странци ове Арнауташе називају Арбанасима, а пределе у којима ови живе, Албанијом. Назив Арбанас и Албанија се намеће Арнауташима у северној Старој Србији, у којој ови живе, исто онако као што се у јужној Старој Србији намеће Србима име Бугар, а пределу име Маћедонија. Према томе кад наши новоослобођени крајеви још не

би били ослобођени, до сада би Арбанију или Албанију дотерали до Прокупља, а Маћедонију до Ниша. Па онда где је Стара Србија?

Све донде, докле се села, брда, реке и долине називају српским именима, све донде докле у арнауташким селима има старих цркава, манастира и гробова српских, све донде, докле се празнују Ђурђевдан, Митровдан, Бадњи дан и т. д., све докле год има кумбарство, побратимство, српска презимена, све донде докле се год врше српски обичаји, све донде докле се зна за Леку Дукађина и докле се још по закону Лекином управљају и све донде, докле се не појави прави арбанашки језик, који се од Арнауташког увелико разликује, нема Арбанаса и Албаније.

Сравнимо обичаје православних Срба са арнауташким и вратимо се на 50—60 година назад да видимо какви беху Срби у садањој Краљевини Србији и Црној Гори па ћемо видети да између православних Срба и Арнауташа нема никакве разлике сем вере.

Арнауташи не трпе ни да се зову Арнаутима и никад они међусобно то име не спомињу. Они се зову Шкиптарима. За ово један пример: У 1872 години, у месецу мају, једна чета низама из Призрена имала је да се распореди на извесним тачкама од Призрена до Приштине, и тиме осигура безбедност трговаца који иду за вашар у Приштину. При самом поласку те војске из Призрена, јузбаша те чете позвао је к себи једнога од војника, који је био Арнауташ речма: „Бре Арнаут“. И само за то је овај војник, кад су дошли до изнад Суве-Реке, пуцао на јузбашу и на место га убио.

Фисови се зову: Краснић, Гаш, Бериш, Шаља, Клименти или Хоти, Кастрат, Битуч, Куч, Тач, Соп, Елшан, Шкреља, Морин, Круези и други. Гаш је највећи, а после овога долази Краснић. Оба се ова фиса сматрају мало у сродству. Сваки фис има свога старешину, кога зову „*Пари фисит*“ или „*Кренте парт*“, а то значи поглавар фиса, а остале ниже поглаваре зову „*Крена*“

Поглавари појединих фисова су у ђаковичкој на-

хији[40]) а крене у осталим нахијама где год живе Арнауташи.

У Дреници ми објаснише да фис или фест значи свети, те се отуда поуздано и тумачи, да подела на фисове значи подела на славе (крсно име). Отуда је и што се Арнауташи не жене из свога фиса већ из другог. До скора ни Срби православне вере нису узимали ни давали девојку у кућу која исту славу слави.

Барјактари су такође људи од важности. Барјактарство је насљедно од оца на сина, или најстаријег у породици, који долази после умрлог барјактара. Ако ли барјактарска кућа изумре, онда барјактарство наслеђују најближи тој породици. Отме ли се барјак у рату од кога барјактара, онда је он изгубио право на барјактарство. Барјактар Лаушки, у Дреници, био је из породице Куртовића. Али како су из те породице четворица изгинули носећи барјак у битци на Каменици (код Ниша) 1809 год., онда је тај барјак у самој битци предат једноме из породице Гецића, чији је потомак садањи Лаушки барјактар Адем Гецић.

Барјактари су у неком погледу и као команданти војске, јер у случају рата они купе војску и воде је онамо где је она потребна. Барјактари се не називају по имену фиса већ по месту, чије име барјак носи, на пример: Барјак Острозупски, Лаушки, Ораовички, Хочки, Палушки и т. д. А у самој вароши Пећи барјаци се деле на еснафе. Терзиски је барјактар Шабан-ага, Табачки Абдула-ага и т. д.

У ђаковичкој и пећској кази кад кога шаљу у рат, испраћају га овим речима: Хајт бир до шехит до газали, што значи: *Ајде сине гини и посвети се или се врати као победилац.* А пре тога ће му отац или који од најстарнјих у кући на само рећи: „Нун отш прдора, фикеш нембетн 'мбос коритеш“ што значи: *Ако похиташ напред угасићеш се, а ако останеш позади осрамотићеш се.*

Поглаваре дреничке сам напоменуо, а за пећске

---

[40]) Ђаковичка се нахија дели на три назива, на Реку, Хас и Малисију.

се сматрају: Хаџи Мола Зека[41]) Буберац, Зејнел Бег, Халил-паша, Бешира бег (последња тројица су Махмуд Беговићи) Мехмед Зајим и други.

У Ђакову се сматрају за прваке: Риза Бег Саит-Беговић из фиса Круези и Бајрам Цур[42]) из Фиса Краснић.

Риза Бег је у непријатељству са Хаџи Мола Зеком, кога као Красниђана помаже Бајрам Цур, те према томе Бајрам Цур не може бити у пријатељству са Риза Бегом. Овако је стање сада у 1897 години.

Садрија, син Али Ибре, из ђаковичке Малисије, Гашанин, на гласу је у своме пределу и на страни је Риза бега у Ђакову.

Али-Реџа барјактар из Врановца у пећској кази, на гласу је и од великог је утицаја код Красниђана, а на страни је хаџи Мола Зеке и Бајрам Цура. Овоме Али Реџи је кулу и кућу спалио и до земље порушио Едхем-паша као валија косовског вилајета и командант косовске војске 1893 године, када је Хаџи Мола Зека бунио Арнауташе и побегао у Ругово.

Љумски су поглавари: Мустаф Лита, Шаћир Паљуш, Мифтар Нико и Бислим Елез. Са Шаћиром Паљушем сам се упознао у Скопљу 1893 године.

е) Крвна освета и беса у Арнауташа.

Као што сам раније напоменуо, за убиство се код Арнауташа нико не жали власти и суду. Страна убијенога има да се освети Док се освета не изврши, дотле породица убијенога сама себе сматра под стидом. За пример да наведем, да ни за нашег Феку Марушића, из Лауше, садања његова жена није хтела поћи све док није осветио свога погинулог брата Ајета.

Нико се и никад не убија из простог користољубља, него се убиства врше из освете, каваљерства и верског фанатизма.

---

[41]) Хаџи Мола Зеку је 3 фебр. 1902 године убио у Пећи Адем Зајим из истог места.

[42]) Бајрам Цуру је Султан Хамид дао за Алај-бега у жандармерији. Остао је у сили и под новим стањем у Турској.

Онај дан, кад се какво убиство изврши, зове се »Дита ђакут« т.ј. „*дан крви*“. Тај дан је страшан, јер тога дана страна убијенога може да убије ма кога из породице или фиса убице, само ако се на таквога буде наишло. Сутра дан већ није тако, онда може да убије једнога само из куће убичеве или из куће његових одељака. У случају да после 24 сахата по извршеном убиству, страна убијенога убије кога из фиса убичевог, а не из овога куће, или из куће његових одељака, то се онда не сматра да је освећена крв већ да је страна прво убијенога пала на крв.

За првих дана по извршеном убиству, пријатељи кумови и рођаци иду кући убијенога да укућане теше. Тада се обично каже: *Ти здраво, Бог да ти сачува остале мушке главе, не клони, таква је судбина.* Ожалошћени ће онда снуждено одговорити: *Фис, кумови и пријатељи да су здраво.* Пријатељи, кумови, побратими и рођаци пак онога, који је извршио убиство и пао на крв, честитају му овим речима: *Срећно, срећно, дај Боже и срећан свршетак.* Убица ће им на то одговорити: *Вама здраве ноге и да вам образ буде бео.*

Беса је задата тврда реч, она је највећа народна светиња, која се мора одржавати. Ко не одржи бесу, противу тога је и његово племе. Беса се тражи од онога коме је зло учињено Док кривац не добије бесу, не сме никуда изван своје куће, већ је са свима својима затворен у кући својој. За бесу се шаље каква важна личност као посредник. Онај, од кога се ова тражи, даје бесу обично на недељу две, а највише на месец дана. При давању бесе одређује се тачно дан и сахат, докле она има да важи. Обично се каже до тога и тога дана, до изласка или заласка сунца. Ретки су случајеви да се беса не да, а у случају да се не да, посредник извештава о томе кривца, како би се знао чувати, а по том ће посредник сам или у друштву са још којим лицем још један пут покушати, да се беса добије. У случају да се беса никако не добије, сматра се да је посредник тиме увређен и онда између овога и онога, од кога се је беса тражила, престаје пријатељство. За то се обично нађе такав посредник који

се не сме вређати. Кад се беса добије, онда су кривац и сви његови слободни. Могу излазити изван куће и ићи где год хоће све до оног часа, докле беса важи. Онај, који је дао бесу, ако је не одржи (ово се готово никада не дешава), те убије свог крвника или ма кога из његове куће, после тога и да би страна пређе убијенога хтела да се мири, никако се од стране после убијеног не прима ни са новцем нити преко посредника. У том случају страна прво убијенога је дужна крви и посреднику преко кога је дата беса. И ако овај посредник успе, те освети погажену бесу, онда му честитају са речима: *Светла ти пушка*. Посредник пошто је осветио бесу и свога пријатеља, затвори се у кућу, јер и ако је осветлао свој образ што је осветио бесу, ипак се сматра да је пао на крв. А на овакав начин пасти на крв, сматра се за поносно дело. Овакве се „крви" и лакше мире, а често се и поклањају уз накнаду од 6000 гроша. Повредилац бесе не може се више надати никаквој заштити ни од свога племена. Таквог сви презиру и сматрају за кукавицу. Због тога се и не зна за повреду бесе.

Онај, који је добио бесу, слободнији је онда него што је био и кад још није пао на крв, јер га чува и онај, који му је дао бесу. За време кад он има бесу ако би се десио случај, да га ма који и из ма какве побуде убије, онда онај, који му је дао бесу, дужан је, да га освети, да освети свога крвника, који му је убио брата, сина или ма кога од укућана или рођака. Ово чини за то, што је тиме осумњичена искреност његове бесе.

Ако се деси, да осветник пуца 2—3 пута на свога крвника, па га не погоди, онда се лакше измире, јер осветник добије уверење да му ецел — судбина — није да погине, или је пред Богом праведан, те се онда уз новчану накнаду измире.

Пошто прође више времена, а од стране породице убијенога још га нико није осветио и крв за крв вратио, а нађе се какво добро и мирољубиво лице, обично од старијих људи, те обе стране понуди на измирење,

дешава се, да се за љубав посредника измире. Такво измирење породици убијенога не наноси никакву срамоту. Који пак без посредника и без накнаде поклони крв, тај тиме такође не наноси никакву срамоту ни својој породици ни своме лису, јер се то сматра за јуначно и похвално дело.

Кад се крвници сусретну, одмах један на другог пуцају. Ако је кривац са некима у друштву, онда осветник из призрења наспрам осталих неће пуцати. Тако исто бива и кад се уз кривца налазе жена или малољетна деца. На кривца се неће пуцати ни онда, ако га неко на бесу спроводи, у противном биће дужан крви спроводнику.

Жене су слободне од освете. Две жене чији се мужеви у освети тек нису потукли, састају се и разговарају, али не иду једна код друге у кућу. За време бесе иду и једна код друге у кућу и пријатељски се разговарају.

Кад се ко освети, долазе му рођаци, пријатељи и други те му честитају са речима: *Да Бог да, да ти вазда бео образ буде и срећно ти пушка пуцала.* А кад се ко од свога крвника обрани онда му долазе и честитају: *Да Бог да, да последица добро испадне.*

Ако је погинуломе при убиству узето оружје, онда страна погинулога сматра то и за крв и за срамоту.

Кад осветник пуца на свога крвника, или кога из његове куће, па га само обрани, онда страна обрањенога ипак дугује крви, а страна прво убијенога пола крви. И у таквим се случајевима обично измире посредништвом првака.

Ако обрањени у освети убије, а не рани свога крвника, онда је прво обрањени дужан пола крви.

Ако је убиство нехотично, па се то и докаже, онда страна убијенога мора да поклони крв без икакве накнаде.

Осветник који вреба да убије свога крвника, проћи ће поред убичевог имања, стогова сена, сламе и т. д. а неће ни да помисли, да учини какву штету своме крвнику. Намерне паљевине и друге штете никако нема.

Има случајева да после извршеног убиства, убица

погрешно или намерно уђе у кућу убијенога са речју: *Мендор* што значи: *У вашим сам рукама.* Том убици у кући убијенога не сме ни длака са главе да фали, он је под заштитом укућана и њега ће један од укућана отпратити изван свога реона и казати му, да је од данас за толико и толико дана (највише 5—6 дана) слободан, а после тога настаје освета. Док се убица налази под заштитом укућана убијенога, ако би га ко други убио, онда домаћин и сви његови укућани сматрају то као њихову крв и траже да се освете ономе што је повредио њихову заштиту.

Крвна освета не застарева.

Неки Ђаковчанин као младић од својих 20 година убио је једнога свога земљака па побегао у Мисир, где је остао више од 50 година. А када се је после 50 година као старац са белом брадом вратио у Ђаково, унук убијенога, младић од 17 година, убио је овога старца и тиме осветио свога деду.

Три примера одважности арнауташких женскиња:

У селу Јунуку, ђаковачке казе, Бајрам Руста убио је Салих Степана. Па како погинули није имао кога од мушких глава да га освети, а његови фисњани нису се журили за осветом, то се је Бајрам осећао слободан и није се крио. Но ово није било право Хакији Цуки, сестри убијенога Салиха, те се ова једнога дана преобукла у мушко одело и из пиштоља убила Бајрама и тиме осветила свога брата Салиха.

У селу Истинићу, пећске нахије, девојка ћер Садикова осветила је свога брата Хасана.

Ханка, ћер некога Хусеина, који се доселио из села Барја у Србији, и настанио у селу Слаковцу гњиланске казе, немогав издржати свакодневно кињење од своје маћехе, једнога је дана обукла мушко рухо и побегла незнано где. Међутим она се погодила за чобана у неком селу качаничке казе под мушким именом, где се је ускоро за тим погодила за 2700 гроша да у место Алије Реџеповића из села Беогунца, гњиланске казе, ступи у војску и одслужи Алијин рок. Кад се је

за тим пријавила надлежној команди, она је записана и упућена на одслужење свога рока у први ескандрон 15 коњичког пука у Сервицу (Србицу). То је било 1889. године, а после 4 године, када је нешто у војној дисциплини скривила и имала издржати неку малу казну, она је изјавила да је девојка. После ове изјаве она је упућена у Битољ на преглед, где је прегледом утврђено, да је још невина девојка. А кад је ово достављено Султану, он је наредио да дође у Цариград, где је одликовао орденом шефаката и одредио је доживотну плату по пет турских лира месечно После тога Ханка је дошла у Гњилане, где се удала за Мустафа ефендију поручника редифског.

Има једна беса, звана *Леут*, што значи *земаљска*. Земаљска се беса везује обично за време рата, када се поглавари фисова искупе на међи својих нахија и бесу утврде. Поглавари фисова из пећске и ђаковачке нахије обично се састају код моста на Дечанској Бистрици. Ту уговоре, докле ће беса трајати, и за све време, док се рат не сврши, свака међусобна непријатељства престају. У знак да је беса утврђена, сви сакупљени огласе то плотуном из пушака.

Има и једно посредништво, које зову *Дрмјет*. Дрмјет је кад се двојица или више њих заваде или и потуку, па међу њих уђе један човек од утицаја са марамом на пушци и викне: *Стојте ја сам међу вама* и тако вичући он је приправан да пуца на ону страну, која га не би послушала. Овако исто бива и кад се два фиса или два села око воде или шуме заваде, те онда притрчи и уђе међу завађене какав трећи фис или село, и онда пушкарање мора с места престати, па да је и мртвих пало Они исти Дрмјети — посредници, који су прекинули ватру, одређују сада бесу и означе дан када она престаје по изласку или заласку сунца. Ако би једна од тих двеју завађених страна и пре истека бесом одређеног рока, пуцала на свога противника, онда њу огласе за криву и онда су против ње и они посредници.

Кад се деси, да обе завађене стране не послушају Дрмјета, онда он напада обе стране, а у том слу-

чају му и друга племена у помоћ притекну, да, по своме позиву, казне оне, који неће да поштују народне обичаје.

О начину измирења крви у Дреници причали су ми овако: Кад ко тражи, да му се крв поклони, онда он пошаље једнога од својих пријатеља ономе од кога се поклон крви тражи. Ако овај тај поклон обећа, онда обе стране позову по неколико људи из 2—3 фиса. Тада дужнику крви његови људи вежу руке наопако, задену му за врат јатаган, па га тако изведу пред онога, који му крв поклања. Овај му прво својом руком скине јатаган, па му одреши руке, а за тим се загрле и братски изљубе, па ће онда кривцу рећи: да му је Богом просто. За овим присутни честитају ономе што је крв поклонио и питају га колико новаца тражи од свога досадањег крвника. И кад им овај каже какву већу суму, они онда траже да за љубав свију присутних поклони по 100 или 200, док не слегне на суму од 6000 гроша, колико се обично и плаћа крв при измирењу. Оваква се измирења обично врше у башти или у ливади, где дужник крви спреми добар ручак за све позване и присутне пријатеље. Обично у таквим приликама кољу вола или овна. Месе пите и спреме и разна друга јела, све у славу измирења.

Чуо сам, да се у неким нахијама при измирењу крви више плаћа, ако убица убијеноме није скинуо опанке и није га испружио и наместио по правилу како треба да је намештено тело умрлога.

ж). Побратимство.

Побратимство Арнауташи врше на овај начин: кад се два лица заволу, па хоће да се побратиме, онда узму једну јабуку, расеку је на двоје и онда сваки своју половину намаже крвљу са свога малог прста на десној руци, па те половине размене и поједу са речима: *Да Бог да вазда живели као браћа на овоме свету*, а *на ономе нека наше братимство буде богоугодно.* За овим сви укућани, и мушки и женски, приступају

и честитају братимство, а старији их благосиљају и моле се Богу за срећу побратимства.

Арнауташи побратимство врше како са Арнауташима тако и са Србима православне вере. Побратим се сматра као и рођени брат. Од побратима се не крију женске. Неки побратимство врше и без јабуке, већ један другоме оближу крви са малог прста на десној руци.

Дужност је побратима и да свети свога побратима. Крвник се боји и чува како од свога осветника тако и од његовог побратима.

з) Куметво или кумбаретво.

Кумство, или како га они зову кумбарство, код Арнауташа је оне исте важности, као и код Срба православне вере. Кума поштују и уважавају као најбољега и највећег домаћег пријатеља. Кумство је наследно и прелази од оца на сина. Арнауташи најрадије окумљују Србе православне вере. Мењају кума само онда, кад им се деца не држе — не живе. Али старог кума ипак не заборављају и не укидају му поштовање. То исто чине и Срби православне вере, где их год има Арнауташи окумљење врше овако: Кад Арнауташу одрасту деца 3—4 године, онда он позове свога старог кума, а ако овога нема, онда друго које лице окуми. Споразумно одреде дан, кад се то има извршити. Одређеног дана кум у друштву са још којим гостом дође и донесе деци нове капице и друге поклоне. Домаћин изведе децу пред кума и овај маказама одсече по мало косе са дечијих глава, у одсечену косу метне који грош као поклон деци, а за тим нове капице метне деци на главе. За овим присутни честитају кумство и стрижбу. После тога настаје весеље, а кад кум пође, обдаре га жене даровима и за све његове укућане Домаћин и остали његови пријатељи испраћају кума до изван атара свога села, па и даље.

и) Друге навике, особине, занимање и живот Арнауташа у кући и ван ове.

Кад Арнауташи путују, веома су опрезни. Кад се на путу или у планини непознати сусретну, поздрав-

љају се али са неповерењем и један другоме пазе на сваки покрет, бојећи се, да изненада не плане пушка или револвер. Од оружја носе пушку мартинку и револвер, а око појаса реденик са метцима. Љубопитљиви су да сазнају, шта има ново, јер после обичног поздрава долази питање: *шта има код вас ново?* У међусобној шали могу говорити и о томе, какву који жену воли, али се име ни једној жени не сме поменути, нити у сравњењу које познате жене то може рећи. Врло су бистри и духовити и имају своје умотворине у стиховима, песмама и загонеткама. Сваки важнији догађај одмах спевају. Певају као што и Срби православни певају, само што су арнаутске речи. Кад чујете да неко из даљине пева, нећете знати да ли то пева Србин православни или Арнауташ.

Имам повећу збирку њихових песама, загонетака и пословица, које сам прикупио[43]) и које ћу радо дати ономе, који буде опширније писао о Арнауташима — поарнаућеним Србима.

Кад се мушко дете роди, пуцају из пушака и тога се дана веселе. За женско се дете не пуца и мање му се радују.

Кад мушкарац дорасте за пушку, отац или најстарији у кући, да му пушку и рекне му: *Здраво да је носиш и пази да не оцрниш образ својима.* За тим га ускоро ожене.

Немају великих трошкова, јер имају свега што им треба, Купују гас, со, кафу и по мало шећера и плаћају терзији за шивење одела. Терзије су махом Срби, који ради тога иду из села у село. Не жале новац за барут и оружје. Срећни се осећају у своме животу и ни мало не завиде културном свету. За парничне таксе и награде адвокатске ништа не знају.

Од оружја сада највише воле пушке мартинке и револвере црногорске, на којима стоји Н. I. Мартинове пушке се праве у Тетову, Призрену и Гори призренској, али оне нису као државне, које је турска

---

[43]) Песме, загонетке и пословице највише ми је прикупио пок. Димитрије Петровић, учитељ пећски, чији је син Петар сада учитељ у Гњилану, и који се рачуна међу одличне учитеље.

држава са стране набавила, и које Арнауташи зову *Царске*.. Те царске мартинке плаћају по 5 лира, а тетовске, призренске и горанске по једну лиру. И царске су мартинке двојаке. Оне са бајонетима зову касатуре и те плаћају по 5 лира, а оне без бајонета, које зову „Дервиш-пашине“ плаћају по $3^{1}/_{2}$ лире.

Кад су на каквом скупу, онда говоре старији, а млађи слушају и само на питање старијег одговарају. Тако је исто и међу члановима у кући и породици. Старог човека свуда и на сваком месту поштују и уважавају. Шашавом се никад не смеју, но га сажаљевају. Према сиромасима у својим селима су милостиви и дарежљиви.

Како у вароши, тако и по селима, радо дају девојку за старијег човека Код девојака постоји изрека, само не знам је ли од срца: *Узми стара, узми цара; узми млада, узми врага.*

Међусобне увреде или одрицање дуга, или одрицање ма какве друге обавезе, нема и не сме бити. Ако дође до свађе, побиће се, али се ипак неће псовати ни вређати, а нарочито се чувају увреда, које задиру у породичан живот.

С неповерењем приступају цивилизованим људима. Мрзе западњачке навике и обичаје. Онога, који много говори и много се смеје, не сматрају за јунака и озбиљна човека. Кад коме странцу виде на глави цилиндер а нарочито монокл, покидају се од смеха и те људе са цилиндром и моноклом као и оне са белим камашнама, које вире испод панталона преко ципела, сматрају за неозбиљне људе. Воле и поштују људе одмерене, достојанствене и јуначне. За ово последње да наведем један пример: Због учестаних пограничних немира ове 1897. године се је на српско-турској граници, наспрам Приштине, састала српско-турска комисија, коју су сачињавала ова лица: Командант морав. дивиз. области ђенерал Димитрије Цинцармарковић, турски посланик у Београду Тевфик-паша, ђенералштабни потпуковник Св. Нешић, оба погранична комесара: пуковник Али-беј и потпуковник Стојан Бранковић и још нека лица из војеног реда обе државе.

Арнауташи, који су имали приступа, да виде ту комисију, дуго су по Лабу и Голаку говорили о Цинцар-Марковићу као о човеку одмереном, достојанственом и коме нема равна међу пашама турским. Појавом, понашањем, говором и у опште својим држањем Цинцар-Марковић је учинио силан утисак на Арнауташе. Једном приликом у Приштини, ове исте године, и сам ми је пуковник Али-беј рекао: „Цинцармарковић је велики човек“.

Улизице и подлаце Арнауташи никако не трпе. Таква два мутесарифа: Мухарем ефендију у Призрену и Рукнедин-бега у Приштини, протераше Арнауташи ове 1897. године из Призрена и Приштине само за то, што су обојица били подлаци, а не карактерни људи. Противу првога је подигао буну у Призрену мој познаник Шериф ефендија, а противу другог сви приштевци једногласно су тражили његово уклањање из Приштине.

Кад коме дође гост на преноћиште, дођу многи из села на виђење и да чују што ново. Тај се долазак сматра више у част домаћина но у част госта.

Кад коме Арнауташу ко умре, долазе комшије и пријатељи да домаћина теше. То зову „долазак на здраву главу“. Подушице: дају седмицу, четрдесет дана, пола године и годину. Подушје зову „Ћелиме“ и много троше за подушје. У снове верују и кад ко сања кога од својих покојника, тај ће чим сване поделити сиротињи, а прави турци по варошима деле леб псима.

Људи не воде жене у госте сем у најближи род. А кад се у кући блиског сродника, кума или побратима, роди дете иду жене и носе пите, а кума поред пите још и хаљинице за дете.

Жене им израђују врло лепа сеџадета и ћилимове, сукно за одело и платна за преобуку, а нарочито у Дреници и Ђакову. У Ђакову је и свиларство у велико развијено. Тамо се израђују чувена свилена платна, а казаси израђују свилен гајтан, бућме и ибришим (свилен конац). Ђаковчани и странствују и њих има готово по свима градовима у турској царевини. Има их и у Солуну и у Александрији, све трговином и занатом.

Има их и врло богатих, а свуда су познати као људи од великог поверења.

Арнауташи се у опште занимају земљоделством и сточарством, а у Подримљу још и виноградарством и све своје послове врше марљиво. Воћарство им особито иде од руке. И у планини и по путовима, где год нађу какву дивљаку крушку или јабуку, калеме је. У Дреници сам видео пуно добро уређених воћњака. Куће су им обично на оцедном и здравом земљишту и махом близу какве реке или извора са добром водом. У кући и у дворишту им је вазда уредност и примерна чистоћа. Рухо им је такође чисто. Куће су им покривене ћерамидом или каменим плочама, а нема ни пет од сто да су покривене сламом и кровином. Од осталих кућа су једна трећина озидане од ћерпича, а две трећине су све саме куле, подигнуте од камена и малтера, нарочито у пећској и ђаковачкој нахији. Куле су им двоспратне, а има их и троспратних. На некима од тих кула имају подигнуте стражаре, такође од тврдог материјала, које су им као што су им и куле, са свију страна са мазгалима, кроз које пуцају у одбрани. Кад ко падне на крв, он са те стражаре пази, да му се осветник с које стране не би прикрао. Ни најсиромашнијег Арнауташа двориште није без нужника и до овога ма и најузанија калдрма. Живе у задрузи и имају доста велике задруге. Задружне породице имају око куле ћилере — вајате, у којима сваки у својој соби са својом женом и ситном децом ноћивају. Одраслија деца имају своју заједничку собу у кули. Како у кули тако и у обичним кућама имају по једну одвојену собу спремљену за госте. Соба гостинска је оџаклија. До самога оџака је домаћинско место, које је застрто сеџадетом или постакијом од овновске коже. Ту му је и цео прибор за кафу.

Домаћин у задрузи, који управља целокупним имањем, а нарочито који врши продају производа и врши потребне набавке за кућу, не мора бити и најстарији у кући, али се он ипак са старијима од себе договара и споразумева. Старац седи уз оџак, те дочекује и испраћа госте, надгледа стоку, а по који старац и иде

са стоком на пашу. У задружним кућама жене раде своје кућевне послове као: мешење хлеба, кување јела, мешење пита и т. д. све по реду на недељу дана. Свакој жени у кући мора доћи ред, изузимајући бачице. Из тога реда је на свагда ослобођена само она која остари и која доведе снаху за сина, те је снаха замени. Но ако свекрва заволи снаху, она је помаже у пословима кад је снахин ред. Девојке у задрузи не могу бити редуше. Кад је која жена у другом стању ослобођена је од тешких послова, а по порођају 40 дана је слободна од свих послова. Често се дешава да се у кући по 3—4 пута на дан намешта трпеза — софра за госте. За обичне се госте износи на трпезу обично оно, што и домаћи редовно једу, а то је 2—3 парчета сира са соком, 2—3 главице црна лука и врућа проја и најзад један пун чанак удробљене проје у млеку. Ово нису гости који нарочито дођу у госте, већ су то путници, који идући за које друго село или варош, сврате на ручак или на преноћиште, па ма ти гости били и непознати укућанима, у чију кућу долазе. За знак да ће се донети ручак или вечера, домаћин ће позвати госте да перу руке, за шта је један од укућана већ принео воду, држећи у левој леген, а у десној руци крчаг са водом, а преко рамена убрус, те свакоме госту над легеном полије руке. Позивање домаћина, да гости перу руке, позивање је и да седну за трпезу. Сваки има своју мараму око појаса и чим седне за трпезу, мараму распростре преко скута. Домаћин ће сести на нижи крај, преломиће хлеб и рећи: изволте. Руке перу и после јела. Никад неће све појести нити трохе од хлеба пред собом оставити. Како се ко наједе. он врховима прстију дотакне ивицу трпезе, па своја уста и рекне: *Јараби шућур!* што значи: *Саздатељу света, теби нека је хвала!* Гост се никад неће да пожали да је рђаво угошћен, но се хвали са речима: *кафе, дувана и мухабета*[44]) *одвише, а соли и хлеба колико је Бог дао.* Арнауташи никога не часте вином и ракијом. У место тога часте кафом и дуваном.

---

[44]) Мухабет значи пријатељски разговор.

Неће ни својима најближима да именују јела, која су у гостима јели. Према гостима и данима је и гошћење. За кума, пријатеља, рођака и побратима, дошли они нарочито или случајно, коље се јагње, јаре, ован и т. д., а на брзу руку која кокошка или обично пита, а у данима свадбе, стрижбе и т. д. нема изузетка, сви се гости без разлике добро почасте. Докле су гости за софром, један ће од домаћих мушкараца стојати поред софре, држећи у десној руци саплак (плехана чаша) са пијаћом водом. Готово у свакој кући има спремљених по 100, 200 и 300 кора печених за пите, па кад гост дође, пита је за час готова. Арнауташи, као и Срби православни, највише једу кукурузни хлеб[45]), печен у црепуљи. Пшенични хлеб ретко једу. Пшеницу продају, а оставе онолико колико треба за семе и мешење пита. Храна им је свакодневна, преко целога лета: сир, црни лук, млеко и врућа проја. Два пута је недељно промена у храни тиме, што за вечеру кољу кокошке или месе пите. Од новембра па до априла, преко целе зиме, хране се и пастрмом са купусом. Пастрму спреми свака кућа, према задружном и имовном стању 100, 200 и 300 ока. Кад кољу браве за пастрму, чине гозбу. Тада се за госте обично спреми месо на пиринчу. Најсиромашнији Арнауташ, кад буде клао брава за пастрму, има 2 - 3 а богатији и по 10 и 20 гостију за вечером.

У кући се при ручку и вечери деле на три трпезе. Прво се постави за децу, после за госте, а ако гостију нема, онда својим људима. Жене једу најпосле, све уједно и са редушом и са бачицом.

Ретка је ствар, да Арнауташ отера своју жену, док међутим код правих Турака обична је ствар отерати данас једну, а после неколико дана и другу жену.

Ретка је ствар, да Арнауташ узме две жене, док међутим имућнији Турци узимају и по три жене. Код Арнауташа о томе постоји ова изрека: „Ди граја, тијерћит паља“. Значи: „две жене, а чакшире по-

---

[45]) И православни Срби и Арнауташи кукуруз зову *„Коломбоћ“* а хлеб од њега *„Коломбоћницом“*.

деране“. Тиме хоће да кажу, како код две жене не може бити реда у кући.

Овце и осталу стоку са зимовника одводе на бачије увек на Ђурђев дан. Стрижбу оваца извршују весело. Тада сви пастири иду те помажу другима узајамно. Почињу стрижбу од саме зоре, па док се не сврши. По свршеној стрижби сакупе остригкене овце у тору па преко њих бацају со и пшеницу и опале плотуном из пушака. Тиме врачају, да им овце забораве на стрижбу, па да буду здраве и чиле. По свршеној стрижби настаје весеље до мрака. И тада им долазе гости. Исто се тако веселе и праве гозбу и за „*жђјергун*“, кад са стоком сиђу са планине кући, а то је у јесен. При оваквим и другим гозбама има их и који пију по мало ракије, али им њу домаћин не набавља и не даје. Ни један Арнауташ не држи у кући ни ракију ни вино. Слушао сам од старијих људи из Пећи и пећске околине, како су Арнауташи у пећској нахији пре 50—60 година не само пили вино и ракију, но су то имали и код својих кућа, као што то и сада православни Срби имају. Поред тога Арнауташи су у то време по механама вршили и закључивали просидбу девојке и разне погодбе. Али како је кораном мухамеданцима забрањено пиће, то су турске хоџе могле бар толико успети код Арнауташа, да ови не држе код куће вино и ракију и да избегавају механе.

Прави Турци су се до пре 50—60 година строго придржавали правила своје вере, да не пију никаква алкохолна пића, а нарочито вино. Кад је умро у Нишу чувени нишки Хаф'з-паша, сахранили су га у дворишту нишке Паша-џамије. Но како је он за живота пио ракију, то га нису унели на капију, већ су пробушили оградни зид и кроз те га рупе провукли као недостојног да уђе у рај на главни улаз. Кад је пак умро његов син Махмуд-паша, њега су унели на главни улаз у двориште Паша-џамије, јер овај није пио ни ракију, ни вино.

На западној страни Пећи, у планинама руговским, живе око 800 кућа Руговаца, које је пре 60—70 година истурчио Мола Суља Руговац. Он их је учио, да

по вери исламској пред свако клањање узимају абдес.[46]) Но како су се Руговци противили скидању опанака при узимању абдеса, то им је Мола Суља одобрио да само влажном руком протрљају опанке и да се то сматра као абдес. А кад је Мола Суља остарио и постао неспособним да и даље врши хоџинску дужност, дошао је на његово место други хоџа, из удаљенијег краја турске царевине, прави Турчин. Овај нови хоџа, видевши како Руговци узимају абдес, питао је старог Мола Сужу зашто своје Руговце није научио, да при узимању абдеса скидају опанке. Старцу Мола Суљи није било право за овај прекор, те је новом хоџи на то одговорио: *Ја једва успех дотле, а ти ако си вешт скини им и опанке, нека иду боси.*

Руговци су све до српско-турског рата, 1876. године, о св. Николи и о св. Врачима јавно куповали восак и палили воштане свеће, али се после рата многи тога оставише, но и сада има доста њих, који у очи св. Николе пале воштане свеће у наћвама, ради кућевног здравља и да им Бог дарује плодну годину. И старо српско рухо заменише другим. Од старе беле сукнене хаљине са расеченим рукавима и разрезаном доламом, може се по нешто од жеље видети само на по неком старцу. Тако су исто на измаку и гуњ и копоран.

Сећам се кад су 1871.—1874. године на позив валије 2—3 пута долазили у Призрен поглавари пећски, аге и беглери, све у старом и богатом српском оделу, као што га и сада још у свечаним приликама носе поглавари и богатији Срби у Црној Гори Такво су одело носили и Призренци. У Приштини је сачувао то одело још само Хаџи Витко Хаџи Живић,[47]) и знајући да ја то одело волим, он ми је у свима свечаним приликама у њему долазио

Арнауташи по селима до пре 30 година готово нису ни имали џамије, а школе никако. Сада у већим селима имају и џамије и школе, али се и једне и друге

[46]) Абдес је скинути обућу па опрати ноге и руке до лактова и мало око врата и ушију. Сваки прави мухамеданац то мора чинити пет пута у 24 сахата, јер толико пута мора и да клања.

[47]) Хаџи Витко је умро у 1900. години у Приштини.

не посећују. У школама се предаје на турском језику. У џамију иду само старци и то петком. Жене им не иду у џамију. Свако веће село има свога имама (хоџу), који из вароши долази у село, само кад неко умре. Има их и који стално живе по селима, али то су домородци. О Рамазану готово свако село добије хоџу, који остане у селу цео месец И пошто Рамазан траје месец дана, то хоџа иде данас у једну, а сутра у другу кућу, док све редом не обиђе. У којој је кући хоџа, у тој се кући после вечере сакупе Арнауташи, те уз хоџу клањају. Но ово се обично чини у богатијим кућама, у којима се хоџа може боље да почасти. За време Рамазана многобројне софте из Цариграда и из других већих места размиле се по унутрашњости Турске, а нарочито у оним местима, у којима нема довољан број хоџа, и иду највише по селима арнауташким, те се на тај начин прогосте и зараде бар толико, колико им треба при повраћају за подвоз. Арнауташи бајрам светкују само један дан, па после одмах на посао, док међутим прави Турци светкују први три, а други четири дана. Виђао сам по Косову где Арнауташи и првог дана бајрама жању или окопавају кукуруз Хоџи годишње плаћају од куће по 20 – 30 ока жита. За опело 10, 20 и 30 гроша. Сунетисање — обрезивање — до скора многи Арнауташи нису вршили. За време Хусни-паше, валије призренског вилајета, у 1873 години, похваташе многе Арнауташе, који су хтели избећи служења у војсци. Међу овима нађоше велики број несунетисаних, те је писано онамо куда су спровођени, да их тамо сунетишу. После тога и власти и хоџе озбиљније настојавају да Арнауташи и тај исламски обред врше, али и поред тога ипак их у планинским пределима и сада има несунетисани.

Арнауташи носе завијене у кожи, а неки и у сребру оковане амајлије. Ево шта о једној амајлији вели Јастребов у својој књизи „*Податци за историју српске цркве*“, стр. 88.:

„У манастиру св. Марка (1 сахат од Призрена), код игумана Никанора, има један антимис, који је писан простим мастилом на врло простом платну; широк

је 46 см. а дугачак 42 см. О. Никанор (Петроније) нашао је овај антимис у селу Грековци (2 сахата од Призрена у Подгору близу манастира св. Марка) код једног Турчина, који га је носио на прсима у савијеној кожној кеси као амајлију".

У селу Грековцу, вели Јастребов, сви су Турци; српски не зна ни један бекнути. Сви зборе арнаутски и да у томе антимису стоји да је начињен за време митрополита Методија у цркви св. Стевана и за време попа Николе у селу Добродољане, које лежи на северу од Призрена на 4 сах. у острозубској жупи, чији су становници сада турске вере и говоре арнаутски.

ј) Просидбени и свадбени обичаји Арнауташа у пределима пећским и дреничким.

Младиће жене од навршене 16-те па најдаље до 20-те, а девојке дају од навршене 15 године

Пред младићем, његови старији никад и ни једне речи неће проговорити о његовој женидби, али ипак неће ни испросити му девојку, докле преко његових другова не сазнаду, да ли он има вољу за девојку, коју су намерни за њега просити. Док међутим девојку нико не пита за њену вољу. Она иде ономе, коме су је њени родитељи дали.

Колико год гледају на лепоту, толико исто рачунају и на добру фамилију девојчину. У том погледу код њих влада ова изрека: Девојка од добре фамилије или ће дати добар пород или добар глас

За проводаџију узимају обично ваљане људе, и по могућству рођака девојачког, јер се и њима указују оне исте части, које се указују: куму, побратиму и осталим пријатељима. Проводаџија уговори и колико има да дâ младожењин отац за девојачку спрему. На име тога одређује се обично сума од 1000 до 3000 гроша. Том се приликом уговори и кога ће дана младожењин отац, или ако оца нема, који од његових старијих, доћи девојчиној кући и донети прстен и т. д.

Кад домаћин младожењине куће пође са прстеном, њега прате неколико његових пријатеља и тада

понесе и нешто пара на рачун уговорене суме на спрему девојчину, а поред тога још и 1—2 оке кафе, 5—6 ока шећера и 2—3 оке дувана. А кад се приближе кући девојчиној, пред овом их чекају домаћин и његови сродници. Долазећи пријатељи поздрављају домаће, којима долазе, са речима: *Натје мир*, или *Мир се ју ђојм.*, а то је: *добро јутро* или *добро вас нађосмо.* Домаћин и остали ће им на то одговорити: *Додро сте нам дошли.* После овога поздрава дошли пријатељи поскидају своје дуге пушке, које им домаћи прихватају и повешају у соби, која је одређена за пријатеље који долазе. За овим домаћин позове дошле пријатеље, да уђу у собу, у коју ови уђу и поседају на колена, а кад их домаћин замоли, да седну комотно, ови ће онда прекрстити ноге. За овим настаје питање: како су им домаћи, како су путовали, јесу ли уморни и т. д.

Док се још ови први разговори воде, дотле су млађи већ донели по чашу воде и кафу, и пред свакии гостом метнули по пуну шаку дувана, а чим се прва кафа попије, домаћин ће рећи: *млиронуни алахиле*, а то је: *Бога ви будите комотни.* Онда дошавши поваде своје револвере и држећи цеви окренуте себи, исте заједно са реденицима[48], предају млађима, који их прикаче уз остало оружје. За то време су већ приспеле и остале званице из села и сваки је после обичног поздрава сео на своје место. А кад се већ сви прикупе, домаћин ће наредити да се донесе још по једна кафа, а чим се и ова попије, онда пријатељ, који је донео прстен, устане на ноге и пружи домаћину мараму са прстеном овим речма: *Пр хаир на кофт миђасија јараби* а то је: *Нека Бог да, да наше пријатељатво буде срећно* На ово домаћин одговори: Амин. Но док ова последња реч још није ни изговорена, оба су се пријатеља загрлила. За тим поседају, а дошавши пријатељ изнесе и метне између њих кафу,

[48]) Реденик је као појас, на коме су поређани метци од пушке или и од револвера, а носи се као појас, или с десног рамена па преко леђа и груди закачи се испод леве мишке, али га Арнауташи већином носе преко појаса.

шећер, дуван а и новац, колико буде донео на спрему девојчину. По неки, а нарочито у Дреници, дају девојци поред прстена, у коме је укован по какав мали дукатић, још и мафез (шамију) капу са 2—3 дукатића, чешаљ и огледало.

Прстен и новац домаћин девојачке куће преда девојачкој мајци, а ова пријатељу лепу мараму и у њој једне чарапе без горњишта. За овим гости честитају пријатељима пријатељске везе, па уз кафу и дуван продуже разговор. Но сада је већ уклоњена и кафа и дуван, што је домаћин изнео и часте се само оном кафом и дуваном, што је донео пријатељ с момкове стране. За овим домаћин позове госте да ручају, а одмах по ручку настаје спремање за полазак пријатеља, који су прстен донели. На средини дворишта се праштају прстенције, а ту им млађи изнесу и дају оружје

Девојка обично остаје под прстеном годину дана[49]) и за то се време спрема из новаца, које по погодби има у неколико рокова да исплати момачка кућа. Чим се измири уговорена сума, онда споразумно одреде и дан свадбе.

На недељу дана пре свадбе домаћин пошаље нарочито лице, да позове све своје пријатеље у сватове, који долазе у вече, у очи дана свадбе. Свадбено весеље и скуп сватова огласе бубњеви још око подне, а пред вече почињу стизати даљнији и ближи позвани гости у сватове и сваки ће, према своме стању донети по какав поклон, као: овна, јагње, кафе, шећера или пиринча. Сваки који долази — при улазу у двориште испали по 2—3 метка из револвера. Ту га домаћи пресретну, добродошлицом поздраве, прихвате му оружје и допрате га на своје место.

Пошто обично праве свадбе у лето и јесен, то обично за госте одређују баште, воћњаке или ливаде,

---

[49]) Дешава се, да момак, који има под прстеном девојку, падне на крв, те због тога није у стању да пошаље уговорену суму за спрему девојачку ни за 5—6 година. У таквом случају испрошена девојка одрекне се удаје, обрије косу с главе, обуче мушко одело и предузме радити све послове, који спадају у рад мушких, а носе и оружје.

које лепо застру шареним поњавама и разним ћилимчићима. Све ово, што се чини у момковој чини се и у девојачкој кући.

Венчање врше по мухамеданској вери на 2—3 дана пре свадбе и без присуства младе и младожење, а неки венчање врше на дан свадбе, пошто се млада доведе момковој кући. Венчање се врши овако: По један блиски рођак момков и девојчин поведу по два сведока код хоџе и ту прво онај с момкове стране каже хоџи, како божјом вољом момак (по имену) пристаје да за жену узме девојку (по имену) и то му приведена два сведока потврде. То исто учини и девојчин сродник са сведоцима. За тим кад хоџа све то прибележи, даје венчаницу и сви подигну руке, сваки према своме лицу, и са неколико речи помоле се Богу и тиме је венчање свршено[50]).

Позвани сватови у младожењиној кући купе се као сватови за одлазак по девојку, а у младиној кући купе се за дочек младожењиних сватова.

По девојку се иде рано, а за знак да се ваља спремати за полазак, барјактар је побио барјак на средини дворишта, а поред тога цигани ударају у бубњеве што више могу. Ако је девојка у другом селу, сватови ће прво доручковати, па поћи. За знак, да сватови треба да пођу, барјактар узме барјак и пође, а сви остали загрме пуцањем из пушака и пођу уз вику: *уламбар, уламбар,* а то је: *срећан пут, срећан пут*. Прво иде барјактар, а уз њега пешаци, за овим коњаници, па цигани са бубњевима, и најзад кола са јенђама[51]) а уз ова кола иде девер и домаћин момкове куће. Друге жене не иду у сватове.

Идући по путу не пуцају, сем ако их ко у сусрету пуцањем поздрави, они га онда пуцањем отпоздрављају. Иначе само певају.

Кад се приближе девојчиној кући, двојица се од

---

[50]) Преко пута нашег консулата у Приштини становао је хоџа Хут ефендија, те сам више пута гледао како овака венчања врши пред својим кућним вратима на сокаку.

[51]) Јенђе су младожењине браће жене — јетрве, а тим називом зову се и друге одређене женске, које иду по девојку.

сватова одвоје и иду напред као муштулукчије[52]) да јаве долазак сватова по девојку и да честитају домаћину весеље. При улазу у двориште огласе свој долазак пуцањем из пушака, а домаћин их у дворишту поздрави добродошлицом и пита их како су путовали и јесу ли сви здрави. Ова двојица добију у девојчиној кући по једну мараму и по једно одељано ракљасто дрво, на чијим су ракљама заденути пржени уштипци, па се са добивеним марамама, које пребаце преко рамена или омотају око главе, и са уштипцима врате својим сватовима и саопште им домаћинов поздрав и како их радосно очекује и т. д.

С девојачке стране сакупљени гости и пријатељи изађу без оружја те дочекају младожењине сватове на вратницама при улазу у двориште.

Чим сватови стигну, барјактар побије барјак, а сватови, ако је лепо време, поседају у башти под дрвеће, где их домаћин почасти кафом и дуваном. А док се је кафа попила и по једна цигара испушила, дотле гости девојачки су наместили нишан, да га младожењини сватови гађају. Обично за нишан мећу јаје. Онај који погоди нишан, добије од девојке мараму и од домаћина туце метака као награду Не погоди ли ни један, а време је да се пође, онда барјактар командује да сви скупа гађају, те тако погоде нишан и пођу. Погоди ли ко нишан одмах у почетку, онда се поставља други, па и трећи нишан за гађање.

Пре самог поласка се натоваре на кола младине ствари, које се састоје из једног пуног сандука, 2 душека, три јоргана, пет јастука и једног ћилима, којим се и покрију натоварене ствари.

Чим браћа изведу младу, барјактар дигне барјак за знак да се већ полази, а домаћин младожењине куће и девер приђу браћи младиној, те се загрљајем опросте а свекар или девер прихвати узде младинога коња, а ако је млада у колима, онда оглаве, и одмах се сви крену. При поласку сватови опале по једну пушку, а

52) Реч муштулукчије је од турске речи мужде — мужделић, а тим се именом називају они, који доносе какав добар глас а којима се за то даје дар.

остали пријатељи и родбина младина испраћајући их вичу: срећан пут!

Целим путем цигани бију у бубњеве не само ради увесељења, већ и ради тога, да се сватови могу на далеко чути, како се не би сусрели са каквим другим сватовима. Сватови водећи младу, ако сретну на путу каква кола, одмах ће их испрегнути, све док сватови са младом не прођу[53]). Овоме се нико не противи, већ то и сами чине сви они, који се, идући колима, сусретну са сватовима.

Кад се сватови са невестом приближе своме селу, изашљу напред товар са младиним пртљагом, а изашљу и муштулугџије, да јаве за долазак сватова и невесте. Муштулугџије чим стигну до момкове куће, свој долазак огласе пуцањем из пушака, а за овим улазе у двориште и јаве за долазак младе и сватова, и тада добију по једну мараму па се врате сватовима.

Кад сватови са младом стигну пред младожењину кућу, свекар или девер скине младу с коња, или с кола, а при самом ступању у двориште метну јој под десну мишку комад хлеба, а на средини дворишта једна од старијих жена држи у рукама решето и из њега баца преко младе јечам помешан са по неколико зрнца од сваког жита. При самом пак улазу у кућу, пресретну је са једним сахaном пуним масла и меда, у које млада умочи по три прста са обе руке и тиме замаже праг и унакрст врата. А кад у кућу уђе, окрену је око огњишта и даду јој мало соли, да посоли варива на огњишту. За овим одведу младу у собу, где јој жене скину дувак и посаде у зачеље.

Док се све ово у кући врши, дотле су сватови у башти нашли себи разна занимања. Неки гађају у нишан, други гуде уз гусле и певају јуначке песме, неки ударају у тамбуре и певају, неки се надбацују каменом, а неки и скачу.

У вече сватови вечерају, а после вечере младо-

53) Сусретање једних сватова са другим строго се избегава. Веле да је било случајева да су се Арнауташки сватови у сусрету побили и да постоје близу неког села два гробља сватовска, који су се тако у сусрету побили, но случајно нисам забележио место где се је то десило.

жењини по сродству најближи неколико младића однесу овога до собе, у коју су жене раније увеле младу и пошто га мало песницама промувају, пусте га унутра. Сутра дан се већа половина сватова већ разишла, а остали су само они, који су из удаљенијих места, но и ови чим ручају, одмах се разиђу и тиме је свадба свршена.

На недељу две после свадбе праве првич, а то је: отац младин, браћа и још неколико њихових пријатеља дођу у госте младожењи и пошто се ту прогосте дан два пођу и поведу младу очевој кући. После тога на недељу дана младожењин отац са још неколико својих укућана и пријатеља оду у госте младином оцу и отуда врате младу младожењиној кући. Ретки су случајеви да младожења у пећској нахији пре годину дана иде у тазбину, а без велике нужде са женом заједно никако. Док међутим у дреничком пределу по који младожења иде и раније.

к) Закон Леке Дукађина.

Кад је у 1871. години у Призрену покренут на турском и српском језику лист „Призрен“ ондашњи валија Савфет-паша саставио је од 4 – 5 лица као одбор, под председништвом С'ри-ефендије мећтупчије, којем је ставио у задатак, да из дукађинског предела побележили све оно, што се и данас сматра и уважава као закон Леке Дукађина. И кад је тај одбор то учинио и свој извештај валији поднео, овај је дао те су ти податци изнети у листу „Призрен“ број 10, 11, 12 и 15 од 1871. године као закон Леке Дукађина. Ту је обележено и да су у области Леке Дукађина спадала ова места: Ђаковица, Љума, Мат, обе Дибре и Скадарске планине ка призренској страни

Турци до пре извесних година постављали су мутесарифе за предео под називом призренско-дукађинска област. Тако, у 1130. години по турском календару, а то је пре 185 година био је призренско-дукађински мутесариф Тахир-паша. У 1162, а то је пре 153 године био је мутесариф Худавирди-паша. У 1171. а то

је пре 144 године мутесариф Кариман-паша и у 1183. а то је пре 132 године Али-паша. Све ове паше били су Арнауташи.

Како се и бесе и крвне освете, које сам описао, сматрају и називају као закон Леке Дукађина, по коме се закону Арнауташи и сада управљају, то ћу из Лекиног закона изнети само још закон о иследђивању кривица, закон о дужности грађанској наспрам свога племена, закон о наследству и закон о женидби и удаји. Но пре тога изнећу, шта народ вели о Леки Дукађину. За њега веле ово: Дукађином је владао неки Лека, кога су становници тога предела за свога поглавара признавали и као разумног, мудрог, а при том и великог јунака обожавали. Видев Лека, да у пределу, којим он управља, има много неваљалаца, који су реметили мир и поредак у земљи, реши се, да за његов Дукађин првенствено створи и у живот приведе закон, који би загарантовао свачије право. Размишљајући о томе, какве законе да пропише, Лека је случајно погледао у огледало, у коме је видео себе као лепог човека, јер је у истини и био леп. Но како му отац и два рођена брата нису били лепи, већ доста ружни, то закључи да он није од једне мајке и једног оца са својом браћом. Зовне своју мајку и озбиљно навали да му праву истину исповеди: је ли он заиста прави њен син, — кад је Леку мајка уверила и заклетвом потврдила да је он прави и истинити њен син као и остала му браћа, Лека је наставио даље размишљање и донесе закључак да спољашња лепота појединаца припада њима самима, а пред Богом су сви равни, па зато треба и да су сви људи у својим друштвеним односима равни. До тога доба владаше у Дукађину обичај да кад ко из нижег реда убије кога племића или кога од народних првака, онда су за убиство једног човека убијали 12 људи из нижег реда. Лека укину то и нареди, да се у његовом законику на прво место стави: За убиство ма кога, да се убије или лично убица или један од мушких из његове породице или његовог племена. И од тада и сада још влада тај закон, који Арнауташи зову „Канони Лек Дукађинит“, значи: „*Закон*

Леке Дукађина“. Он није нигде написан, већ се преноси усмено од оца ан сина.

а) Ислеђење кривица. Кад ко погине, а не зна се ко га је убио, али се сумња на неко лице, онда породица убијеног изабере 24 лица, која не стоје ни у каквим односима ни са једне ни са друге стране. Овим људима се оставе неколико дана на расположењу, да се за то време могу распитати и о свему обавестити, а кад се ови за то време, њима познатим начином увере, да до осумњиченог лица нема кривице, онда они пред главним судом „Плетњија“ састављеног из старешина племена, а у присуству породице убијенога, то посведоче и заклетвом потврде. После тога ни породица убијенога не сматра више осумњичено лице за убицу. Не хтедну ли се она 24 лица заклети, онда породица убијенога има права, да од осумњиченог лица тражи крв.

Овако се поступа и онда, кад је неко само рањен, али се у том случају у место 24 бирају само 12 лица За крађу крупне стоке 8, за крађу ситне стоке 4 лица.

Кад се коме што украде, тада оштећени обећа ономе, који му лопова прокаже, велику награду. После тога кад ко лопова пронађе, он то у најстрожијој тајности каже покрађеном домаћину Но потказивач претходно тражи тврду бесу од покрађенога да га одати неће. Онда покрадени тражи покрадене ствари од лопова, објаснив му, да је преко поузданог потказача сазнао, да га је он покрао. Ако би лопов одрицао, онда покрадени повери то двојици старијих људи, пошто му даду бесу, да ни они неће потказача одати. Тада потказач кришом дође код ова два стара човека, те им у поверењу саопшти све, што буде знао о лопову и покраденим предметима. И кад се на овај начин ова два стара и ваљана човека увере о ономе што им је потказивач доставио, иду те лопова нађу покрадене ствари одузму и тада од лопова наплате и ону суму, коју је покрадени дао потказачу. Ако се покрадене ствари не пронађу, оне се по вредности процене и од лопова наплате. Противу решења ова два стара човека нема места жалби, али ако би се

лопов успротивно овом решењу, онда покрадени има права да од лопова отме што у вредности, колико је покрадом оштећен, а ако то не може, онда објави да му лопов дугује крви. Она два старца од покраденога траже и два подказивача, ако се нема довољно вере у једном.

Кад се између двојице деси какав спор, обе стране изаберу два или три поштена стара човека и њихову спорну ствар саопште и оставе њима на решење. Они се онда за два, три или више дана, по важности спорног предмета, промисле и ствар узму у претрес, и пошто га најтачније један другоме разложе, донесу решење, које парничарима саопште. Ако на донето решење обе стране пристану, онда је спор окончан. Ако ли пак једна страна изјави, да на то решење не пристаје, онда судије стану на страну онога, који је на њихово решење пристао, и другу страну силом принуде, да решење као правилно призна. Догоди ли се, да обе парничне стране не пристану на донето решење, онда се ствар оставља на вољу парничарима, да се сами равнају како знају.

б) О дужности насирам свога племена и о наследству. Сваки је дужан чувати и бранити част и право како својих најближих у породици тако и целога племена и помагати их, кад им каква помоћ буде затребала.

При одбрани од каквог напада и жене су им у помоћи. Кад се затворе по кулама, жене им пуне пушке (то је било онда, кад су пушке биле предњаче) и чине све друге олакшице, које су оне кадре учинити, па су ипак женске по закону Леке Дукађина искључене из наследства и само се мушка глава рачуна као потпора у породици и племену. Све имање припада само мушкима, а никако женскима, па оне биле малолетне, одрасле, удате или неудате.

в) О женидби и удаји. По свагдашњем обичају нико не може узети себи за жену девојку из свога рода или племена. Жене се никако и ни од кога не крију. Ко би се усудио оженити се из свога рода или племена, таквом се суди као нарушитељу народних

обичаја. Осуда му је та, што ће га његово племе искључити и протерати из своје средине. Оваквом нарушитељу народних обичаја нема више никакве помоћи ни од једнога племена, па ма до какве невоље он дошао. Такав ће на свагда остати под највећом срамотом и усамљен као суво дрво у зеленој гори.

Кад ко ма из којега племена упита свога саплеменика: Хоћеш ли дати твоју сестру за тога и тога из племена тога и тога, па овај одговори да хоће, онда и ако девојка не би имала вољу за тога поћи, њена воља, после братове дате речи, ништа не вреди. Та се девојка од тога часа сматра заручница онога, којем је брат обећао. Овако заручену девојку нико други узети не може, нити је њени могу дати другоме. У случају да тако заручену девојку узме неко други, њен ће се први заручник старати, да убије оца девојкиног и онога, ко је узме. Од овога се може избећи само у случају, ако та девојка има сестру девојку, па пријатељи навале и са тешком муком успу, да први заручник узме сестру своје раније заручнице, али се ни у овом случају мржња не да сасвим искоренити.

Кад заручена девојка дозна, да је њен отац намеран дати је другоме, па ова побегне своме заручнику, или је овај кришом одведе, отац девојкин докле год не убије ћеркиног заручника, или се на неки начин не измире, налази се под великом срамотом и бруком.

То је све, што сам имао прибележеног о закону Леке Дукађина, а сада о нашим Арнауташима да напоменем још нешто: Код нас је у Србији погрешно уверење, да је Аустрија ухватила јак корен у Арнаутлуку. Нећу да тврдим за Арнауташе католике, који стоје под упливом добро плаћених и организованих католичких фратора, а за Арнауташе мухамеданце са потпуним уверењем тврдим, да не само што не симпатишу Аустрији, но и кад би сазнали и уверили се, да је какав њихов првак потплаћени агент аустриски, тога би на комаде исекли. Долазећи пак у додир са исељеним мухамеданцима из Босне и Херцеговине, Арнауташи тачно знају какво је тамо стање после оку-

пације и водећи строго рачуна о начину живота, којим они живе, као и о неприкосновености светиње прага свога дома, они аустриску културу у Босни и Херцеговини из дубине душе мрзе. Арнауташи ће се очајнички борити противу сваке стране војске, а на првом месту противу Аустрије. У осталом Аустрија нема бољег агента за своје политичке циљеве од саме турске владе, која је Арнауте размазила, те они зулумима и немирима својим крче сигуран пут аустријској окупацији. Нестанком анархије у Старој Србији нестаће и аустриских људи, ако их у опште има међу мухамеданцима. Уз Аустрију би остали само католици али су они у мањини, а ни они сви нису за Аустрију.

Арнауташи размажени попустљивошћу порте и султана Хамида, постали су у многоме самовољни, те чине, шта хоће и како хоће. Они се противе и турским властима, кад год би ова покушала да уведе какве реформе, а противе се и свима културним установама, али им се ипак живи под султановом управом. Султанова личност је за њих светиња и њему су потпуно одани, јер их за Султана веже вера, а највише и за то, што су уверени да само у султановој држави могу живети својим животом.

Какво ће стање наступити код Арнауташа после новог стања (од 11 јула 1908 г.) у Турској, идемо да видимо, али новим стањем бар за сада, Арнауташи не могу бити задовољни[54]), јер ново стање отвара широм и њихова врата западњачкој цивилизацији, која ће пореметити све оно, што је до сада код Арнауташа сматрано за свето.

л) Из Девича у Митровицу.

Сад да оставимо Арнауташе и кренимо се из Девича на пут за Митровицу.

---

[54]) А најновије стање од 31 марта ове 1909 године, ударило је прваке арнауташке по сред срца, јер их је бивши султан давањем одличија, чинова и плате, толико за се приволео, да се они сада код султана осећају без султана. С тога ако турска влада не похита да у пределима, у којима Арнаути живе, уведе закони ред и мир, онда ће тим самим бити отворен нов и према садањим приликама и поуздан пут за аустриску агитацију. Јер се међу Арнауташима већ од уста на уста шапуће како се султан Хамид нада да ће га његови верни Арнауташи ослободити и вратити на престо и т. д. и т. д.

Пошто манастир нема књигу за упис посетилаца, то написах на једној хартији, која ће се доцније унети у нарочиту књигу за упис посетилаца, ово: „12 августа 1897 године посетише манастир и гробу се Св. оца Јанићија поклонише и у манастиру два дана пробавише: Тодор П. Станковић, краљевски консул у Приштини и његова супруга Персида Т. Станковићка“. За овим пошто обдарисмо цркву, слуге и неке Арнауташе, 14 августа 1897 године у $6^1/_2$ сах. пре подне кренусмо се путем за Митровицу. У $6^3/_4$ сах. прегазисмо реку Глину и идући поред ове, кроз арнауташко село Лауше у 7 сах. остависмо Глину лево, а ми одосмо десно кајтазовим потоком и у $7^1/_2$ сах. стигосмо у село Клина, а у 8 сах. поново прегазисмо Глину, па прошав поред тврде куле клинског барјактара Рамадана у $8^1/_2$ сах. изађосмо на главни друм Митровица — Пећ, и одавде истим друмом, који је веома пролокан и који иде клисуром све до села Љуште, овде стигосмо у $9^3/_4$ сахати. Љушта је на излазу из клисуре. Одавде косовском равницом преко села Шипоља у 10 сах. стигосмо у Митровицу.

љ) Митровица.

Митровица лежи код утока Ситнице у Ибар, а на дну Косова. Она је до 1871. године била село, од 150 кућа све сламом покривених и плотовима ограђених, а сада помоћу жељезничке пруге насељена је и постала је лепа варош, која по уређењу, широким улицама и чистоти може послужити за пример Приштини, Гњилану и Вучитрну.

У Митровици је врло мали број староседелаца. Од Срба православних најстарији су у Митровици претци Стерђа Ставрића учитеља и Фитка Миловановића, а од мухамеданаца Хаџи Мустафићи и Хаџи Куртешевићи.

У Митровици обиђосмо ново започету цркву храма Св. Саве, којој основни зидови још не беху над земљом. Црква се ова подиже на врло добром месту у великом и ограђеном дворишту. Зидањем се је привремено престало, јер општина нема пара да рад на зидању

продужи. Службу Божију врше у једној привременој цркви, преправљеној од обичне куће. Рад на подизању нове цркве покренут је у 1891. години.

У Митровици има 1100 кућа, од којих су 160 православних Срба, а остале мухамеданске. Мухамеданци су Херцеговци, Босанци и Арнауташи. Херцеговци и Босанци населили су се у Митровицу после окупације Босне и Херцеговине од стране Аустро-угарске у 1878. г.

У Митровици Срби имају мушку и женску основну школу, 2 учитеља и 1 учитељицу. Зграда је школска нова и подигнута у 1891. години. Од свештених лица имају проту Јована и још два свештеника. У Митровици је био свештеник и поп Срећко Остојић, из Митровице, све до 1894. године и био један од најзаузимљивијих свештеника за народни напредак.[55] Сада су у 1897. години свештеници: поп Филимон Атанацковић и поп Јанићије Славковић. Муслимани у Митровици имају 4 џамије, 1 руждију — полугимназију и две основне школе.

У Митровици су учитељи: Данило Катанић, Љубомир Спасић и Даринка Славковићка, а раније су били: Никола Ђурђевић[56] из Призрена, Јанићије Славковић, Спира Радивојевић, овога жена Јелена, Радован Николић и овога жена Лепосава.

Под митровачком влашћу има 110 села заједно са селима Ибарског Колашина, а 1149 кућа и 6142 становника, рачунећи то ове 1897. године. Од ових 1149 кућа су 637 православних Срба, где улазе и 293 срп. дома у Ибарском Колашину, остале су мухамеданске.

Митровица је за време српско-турског рата била центар турске војске од Топлице до Увца, те су у Митровици подигнуте велике касарне за војску, штале за коње а доцније и један барутни магацин. Касарне су до саме вароши, а барутни магацин на по сах. од ове десно од пута, идући из Митровице у Вучитрн. Митровица је и сада војничко место и никад није без

---

[55]) Остојић је са чином поч. проте парох на некој парохији у Краљевини Србији.

[56]) Никола Ђурђевић је после тога био свештеник у Скадру и прота у Солуну. Умро је у нишкој болници у 1902 години и сарањен у нишком гробљу са пристојном почашћу.

војске. У Митровици је највећу и најбољу кућу подигао Хаџи-Адем досељеник из Никшића.

У Митровицу сам долазио још четири пута, у 1892. години у друштву са пок. В. Карићем, ондашњим консулом у Скопљу и Мих. Г. Ристићем, ондашњим шефом консуларног одсека Министарства иностраних дела, када смо у пратњи још са Михалчетом Николићем и још неколицином митровчана пењали се на Звечан, одакле смо имали диван преглед на живописну околину. У повратку са звечанског врха вратили смо се узаном путањицом, која води кроз густу, али не одвећ одраслу шуму и свратили на чувени звечански извор.

У Митровици смо готово увек одседали у кући гостољубивог домаћина Михалча Николића, зета старог и честитог српског свештеника у Скопљу попа Јована Бурка.

Митровицу осим жељезничке пруге Солун—Скопље—Митровица, везују и ови обични колски друмови: Митровица—Нови Пазар; Митровица—Пећ и Митровица—Вучитрн—Приштина. Из Митровице се може отићи у Нови Пазар и преко Ибарског Колашина, али не колима, већ на коњу или пешке. Пут тај води уз Ибар на село Чабру, Угљаре, поред манастира Дубоки Поток, па на село: Доброшевину, Придворицу, Вељи Поток, Бање, Брњачки хан и преко села Струмце па низ Јошаничку реку у Нови Пазар. Но најбоље је од Придворице се одвојити па ударити на села: Коваче, Чечево, Пресеке, Брњаке, Оклаце, па на манастир звани „*Црна Река*“ у селу Рибариће, а одавде на Веснић, Врапче и Црње, па опет низ Јошаничку реку у Нови Пазар.

Села Ибарског Колашина леже с обе стране реке Ибра, а с обе стране те реке се пружа и Радич-Поље. Колашинска села са Радич-Пољем леже између два планинска ланца.

Ибар у Колашину прима као своје притоке с десне стране Црну Реку[75]), Брњачку, Чечевску и Зубодолску,

---

[57]) На Црној реци је манастир звани *Црна Река*, у коме су мошти Св. Петра Коришког. Свети Петар Коришки родио се у селу Унемиру (податци за историју српске цркве од Јастребова) Пећског округа. Његов је дан 5 јуна.

а с леве стране: Бањску, Бобовску (пошто ова прими реку Лучку), Видарицу, Дубоки Поток, Прелешки Поток и најзад Јагњеницу, но ова последња не спада у Колашин. На реци Дубоки Поток не далеко од Ибра, постоји манастир звани *Дубоки Поток* са српском школом, која је отворена у 1891. години. Сада је у њој учитељ Радивоје Орловић, а први је био Јосив Спасић из Сушице, на Косову, садањи свештеник у Приштини. Сва српска села у Колашину сачињавају једну општину и имају свога кнеза у лицу Неше Божовића, из села Придворице, из које је породице и честити Србин поп Вукаило Божовић. Томе је кнезу ове, 1897. године, придат на службу Миле Петковић, Србин из Чечева, као заптија - жандарм. Миле је човек високог раста, погледа јуначког и одважног. За јавну безбедност и одржање реда у Колашину, митровачка власт је одредила Нуредина, званог Кећу из Радишева, чауша жандармског, са још десетину жандарма. О овоме се Кећи Чаушу Срби из колашинских села похвално изражавају.

У 1892. години поред Неше Божовића, кнеза колашинског, беху кметови сеоски: Милосав Радуловић из Вељег Брега, Радојица Јакшић из Јасеновика, Раде Копшир из Зубног Потока, Радосав Миловановић из Вараге, Нестор Величковић из Угљара, Милош Божовић из Придворице, Јован Перовић из Читлука и Вукомир Божовић из Доброшевине.

Свештеници колашински беху: поп Вукајло Божовић, поп Јован Милентијевић, поп Арсеније Поповић и поп Арсеније Томовић.

Колашинска су села: Јагњеница, Рујиште, Козарево, Падина, Кобиља глава, Врба, Лучка Река, Леденик, Чеменовиће, Бубе, Драјновиће, Копиловиће, Вељи брег, Придворица, Доброшевина, Чивлук, Угљаре, Зупче, Глухаћ, Зубин Поток, Јабука, Јасеновик, Газивода, Резала, Орашак, Тушиће, (Тушиће је у Ново-пазарском подвлашћу), Вукојевиће, Драголица, Бабићи, Пресло, Оклаце, Брњаке, (Брњаке се дели на махале: Кошкаћ, Булеково, Миличићи, Добрић, Јеремић и Ђуковац), Пресека, Чечево, Коваче, Горњи Јасеновик, Орница, Ве-

лика Калудра, Мала Калудра (зове се и Бишевска махала), Мелаја, Загуљ, Црепуља, Превљак, Рушце, Тиниће, Старчевиће, Крлигате и Брабониће.

Остала села под Митровицом су ова: Мало-Свињаре са 3 арн. куће, Ваганица са 1 срп. и 6 арн. кућа, Љушта са 5 арн., Жабаре 20 арн., Кошутово 18 арн., Доње Кичиће 10 арн., Шупковац 4 арн., Засеље 6 арн., Кутловац 8 арн., Стари трг[58]) са 11 арн., Орахово 20 арн., Лисичје 3 арн., Бољетин 9 арн. и 2 српске, Жажа 12 арн., Липа 6 арн., Рударе 32 српске, Грабовац 16 српске, Бугариће 12 српске, Сељанце 50 арн. и 10 српске, Батајире 7 арн., Бистрица 15 арн, Кошутово друго 6 арн. и једну српску кућу, Церана 12 арн., Слатина 11 српске, Сочаница 40 српске. (Довде побројана Митровачка села, сем колашинска, постоје у пределу Шаља, а и Арнауташи у тим селима припадају фису Шаља), Чабра 12 арн., Винарце 15 арн., Гушевац 5 арн., Видомириће 5 арн., Суидо 20 арн. и 7 српске, Кориље 17 српске и 2 арнауташке, Матица 3 срп. и 2 арн., Дољане 7 срп., Горњи Житковац 8 срп., Доњи Житковац 10 срп., Волач 12 срп. и 2 арн., Белиш 2 арн, и 1 српска, Јошевик 4 срп., Жеровница 6 арн. и 7 срп., Бандо 11 срп, Локва 6 Вилиште 3 срп, Липовица 2 срп, Ловац 8 срп, Крс 2 срп, Бресница 3 српске и 1 арн., Ковачевик 2 српске, Бањска (варошица) 50 кућа Срба мухамеданаца, којима је матерњи језик српски, Лозиште 2 срп., Бањштанска Река 14 срп., (на западној страни Бањштанске Реке је брдо Церевик са којега се види сво Косово до улаза у Качаничку клисуру), Суви дô 4 срп., Лескова Глава 8 срп., Ораховица 5 срп. (Овде је граница између митровичког и новопазарског среза.) Источно од Ораховице је друм за Нови Пазар и Хан Кадијача на Рогозни, Рудиње 9 срп., Кривач 2 срп., Горња Каменица 2 срп., Меки део 1 срп., Доња Каменица 5 срп., Сеоце 4 срп., Вуча 20 и Придовица 18 српске куће.

[58]) Село Стари Трг је под планином Црни врх, где постоји разваљена црква Трепча, а тим именом зове се и река. Неки ми рекоше да се Црни врх некад звао *Злашан врх*.

Као свуда по Старој Србији тако и у митровачкој околини и у Ибарском Колашину, има пуно напуштених, целих и порушених, старих цркава и замака, обележје негдашње Србинове славе и величине. Нема ни једно место, за које није везана народна традиција. О свакоме се замку и о свакој цркви прича као да се то чита из књиге. Налазе се пуно ископина старих и многе су српске старине странци откупили и однели и скупо продали страним музејима, а нарочито то за време подизања жељезничке пруге од Солуна до Митровице. У 1892 години су Арнауташи ископали из развальене цркве у селу Студеници, пећске околине, једно повеће звоно, које сам помоћу једног трговца у Митровици откупио и предао нашем музеју у Београду. На томе је звону испупчено изрезана света Богородица, а над њом овај запис:

† ПРѢСТА́Ѧ ВЛⷣЧЦЕ БОГОРОДИЦЕ ПРИМИ МАЛОЕ СЇЕ
ПРИНОШЕНЇЕ МНОГОГРѢШНАГО РАБА СВОІЕГО РОПⷣА
ВЪ ЛѢТО ЅЧМ МⷭЦА АВГѸСТА: В ДНѢ МЛОГОГРѢШНИ
РОПⷣ

м) Манастир Соколица.

Како је сутра дан, 15 августа Госпојина, кога ће дана бити много света у манастиру Соколици, удаљеног на 2 сахата од Митровице, то смо се 14 августа у 3 часа по подне кренули из Митровице за Соколицу До села Рударе смо ишли колима, а оданде врлетним путем до манастира на коњима. Кад смо тамо стигли, побожни народ српски из Митровице и из околних села, већ се је почео прикупљати за сутрашњи сабор.

Чим смо у манастир стигли, одмах смо ушли у цркву, те целивали крст и икону и разгледали унутрашњост цркве, где у женском оделењу спазисмо вештачки израђену стату-у од белог мрамора, која преставља свету Богородицу седећи на престолу и држећи у наручју Исуса Христа.

У манастиру смо преноћили у једној соби црквене

куће, коју нам је ставио на расположење отац игуман Никодије Сутра дан смо били на Богослужењу у цркви, која беше препуна народа. Тада статуа она беше обучена и разним марамама и накитима украшена. То одело, мараме и накитe донеле су богобојажљиве Српкиње, које са највећом побожношћу приступају кипу Свете Богородице, обуку је и накитe је.

Црква је мала, али одвећ стара. Припрата јој је нова. Говори се, да је ова црква била напуштена до пре 40 година и да је обновио неки сељак из околних села по презимену Остојић. Рекоше ми, да у новије доба имају неоспорне заслуге за овај манастир Фића Хаџи Јакић и његов син Јаков. Они су из Призрена, али су се пре 25 година настанили у Митровици. Јаков се још и сада марљиво за напредак овога манастира заузима.

У овоме је манастиру сада старешина игуман Никодим, кога је митрополит Дионисије у прошлој 1896 години као удовог свештеника закалуђерио и у овај манастир за старешину поставио. Отац Никодим је пре тога био поп у селу Липљану, одакле је и родом. Звао се је поп Недељко Чепкеновић. Из његовог се живота у Липљану много прича. Био је шаљив и правио разне досетке, али ничега нема, што би га чинило недостојним чи а свештеничког.

На овоме сабору било је народа из колашинских, новопазарских, митровачких, вучитрнских и приштинских села и вароши. Прилазили смо појединим групама народа, ја мушкима, а моја жена женскима,ословљавајући их са по којом речи. На сваком се могла приметити радост, што у својој средини виде консула Краљевине Србије Многи су нам се жалили на несносно стање, које преживљују од разузданих Арнауташа. Промишљеним и прилагодним утехама смо их упућивали на стрпљење. На многим сељанкама смо виђали као накит српских петодинараца са сликом Краља Милана, а много више дводинараца и динараца, па и нашег никлованог новца од гроша, а на једној видесмо и једну нашу ратну споменицу из првог и другог ратовања са Турцима.

Како се овај манастир налази између арнауташких села: Засеље, Лисичје, Кутловца, Старог трга, Орахова, Бољетина и Жаже, то би се он мучно могао одржати да, по казивању многих, нису како манастир тако и манастирске госте чували и од сваке напасти бранили Ахмед и Иса браћа Адемовићи Арнауташи из Бољетина (чувени Иса Бољетинац), чије су куће првог на 800 а другог на 100 метара даљине од самог манастира. Од ових је Ахмед пре две (1895) године погинуо, а брат овога Иса одметник је од власти и налази се у селу Бањи, пећске казе, на имању неког мухамеданца из Пећи. Ахмеда су убили Арнауташи из освете, а Иса је одметник, што је убио жандарм. официра, кад га је овај са жандармима напао, да га ухвати или убије због неке раније кривице. Онда су Исину кулу спалили, од које сада стоје камени зидови. Ахмедова кула и кућа и сада стоји у целости и ту му живе мајка, жена и деца.

Иса се у овоме крају сматра као особити јунак. Он слободно долази у Бољетин, те надгледа братњеву породицу и покупи усеве са своје земље. Нико му ништа не сме, и ако је од стране власти и суда оглашен за одметника, и да га као таквога може сваки убити. Њега много пута сретну по 5—6 жандарма турских, па му се морају с пута уклонити, не што га не би могли ухватити или убити, већ што се боје од његових рођака и фиса. Ја сам лично познавао Ахмеда, а познајем и Ису, и 1892 године изван Митровице на по сахата даљине са Ахмедом сам се састао у присуству пок. В. Карића и Мих. Г. Ристића. Ахмед је тада био сишао из Бољетина, да нас дочека и до манастира Соколице допрати, па како беше доцкан за одлазак и повратак, то смо од тога одустали. Иса Бољеинац је и сада, кад смо у манастиру преноћили, био у близини манастира, у кући свога брата Ахмеда, али ми се лично није хтео јавити, што је мислио, да ми његов долазак као одметника не би био пријатан, а највише и за то, што су се у мојој пратњи налазили један жандарм. официр и пет коњаника жандарма[59]).

[59]) На годину дана после овога Иса је био у Цариграду где је одликован и награђен чином жандарм-мајора. Том приликом султан Ха-

Источно од манастира Соколице је брдо мајдан, а на противној страни брдо Соколица. У мајдану се вади, израђује и извози за Србију чувено митровачко воденично камење.

Пошто обдарисмо цркву, послугу и сиротињу, 16 Августа у 8 сах пре подне остависмо манастир Соколицу и до села Рудара сиђосмо пешке, јер се због јако стрменитог пута није могло јахати. Из Рудара одосмо колима до Митровице. У Митровици посетисмо проту Јована, који ми рече, да ће се са народом постарати, да се на зидању цркве што скорије продужи рад.

У 11 сати пре подне пођосмо из Митровице за Приштину. На по сах. јужно од Митровице а на 200 до 300 метара десно од друма, у малом Свињару, испод старог хана, који је сада приватна Арнауташка кућа, постоји побијени у земљу камени стуб, или боље рећи једна дебела плоча, на којој се виде трагови турских слова, која је зуб времена искварио, да се неможе ни једна реч да прочита. Многи су ми потврдили, да је тај стуб обележје границе Босанског вилајета и да су на томе месту дочекивани везири и валије, који су из Цариграда долазили у Босну. При сваком таквом дочеку су на томе месту клали курбан по 40 овнова.[60])

До овога се места и сада рачуна срез Митровачки, као граница између митровачког и вучитрнског среза. Негде сам прочитао, да се овај стуб помиње на путу између Митровице и Звечана, ну то је погрешно.

У старом босанском вилајету, у коме је била и Херцеговина, са столицом вилајета у Сарајеву, и у

мид је одликовао и Исину мајку и два Исина шурака. У нашим се новинама о њему писало као о највећем тиранину над Србима. Писало се о њему и да је агент аустриски, а у 1908 и 1909 години он је опет одметник а нарочито што се је бунио противу новога стања у Турској. У 1909 години се и тукао са царском војском, али ја остајем при своме и сада, да Иса Бољетинац није аустријски човек. После побуне Арнауташа у 1910 години, којима је на челу као вођ стајао поменути Иса и после толиких борба са турском војском немогав јој одолети Арнауташи су се покорили а Иса је у пратњи неколико својих другова прешао у Црну Гору где се и сада налази.

[60]) Код турака је обичај био, кад се дочекује какав великан да му они, који су му у сусрет изашли, у знак великог поштовања, кољу овнове као жртва Богу за срећан долазак тога великана. Курбан значи жртва принесена Богу.

коме је граду онда излазио на српском и турском језику лист „*Сарајевски цветњак*“ и Митровица је са садањим ново-пазарским и плеваљским санџаком била све до окупације Босне и Херцеговине.

Одавде пошавши прешли смо преко реке Пантине и Краштичке и у $12^1/_2$ сах. стигосмо у Вучитрн, где одседосмо у једну механу. Ту нам одмах дође Рецеп-ефенђија, кајмакамов заступник, који се чуђаше, што се нисмо вратили истим путем, којим смо и отишли у Девич, но другим много опаснијим. Још нам рече, како се је био јако забринуо за нас, те је на путу за Девич послао нама у сусрет једног жандармеријског официра са неколико жандарма.

У друштву са Рецеп-ефендијом пођосмо да обиђемо чаршију, којом смо од силног света, све самих Арнауташа, једва могли проћи, јер тога дана беше у Вучитрну пазарни дан. Један је жандарм морао ићи напред, да отвара пут за пролаз. У чаршији наиђосмо на нашег пријатеља Сулиман-агу, који нас понуди, да му опет будемо гости, а кад му рекох, да вечерас морамо стићи у Приштину, он нас је замолио, да му ускоро дођемо и више дана његови гости будемо. Сулиман-ага отпратио нас је до механе и ту остао све до нашег поласка за Приштину. Из Вучитрна пођосмо у $2^1/_2$, а у Приштину стигосмо у $6^1/_2$ сахати у вече. При поласку из Вучитрна свратили смо и у вучитрнску цркву.

ЧЕТВРТИ ОДЕЉАК

Пут од Приштине до Пљеваља.

а) Из Приштине у Нови Пазар.

Краљ Александар одликовао је 1898. године својим орденом Таковског крста II степена пљеваљског мутесарифа Сулиман Хаки-пашу. Влада краљева наредила ми је била, да из Приштине одем у Пљевље и лично предам орден паши. Тога ради кренем се из Приштине 15. октобра исте године пут Пљеваља, у пратњи свога каваса Томе Крстића и пет коњаника турских. Истога дана стигли смо на конак у варошицу Бањску.

б) Варошица Бањска и у њој манастир св. Стефан.

Овде ме је походио Мехмед-ада Абдул агић-Диздаревић, мој познаник из 1891. године, понудио ми конак у својој кући и да ме прати до Пљеваља. Ну како сам већ био одсео у хану Раиф чауша Вејселовића, не примих ову понуду. Мој познаник Мехмед Диздаревић рече ми, да је баш сад стигао из манастира Соколице, где је био да позове поп Недељка да му болесном шураку Биљалу чита молитву за оздрављење.

Варошицу Бањску сам обишао и у лето 1891. године. Моје белешке о њој са основним планом цркве св. Стефана, г. Стојан Новаковић је изнео при крају свога описа „Манастир Бањска, задужбина Краља Ми-

лутина", у Гласу XXXIII српске краљевске Академије Наука. С тога од тих из 1891. године штампаних мојих бележака износим само онај део, који показује у каквом се стању налази град и у њему црква св. Стефана, у којој је сахрањена мајка Душанова Теодора (О Хрисовољи Цара Душана гробу мајке му Краљице Теодоре у манастиру Бањи види: српска краљевска академија, Споменик IX, од Ст. Новаковића):

„Град је изнад села Бањске и изнад бање — купатила.

„Град се још добро држи, и има два улаза, један је са северне, а други са западне стране. На северној страни, до градске капије, зид је за један метар у ширини и два у висини порушен. По свој прилици Турци су ту тражили какву оставу.

„Црква је доста велика. Јужни је зид уједно спојен са градским зидом. Олтарска округлина прави испупченост граду. Просторија је градска испред северне и западне стране цркве.

„Сви су зидови црквени до крова здрави, и високи су 6·5 метара. На цркви је једно кубе здраво, и у њему висе и сада 11 ланаца од полијелеја, и виде се и остаци живописа.

„Сва је црква озидана од тесаног камена и цигаља, а од земље за два метра у висини, с поља, црквени су зидови, као и сва спољашност олтара, обложени тесаним каменом беле, плаве и црвене боје.

„Турци су направили мунару над северним вратима цркве. Мунара се није могла одржати, но је горњи део до викала пао, а остали део готово је до дна пукао. Турци су се уверили, да им се неда, да та црква буде џамија, те зато су је напустили и направили џамију у самом селу.

„У граду код цркве има три турске куће, којих укућани ни мало не штеде цркву као светињу, но сваку нечистоћу у њу бацају, па ту и погане. Говорио сам Турцима у Бањској како треба задужбину и светињу, ма које вере, поштовати. И неколико њих рекоше ми, да ће гледати, да се оне три куће из града преселе доле у село, те да тиме ослободе цркву сваке нечистоће.

„Неки стари Турци причали су ми, да су до пре 40—50 година у истој цркви и око цркве биле неке гробнице и на њима плоче са натписима, но то је разнесено, а нешто и затрпано у земљу.

„Тражио сам, не бих ли нашао какав год натпис, али нисам могао наћи, јер и ако што има, то је затрпано рушевином крова црквеног и нанесеним ђубретом.

„Свуда по селу расејано је тесано и глатко камење са исте цркве.

„И на самој бањи — купатило — има врло много камења са цркве, а два особито изрезана мермера, који су шарама својим красили цркву, сада се налазе један узидан на спољном зиду бање, а други до прага при улазу у бању, на земљи.“

Кад сам у 1891 години долазио у Бањску, нашао сам 60 кућа турских, чији је матерњи језик српски, а сада (1898 г.) 50 дакле мање 10 кућа. Православне срп. куће нема ни једне.

У Бањској има више гробова изгинулих босанаца у 1831 години, када је Босна под вођством Хусеина капетана устала противу султана и његове власти.

Река Бањска извире код села Грижани и слива се у Ибар код Јошовика.

Из Бањске, тог историског места, пођосмо 16. октобра у 6$^1/_2$ сахати све пењући се уз планину Рогозну. И идући тако за $^3/_4$ сах. стигосмо до села Бањштанске Реке, које је расејано по брду и у једном потоку, а одмах до друма видесмо једну напуштену кућу, чији је сопственик, Србин, пре неколико дана у одбрани свога мала и своје куће убио једног Арнауташа, па да би себи и својима спасао живот од укућана и родбине убијеног Арнауташа, напустио је кућу и са породицом пребегао у Краљевину Србију. Одмах за овим изашли смо на место, одакле смо имали диван преглед на српско-турску границу и турске карауле: Сочаницу и Лисцу. На овоме путу пошав од Бањске виђали смо поред пута ситну али густу шуму. У 7$^3/_4$ сах. стигли смо на Кадијачу, одакле настаје благо спуштање, а све дотле смо ишли уз брдо. Овде у кадијачком се хану

мало одморисмо гледајући на српско-турску границу и Бело Брдо и посматрајући пирамидно стење, између којег се Ибар крије, али бела магла његовог испарења откриваше нам његов кривудани ток између кршевитог стења. На 10 мин. даље од хана видели смо на десној страни друма село Црвен, које спада у новопазарски срез. Одавде настаје крупнија гора. Десно од друма на 350 метара а на месту званом *Летовац* постоји тако звани Дервиш-пашин шанац, који су Турци подигли у српско-турском рату 1876. године. На чесми кадијачкој, која је до самог друма, узидана је једна надгробна плоча са писменима, која се не могу прочитати, јер их је зуб времена излизао. На истој плочи постоји испупчен и вештачки израђен венац, а до самог чесменог корита, на земљи, лежи један камен са лепим шарама. Са овога места, одакле смо видели шанац на Летовцу, окренув се назад, добро смо могли видети и посматрати стари град Звечан. У $9^{1}/_{2}$ сахати стигли смо у хан у Грђани, који је с леве стране друма и у коме су ханџије Омер и Хамид, обојица из Новог Пазара. Са овога места смо на левој страни видели кршевиту косу над Црном реком и над селом Чечевом у ибарском Колашиниу. Пошав одавде напред за 10 минута с леве стране друма на 30—40 метара је тврдо озидана турска караула и у њој неколико низама, а од ове на 700 метара даљине до самог друма на вису Чапљинцу је турски шанац звани *Чапљинац*. Чапљинац је највиша тачка планине Рогозне. Одавде идући даље за десетину минута долази место звано *Столови*, које се под тим називом пружа све до Тахтали хана, а та је дужина око два километра. Столови су покривени ситном шумом. Одавде се добро виде планине: Шар и Коритњак, близу Призрена. У 10 сах. и 20 минута стигли смо у Тахтали хан, чији је сопственик Махмуд-ага, из Новог Пазара. Одавде је лево са раштрканим кућама село Кашаљ, које је чивлик мога познаника Мурад-бега из Новог Пазара, који има удела у парном млину у Приштини. У 10 сах и 40 мин. стигли смо до тврдо озидане низамске карауле, која је на левој страни друма на 50—60 метара. Ова се караула сма-

тра као позадина и средина пограничних караула. Због тога је турци зову „*Мерћез*“, што значи средиште — *центар*. Али пре но што ће се стићи до ове карауле, на стотину метара је назад на десној страни друма, трећи шанац турски из рата 1876. године. На простору пак између овога шанца и карауле, постоје 3 4 куће српске сиротиње као заселак села Извори. Од ове карауле „Мерћез“ спушта се пут ка Мурадбеговом хану, у који смо стигли у 10³/₄ сахати. Одавде смо посматрали историски важан град Јелеч, који је лево од друма и који се још доста добро одржао.

Сва земља Бањском реком и ова на Рогозни. посна је и неплодна. Подесна је за сточарство, али смо ипак стоке мало виђали. На неколико места на Рогозни видели смо, да се тек данас 16. октобра врше јелда. Кад зима раније наступи, многима остане вршa и за пролеће.

Преко целе Рогозне, готово у свима селима су куће тако раштркане, да путник не може да позна докле је које село. Друм, којим ми идемо, није подесан за кола, те се на њему ова ретко и виђају. Све се преноси на коњима. Срби православне вере и Срби мухамеданци зборе својим српским језиком. Од Митровице се више и не чује арнаутски и турски језик. И ношња је свију једнака, само је разлика у томе, што су Срби мухамеданци наоружани, а православним Србима то није допуштено.

На путу има много ханова и сваки је хан једна велика штала, а при улазу оџак, где се кува кафа. Улаз је један и за људе и за стоку. У сваком се хану може добити у главноме коњска храна: сена и зоби, а од људске највише што се може добити, то је хлеб, сир, кајмак и кафа. За преноћиште нема соба. Тек у по којем хану ако има по једна собица за самог ханџију. Чим се дође у хан, ханџија ће устати и свакога од дошавших путника поздравити добродошлицом, а за овим колико госта, толико се и џезвета мету уз ватру за кафу, јер су џезвета удешена само за по један филџан. Ако дођу пет гостију, онда ће прво да добију кафу тројица, а остали тек пошто се први по-

служе, јер ни један ханџија нема више од три џезвета. Ко хоће заслађену кафу, тај мора да каже, јер иначе добиће горку.

Из Мурад-Беговог хана, који под закуп држи Србин Радосав Живковић-Товрљан, из села Рантића, близу хана, пошли смо одмах по ручку у $12^1/_4$ сахата. Спроћу Мурад-Беговог хана, на десној страни, на 400 метара даљине, видели смо село Барје, које је раштркано као и сва остала. У 1 сах. и 40 мин. стигли смо у Чесмели хан, који је на левој страни друма. Но пре што ће мо овде стићи, на 400 метара назад је брдо звано *Дебело Брдо*. Са Чесмели хана, посматрали смо Нови-Пазар и његову околину. Одавде сам посматрао и места, у којима сам био првог рата у таком званом Рашко-Ибарско-добровољачко-усташком кору под командом великога родољуба пок. Милоша С. Милојевића, професора и резерв. пешад. капетана[61]). Чини ми се као да сада гледам и све своје другове из тога рата, сећајући се и свих ратних тешкоћа, које смо имали да савлађујемо. Сетих се свега и свачега, па из дубине своје душе рекох: Бог нека ти душу прости, велики Србине Милошу С. Милојевићу!

Десно од Чесмели хана на 250 метара удаљен је стари шанац, на месту, које носи назив *Шанац*, а испод којега је село Брђане. И овај је шанац, као и сви они на Рогозни, начињен од земље, али ми овај не изгледа, да су га Турци подигли, јер је наперен противу силе, која би наступила из Новог Пазара. У 1 сах. и 20 мин. стигосмо у хан звани Брђане, који је на левој страни друма, а чији је сопственик Хусеин-ага Коматина. Од овога хана па до Новог-Пазара има 2 сахата. Одавде настаје стрмено спуштање готово све до села и хана Трнаве, где смо стигли у 2 сах. по подне и где нас је дочекао жандарски јузбаша Амза-ага Дервишевић, родом из Никшића, са своја два коњаника.

Рогозна планина почиње од Бањске, а завршује

---

[61]) Милош Милојевић умро је 24 јуна 1897 године у Београду. У последње време његова живота био је резервни потпуковник. У српско-бугарском рату такође је био командант добровољаца. Родом је био из Мачве.

се селом Трнавом, а на колашинској страни до Реке Бабудовачке. И тај простор од Бањске до Трнаве прешли смо за 7 сахата.

Од села Трнаве смо имали блажи нагиб све до села Недеље, у које смо стигли у $2^{1}/_{2}$ сах. и оданде за 10 мин. стигли смо наспрам села Осоја, које нам остаје лево преко Реке трнавске на 700—800 метара даљине.

в) Нови Пазар.

У Нови Пазар смо стигли у 3 сах. по подне. При самом улазу у варош прво је турско гробље и текија звана *Курди баба.* Одсео сам у хан Јахја-аге Ђаковца, где су ме одмах посетили кајмакам и председник општине. Обојици сам истог дана вратио посету. За овим посетио сам проту Рафајла Кулагића, код кога су ми дошли на виђење сви ондашњи свештеници. Ишао сам у цркву, која је нова и лепо украшена, а за овим обишао сам српске основне школе, које су смештене у старим и трошним зградама.

У самој вароши има један стари градић, којим се и сада турска војска служи.

У Новом Пазару има 1749 кућа, а у 334 села 3535 кућа, укупно 5284 куће. Становника у вароши и селима има 19.179 Срба православних, 19.744 Срба мухамеданаца и 156 Јевреја, који — Јевреји — живе у самој вароши. Школе имају све три вере. Православни Срби имају два учитеља и једну учитељицу основне школе, а у ново-пазарској околини само једну школу у селу Врачевима. У Новом Пазару такође има насељених Срба мухамеданаца досељених из Никшића и из Босне.

На источној страни Новог Пазара у селима ново-пазарским живе Срби православни, на јужној и православни и мухамеданци, на југозападној страни само мухамеданци, на западној и једни и други, а на северо-западној и северној страни живе само православни.

У целој ново-пазарској околини је сточарство јаче

развијено од земљоделства, као што је то и у целом ново-пазарском санџаку.

17. октобра у 7 сахати изјутра у пратњи 6 коњаника нових и жандарм. потпоручика Сали-аге, пошли смо за Сјеницу. Одмах до вароши угледасмо на два брда два турска утврђења, између којих је клисура, којим иде пут за Сјеницу, поред реке Људске. Од једног до другог утврђења растојање је од прилике 1200 метара, рачунећи ваздушном линијом. Угледасмо и треће утврђење на другој страни вароши, које је од прва два удаљено од прилике по два километра. У 8 сахати стигосмо наспрам села Шавца, које је с леве стране друма. Поред овог и села Варева и Лукоцрева тече река Рашка, која силази с кршевитих стена и места званог Пазариште. Река Рашка на 400 метара даљине од друма, којим ми идемо, прима у се реку Људску, уз коју води наш пут и која нам је на левој страни. Рекоше ми да у селу Лукоцреву рађа добро воће, што је реткост за ново-пазарски санџак, и да иза места Пазаришта постоји извор киселе воде, а од нашег пута десно постоји село, под називом *Кисела илица*. Равница испод села Шавца зове се Пожега. Одавде прошав поред села Сеоца и Ситнице, па између турског гробља и поред хана званог „Ситнички“ у $8^3/_4$ сах. стигли смо у хан пожешки. Од Новог Пазара довде смо ишли клисуром, кроз коју иде река Људска са равницом поред ове у ширини 300—400 метара, која се равница сужава и готово сасвим нестаје код пожешког хана. Одавде, одакле настаје све узанија клисура, пошли смо у 9 сахати и за 10 минута смо стигли у хан Суве Ћуприје, а у $9^1/_2$ сах. наспрам села Вучиниће, које је на левој страни високо у брду. Идемо даље све узаном клисуром и све поред реке Људске. Лева је страна ове клисуре покривена одраслом буковом и другом гором, а десна ситним шумарцима. Код Чивте хана, испод села Праштевине, које је од друма удаљено на 5—600 метара, стигли смо у $10^1/_4$ сахати. Хан је на левој страни. Одавде идући даље на 7—800 метара други је истоимени хан, где река Људска прима речицу Рогатац. У $10^1/_2$ сахати стигли

смо у хан Осојнички, који то име носи по селу Осојници, које је близу друма. Спроћу овога хана је чесма са три чепа, покривена павиљоном, који је угодан за одмор путника и ручавање лети. Поред ове чесме пролази једна мала речица, коју испод хана прима Људска. Овај је хан од свију досадањих најбољи. С обе стране хана су раштркане куће села Осојнице. Одавде за четврт сах. долази хан, звани Јаначко Поље. Одавде лево од друма је на 300—400 метара село Јанче. Од истог хана опет лево на 250—300 метара у Јаначком пољу постоји стара и напуштена српска црква и гробље. Цркву су ову у рату 1876. године опљачкали и запалили Арнауташи из Дибре, које је предводио Дервиш-паша противу Србије.

Овде сам сазнао, да Срби мухамеданци, тако звани Бошњаци, не трпе Арнауте. Један од мојих пратилаца испричао ми је овај истинити случај: Пре неколико година је у овоме Хану заноћио паша, који је пореклом Арнаутин. Ханџија Бошњак, коме су пре тога Арнаути, који су овим путем прошли, учинили некакву штету, а баш те ноћи кад је паша у његовом хану заноћио, ушле нечије козе и упропастиле башту ханџијину. Видев паша ханџију невеселог запитао га је, зашто је тако снужден, нашто му је ханџија одговорио: све је од Бога добро, честити пашо, али му се чудим, зашто ће му Арнаути и козе, кад су и једни и други штеточине. Паша се је, и ако Арнаутин, на то гласно насмејао.

Из хана Јаначко Поље за $1/4$ сах. стигли смо у хан Чебинац, који је с леве стране друма. Одавде пак за 25 мин. стигли смо наспрам села Мухова, поред којега пролази река Људска, коју ми сада остављамо десно, а ми идемо лево уз стрменито брдо. Чебинац је у Сјеничком подвлашћу. Овде је и граница између новопазарске и сјеничке казе. Кад смо се на ово брдо успели, видели смо српско-турску границу и турску караулу Одврaћеницу. Од Чебинаца за 1 сах. и 10 мин, идући уз брдо стигли смо у хан Дуге Пољане, одакле је до Сјенице 4 сахата. Овде ми рекоше, да се простор од Чебинаца па до Дуге Пољане

једним именом зове *Подгор*. Неки ми пак рекоше, да и сва клисура, кроз коју прелази река Људска, долази у Подгор. Од хана Дуге Пољане за један километар па смо стигли у село Дуге Пољане, које има око 20 кућа, 10 дућана и једну караулу са низамима и једну високу кулу, за коју ми рекоше, да је Халилпашина. Од Дуге Пољане па до Сјенице сав се простор зове Сјеничко поље. Село Дуга Пољана с леве стране друма има и свој заселак, који се зове Забрђе. Положај дуго-пољански је вододелница за притоке Увца и Ибра. Становници Дуге Пољане и Забрђа су Срби мухамеданци. У Дугој Пољани дочекаше нас два коњаника, које је упутио мутесариф сјенички, да нас дочекају и до Сјенице допрате. Кад смо из Дуге Пољане пошли, изашли смо у истини на једну дугачку и широку пољану, која у ширини и дужини може имати по три километра, а коју средином просеца друм, којим ми идемо. После ове настаје друга још много дужа и шира таласаста пољана, све самих пашњака са густом травом. Пређосмо преко Брњичке реке, која готово беше пресушила, и која то име носи по селу Брњицама, које је на два километра даљине од друма. Овде смо видели неколико двоколица, којима се народ служи, а четвороколице и нема. Прошав испод турске карауле Азисије, од које је десно 6—700 метара село Штаваљ са лепом црквом, коју краси једно кубе, у $3^1/_2$ сах. стигли смо у хан *Смиљевац*. Из села Штавља је Милован Слепчевић, а близу Штавља је село Ступ, одакле је Радоје Красић. И Слепчевић и Красић су Милојевићеви ђаци, а сада су учитељи у Нишу. Били су као ђаци са осталим својим друговима, међу којима је био и мој брат Спира П. Станковић, у рату под командом пок. Милоша Милојевића у суповачко-добричком добровољачко-усташком и у Рашко-Ибарском усташко-добровољачком кору.

Положаје „Азисије“ на Смиљевцу и други звани Кнежевац или Бреза, раздваја речица Штаваљ, а између леве обале Вапе и десне Јабланице, а на десној страни друма је положај Дубински, који је са овога друма најближа тачка до српско-турске границе.

Положај „Азисије“ на Смиљевцу и положај Дубински су пашњаци без и једног дрвцета. На овим положајима нема никаква утврђења, сем ровова око карауле „Азисије“. Изгледа ми, да је Азисије —Смиљевац — доминирајућа тачка над осталим положајима и над целом околином Дуге Пољане.

Са места, на којем је хан Смиљевац, спазисмо Сјеницу, а у 4 сах. по подне стигли смо близу села Градца. За овим смо прешли преко штаваљске речице, која нам сада остаје лево, а за овим прешли смо преко реке Вапе, која извире источно од Сјенице на $1^1/_2$ сах код села Драгојловића и коју на $1^1/_2$ сах. од Сјенице код села Крстаца прима Увац, који извире на $2^1/_2$ сах. даљине југо-западно од Сјенице у селу Царичини, а утиче у Лим близу Прибоја. Све од Дуге Пољане па до Сјенице нисмо могли видети ни једно дрво у пољу, све су сами пашњаци са на далеко чувеним сјеничким овцама.

г) Сјеница.

У 5 сах. пређосмо преко реке Јабланице, која се спаја са Вапом на један сах. испод Сјенице. За овим за $^1/_4$ сах. стигли смо у Сјеницу, где смо прво видели нову још не довршену касарну и турско гробље ограђено летвицама. Сјеничке су куће покривене даскама. Црепом или ћерамидом покривене нема ни једне. У беледији (општински суд) где нам је спремљен стан за преноћиште, дочекаше ме и поздравише: Председник општине Мурат ефендија Љумић, писар Амир ефендија Ћатић, чланови општине и мутесарифов драгоман Хасан Ефендија Ћатић. Овај последњи ме је поздравио од мутесарифове стране добродошлицом. За овим посетио ме је и државни шумар целога санџака Ибрахим бег Сеадедин-Беговић, родом из Лесковца у Србији. У друштву овим вечерао сам, а преноћио у соби, коју су ми нарочито спремили за преноћиште. Сутра дан, 18 октобра, посетио сам мутесарифа Мехмед Ферид пашу, који је као новопостављени мутесариф ново-пазарског санџака дошао у Сјеницу тек пре 15 дана. Овај ми је одмах вратио посету.

У пратњи председника општине и његовог писара обишао сам цркву и школу српску. Црква је нова и сад се довршује. Од тврдог је материјала и солидно је озидана. Школска је зграда стара и трошна. Код цркве сам се поздравио са српским општинарима, свештеницима и учитељима.

И у Сјеници има досељеника из Босне и Херцеговине, који су после окупације оставили своја огњишта и населили се у Сјеници и по другим местима турске царевине. Од тих само насељеника у Сјеници има две махале.

Сјеница има 650 кућа, од којих су 500 Срба мухамеданаца и 147 Срба православне вере и 3 куће Јевреја. Свега становника у Сјеници има 3170. А у 138 села има 10300 Срба мухамеданаца и 7400 Срба православне вере. Православни Срби у Сјеници имају 1 цркву, а мухамеданци 3 џамије, а и једни и други имају своје основне школе, а мухамеданци још и руждију — полугимназију. У Сјеници постоји једна касарна и 1 барутни магацин. Има 240 дућана, 24 хана, 9 механа и 9 кафана.

Сјеница је столица ново-пазарског санџака, који се састоји из пет срезова: Сјеничког, ново-пазарског, аковског (бело-пољског), ново-варошког и доњо-колашинског. Аковском је срезу столица у Белом Пољу, 8 сах. даљине од Сјенице; Доњо-колашинском у селу Шаховићу, 11 сах. даљине од Сјенице.

Аковски (бело-пољски) срез има 59 села 4025 кућа а 18000 становника, од којих су 5800 Срби православни а остали Срби мухамеданци. У Белом Пољу и православни и мухамеданци имају своје основне школе.

Доњо-колашински срез има 34 села 1030 кућа са 6337 становника, од којих су 4067 Срби мухамеданци а остали Срби православне вере.

Ново варошки срез је са столицом у Новој Вароши. Сама Нова Варош има 725 кућа и 19 села, а становника свега са селима 8500, од којих су 6800 Срби православни а и 1700 Срби мухамеданци

Из Сјенице смо се кренули за Пријепоље 18. октобра у 8¼ сах. пре подне у пратњи 6 коњаника и

жандармериског потпоручика Адил-аге. При излазу из Сјенице, при крају вароши, чекали су ме уважени сјенички прота Церовић и учитељ Секулић, са којима сам се поздравио и мало разговарао. У 1873. години био је учитељ у Сјеници и Јаков Поповић. У $8^{3}/_{4}$ стигли смо на плаховиту реку Увац, одакле је нама на десној страни на 2 килом. село Чечево, а лево на 100—150 метара село Увац, које је на левој обали реке Увца. Од реке Увца пошав мало напред имали смо узбрдицу звану „Бабињача“ која траје по сахата, а са врха Бабињаче имали смо за 10 мин. низбрдицу. На 2 килом. десно од друма угледасмо село Лепиње и у њему лепу цркву са једним кубетом. Идући даље поред села Криваје, које нам остаје десно на 7 800 метара, у 10 сах. и 20 мин. изашли смо на место звано Госеђак, а пред нама угледасмо планину Златаре. У 10 сах. и 40 мин. стигосмо у хан Кременик, према којем је на десној страни, а на 2 килом. даљине село Горачић. Од Бабињаче смо већ почели виђати на испресецаном земљишту по мало ситне шуме, а од Кременика и смрчевину и смрековину. Прошли смо у близини села Аљиновића, у којем постоји српска школа. У 11 сах. стигосмо у хан, звани Поток, где је и село под тим именом. У селу Потоку живе Срби обе вере. Овде смо остали ради одмора око 20 минути, па се кренули даље и у $11^{3}/_{4}$ сах. стигосмо у хан, звани Караула, где је под тим именом и мухамеданско село, у којем су само две куће православних Срба. Пред нами је планина и село Милошев До. У Милошевом Долу, у коме живе Срби обе вере, стигосмо у $12^{1}/_{2}$ сахати. Од хана званог Караула па све до Милошев До друм је врло стрменит и јако искварен, да смо на више места пешке ишли, и у тако рђавом стању друм држи више од једног сахата, а то је место у средини крупне горе све самих борова. У Милошевом Долу смо остали 15 мин. па прешав преко дрвеног моста на једноме потоку у $2^{1}/_{2}$ сах. стигли смо у хан, звани Кашан, где постоји турска караула са низамима. Овде ме је као на граници пљеваљског санџака дочекао војнички јузбаша Салин-Шефки-ефендија са 10 коњаника, а испод саме карауле, на самом

друму, стајали су упарађени 15 војника пешака и одали ми почаст.

У Кашану смо ручали, па се у $3^{1}/_{2}$ сах. кренули за даље и прошав поред раштрканог села Кочева, у $4^{1}/_{2}$ сахати стигосмо на спрам градића Хисарџика, који нам је на десној страни преко потока на 2 килом. ваздушне линије. Одавде смо ишли низ брдо вијугавим друмом и прешавши преко моста званог Фети-Бабе у $6^{1}/_{2}$ сах. по мраку стигли смо на мост преко реке Милешевке испод манастира Милешева, који нам је на десној страни. Овде до овога моста су ми изашли у сусрет прота Јован Госпић, Јаћим Веселичић, Сава Минић и још неколико Срба, на челу којих беше Ибрахим-Едхем ефендија, шеф полиције из Плеваља, а кога је Сулиман—паша послао овамо на 9 сахати даљине да ме дочека поздрави и до Пљеваља допрати. Осим ових дочекали су ме и неколико официра из 70-тог алаја III-ћег табора у Пријепољу. међу којима беше и Др. Хаки ефендија, санитетски капетан I класе. Одавде пођемо даље са старом и новом пратњом. коју сада сачињаваху преко 50 лица, сви на коњима.

д) Пријепоље.

У Пријепоље смо стигли око 8 сах. у вече, где ме је пред зградом војне команде дочекао командант III батаљона мајор Хасан-Аћах ефендија, који је у једно и заступник одсутног кајмакама грађанског, а један одред војске пред зградом команде на команду једног официра одао ми је војничку почаст. У истој овој згради, у којој ми је спремљен стан за преноћиште, мајор Хасан-Аћах ефендија увео ме је у салон за пријем, у којем беше на челу слика краља Александра, а с леве стране слика Султанова. Овде ми мајор показа депешу Сулиман пашину, којом овај из Пљеваља пита, да ли сам здраво стигао и како сам путовао. На тој особитој пажњи пашиној захвалио сам му се депешом, на коју је брзо сљедовао одговор, како му је мило, што сам здраво приспео у његов санџак.

Сви, који су ме дочекали до испод манастира Ми-

лешева и још неки други, посетили су ме исто вече у поменутом салону, а официри су у част моју приредили вечеру, на којој су били поред свих официра III баталона још и шеф поште и телеграфа Али-Риза Беј и рачуновођа Сулиман ефендија, који поред својих званичних дужности предаје у српској школи турски језик.

Сутра дан, 19 октобра, ишао сам у Пријепољску цркву, где су ме дочекали сви општинари, учитељи и други угледнији Срби. Због краткоће времена посетио сам само учитеља Јанићија Ђурђевића и Јаћима Веселичића, трговца Пријепољског.

Пријепоље је до саме реке Лима. Има 521 кућу, 4 џамије и 1 цркву. И православни и мухамеданци имају своје основне школе. Пријепољски срез са Прибојском нахијом има 23 села са 2619 кућа. Целокупан број становника је 9772 Срба православних и 6811 Срба мухамеданаца.

Истог дана у 8 сах. пре подне, кренусмо се из Пријепоља у Пљевље, праћени сјеничком пратњом, Ибрахим ефендијом, шефом пљеваљске полиције, и још неколицином коњаника из Пријепоља, и прешавши преко моста на Лиму код саме вароши у $9^{1}/_{4}$ сах. стигосмо у сељашнички хан до реке Сељашнице, докле су ме испратили још и д-р Хаки ефендија, санитетски капетан, са још два официра. Овде сам се на путу упознао са Николом Пејатовићем, учитељем из Сељана, који нам се придружио до хана, званог Риковац, где смо стигли у $10^{1}/_{4}$, а у 11 сах. смо већ били на месту, званом Јабука, где је турска војна караула, пред којом ме је дочекао потпоручник Талиат ефендија са војеним почастима и увео у своју собу, у којој беше намештен сто и на њему на моје изненађење: пива, сардине, сира, кајмака, рибе и кифлица, што ме је заиста јако и пријатно изненадило, јер се оваквој закусци овде на овоме кршевитом и планинском терену нисам могао надати. Изгледа ми, да је сву ову закуску послао Сулиман-паша из Пљеваља. Соба младог официра Талиат ефендије, који је тек пре 2—3 месеца свршио војну академију у Цариграду, беше намештена по европском укусу. У његовој смо соби могли видети

разне фотографије, међу којима и фотографије неких младих дама и девојака у европском оделу.

Пошто се овде спремљеном закуском поткреписмо, кренусмо се на пут у 12$^{3}/_{4}$ сах. и прошав поред друге турске карауле, зване „Михајловић“, у 1$^{1}/_{2}$ сах. по подне стигли смо у Трлички хан, где су ме дочекали командант 70. алаја пуковник Салих Беј, који је родом из Херцеговине и који је сада имао о врату српски орден Таковског крста III степена и један турски орден. Са пуковником Салих бејом дошао је и његов ађутант, ђенералштабни поручник Мехмед-Али беј, са 10 коњаника, а дошла су за мене и пашина велика кола, на којима смо продужили пут и у 3 сахата по подне стигли у Пљевље.

ђ) Пљевље.

Сулиман паша ме је дочекао на спољној капији његове дворишне ограде и после срдачне добродошлице и поздрављања, увео ме је у свој стан. Показао ми је собе, одређене за моје становање, докле год будем његов гост. Ставио ми је на расположење и своје слуге, своја кола и коње овим речима: „Ево вам кућа, слуге, кола и коњи, па располажите као у својој кући, све вам стоји на расположењу.“

Још истога дана смо се споразумели о начину свечане предаје ордена, што је извршено овако:

20 октобра Сулиман-Паша је позвао у хућумет све више официре, шефове свих одељења, све чланове меџлиса и све угледније Турке и Србе, наредивши, да дођу у свечаном оделу и са декорацијама. У њиховом присуству чекао ме је Сулиман-Паша, који је на себи имао гала униформу и декорације. Чим су паши јавили, да долазим, он је изашао у ходник, руковао се самном и увео ме у салон, где су нас сви позвани стојећки чекали. Ставши пред Сулиман-Пашу на турском сам му језику исказао своју мисију овим речима:

„Екселенцијо! Двадесета је година како ви на овоме месту штитите интересе своје царевине. Двадесета је

година како под мудром управом вашом у Пљеваљскоме санџаку сви царски поданици, без разлике вере, уживају сва права и слободе. За те ваше заслуге Његово Величанство Султан вас је наградио и одликовао. За те исте заслуге, Екселенцијо, и мој узвишени господар Његово Величанство Краљ Србије Александар I. као велики пријатељ Његовог Царског Величанства Султана, одликовао вас је својим краљевским орденом Таковским крстом II степена. Ја сам, Екселенцијо, срећан што вам то високо одличије по нарочитој заповести Њ. В. Краља лично доносим и предајем.“

Сулиман-Паша примив орден, одговорио ми је, како је сретан, што га је велики пријатељ његовога Цара, Његово Величанство Краљ Србије одликовао и како ће он све чинити, да оправда то високо одликовање и најзад ме је замолио, да од његове стране у највећој понизности изјавим Њ. В. Краљу његову највећу благодарност.

За овим су сви присутни прилазили паши и честитали му. За време ово салон и цео велики ходник хућумета био је пун Срба и Турака, који су дошли да честитају Паши ово одликовање.

Тога истог дана ја и Сулиман-Паша на његовим колима посетисмо Аустроугарског консула Пару, који беше већ наименован за консула у Скопљу, а на чије место беше дошао Др. Јовановић, до ондашњи чиновник при Аустро-угарском консулату у Београду. Са ове посете, а у друштву поменутих консула, одосмо у посету аустриском ђенералу Барону Густаву Гумаенсу, кога не застадосмо дома, јер беше у лову у Фочи. Место ђенерала примио нас је пуковник Феликс Каменовић.

Моја прва намера беше, да се у Плевљу задржим само један дан, но њу нисам могао извршити, јер нисам могао одбити молбу Пашину да останем још један дан више. Паша је желео да у част добивеног ордена приреди свечану вечеру 21. октобра у вече, што је и учинио.

Истог дана учинио ми је посету ђенерал Гумаенс чим се је вратио из лова, но како сам ја у то време био у манастиру св. Тројице, оставио ми је своју карту.

На вечери код Паше били су сви виши официри

турски, шефови оделења, српски прота Василије Р. Поповић и још неколико угледнијих грађана Пљеваљских. Од аустријске војске су били ђенерал Барон Густав Гумаенс, пуковник Феликс Каменовић, потпуковник Адалберт Ортмајер, санитетски потпуковник Стеван Ручевић, мајор Оскар Стелцл и капетан Мориц Витез од Најберга. За вечером је ђенерал Гумаенс наздравио нашем Краљу а Сулиман-Паша мени. Између осталога разговора при вечери, поведе се говор и о дану мога поласка за Приштину. Кад је ђенерал Гумаенс чуо, да сам намеран већ сутра, 22 Октобра поћи из Плеваља, замолио ме је, да останем само још један дан, како би могао бити гост о вечери његов, а о ручку његових официра у дому официрскоме. Пружио ми је и руку, да му дам реч. Дуго сам се одупирао, но кад и Паша поче наваљивати да останем, није ми било друкче, но да останем.

22. октобра у подне дошла су по пашу и мене оба аустроугарска консула (стари и нови) и одвели нас на ручак у дом официрски, где нас дочекаше ђенерал Гумаенс и сви официри. За ручком сам седео с десне а паша с леве стране ђенералове. Кад је дошао моменат за здравицу, ја сам устао и наздравио ђенералу и свима официрима у његовој команди. Не много после ове здравице устао је ђенерал и напио здравицу Њ. В. Краљу Србије, замолив своје официре, да три пута узвикну: живио краљ Александар, што су сви као из једног грла учинили.

За вечером, коју је ђенерал давао у част моју, у своме стану, наздравио сам цару и краљу аустроугарском. После вечере ђенерал ми је казивао, како је на имању Графа Зичија више пута са Њ. В. Краљем Миланом ловио и молио ме је да Њ. В. Краљу Милану изјавим његово дубоко поштовање, што сам обећао учинити и учинио.

е) Одлазак у Манастир Свету Тројицу.

Манастир Св. Тројицу, удаљен на по сахата од Пљеваља походио сам 21. октобра.

Кад сам се приближио манастиру, звоно је манастирско одјекивало по свој околини манастирској. Око манастира беше пуно народа из Пљеваља и околних села као о највећем празнику. У дворишту манастирском, све од самих вратница манастирске ограде па до црквених врата, стајали су упарађени ђаци мушке и женске школе пљеваљске са својим учитељима и учитељицама, певајући наизменце српску и турску химну. Сакупљени народ, наставничко особље и упарађене ђаке поздравио сам са „Помози Бог браћо“. На вратима црквеним чекали су ме свештеник са јеванђељем и крстом у руци, које сам целивао, а игуман манастира протопрезвитер пљеваљски Василије Р. Поповић, изговорио ми је ове речи:

„Господине! У име братства ове обитељи, манастира Св. Тројице, у име српског православног свештенства из пљеваљског протопрезвитерата, у име српско православне црквено школске пљеваљске општине и одбора и у име свега српско православног народа вароши Пљеваља и околине, са највећом радошћу поздрављам долазак српског краљевског консула, који након толико година дође, да нас посети и да браћу своју по крви и вери види. Долазак ваш, Г. Консуле, за нас је неописана радост, тим више, што сте овом приликом и одличије од стране краља Србије донели и предали Његовој Екселенцији Сулиман-паши. Тим високим одличијем, којим је Њ. В. Краљ Србије одликовао нашег честитог пашу, одликовао је и цео српско православни народ, који се налази у подручју његовог санџака. За то сви скупа и сваки на по се Њ. В. Краљу Србије благодаримо и желимо да се пријатељски односи између Отоманске царевине и Краљевине Србије још и боље утврде на срећу обеју држава и у то име и т. д.“

Пошто сам укратко изјавио своју радост и захвалност на тако братском и сјајном дочеку, ушли смо у цркву, где је одслужено кратко молебствије од стране ових свештених лица: проте Василије Поповића, Тодора Вукојичића, почасног проте, Ристе Шиљака, пароха илијинобрдског, Јована Вукојичића, сабрата мана-

стира Св. Тројице, Ристе Ненадовића, пароха каменогорског, Јосифа Шиљака, пароха бољанићског, и Данила Шиљака, пароха поблаћанског.

Пошто и по други пут целивах кивот[62]) у коме је лежало тело св. Саве и патарицу, коју је носио први Архијепископ и просветитељ српски, изашли смо из цркве. Ђаци су и даље певали српску и турску химну а народ још више беше прекрилио простор црквеног дворишта.

На горњем спрату манастирског конака, у којој црквено школска српска општина вароши Пљеваља држи своје седнице, провео сам један сахат у разговору са свештеницима, учитељима и осталима. Пошав из манастира испраћен сам истим почастима као и при доласку. Звуке лепе српске химне слушао сам и кад сам од манастира био удаљен на повећем растојању.

Православну српско-црквену школску општину у Пљевљу сачињавају ова лица:

Председник: Василије Г. Поповић, намесник пљеваљског протопресвитерства.

Чланови: Дико Грујичић, трговац, Ђене Генесијевић, трговац, Миле Обрадовић, трговац, Ђорђе Јанићијевић, трговац, деловођа Илија Тановић, трговац. Одборници: Јосиф Живковић, Лаза Шећеровић, Јово Милинковић, Тане Ћирковић, Перо Х. Јакшић и Михаило Живковић, сви трговци из Пљеваља.

ж) Похода Пљеваљских школа, турских чиновника, грађана и одлазак на Илијино Брдо.

Истог дана посетио сам српске основне школе — мушку и женску у Пљевљу. При улазу у школу ђаци

[62]) Кивот је овај од лепо израђеног дрвета. У дужини је 1·80, у ширини 0·40 и у висини 0·33 метра. По народном предању Кивот се овај некад налазио у кући Сулимановића у селу Хисарџику не далеко од манастира Милешева. Сазнав за то један од калуђера побратимио се са Сулимановићем и дао му најбољег хата за јахање са богатом опремом, те је од свога побратима Сулимановића једва измолио кивот и однео у манастир свету Тројицу. Патарицу сам имао у рукама. Она је у дужини 1·42 м. и на њој је изрезан тропар Св. Саве. Доцније сам дознао да се у овоме кивоту и сада налазе два Јеванђеља стара, од којих на једном стоји: Лѣто Ѿр Ѧот Хр. Налази се у кивоту

су ме са својим наставницима дочекали певајући краљеву и султанову химну, а учитељ Тодор Росић поздравио ме је нарочитом беседом.

При излазу из школе ђаци су опет певали султанову и краљеву химну, а једна девојчица изишла је пред мене и изговоривши неколико дирљивих речи предала ми је киту цвећа.

Посетио сам и турску руждију (полугимназију). У овој школи нашао сам и једно Српче православне вере из Пљеваља. Учитељи турски у овој школи муку муче да науче мухамеданску децу турски говорити. У присуству моjем, први турски наставник наредио је једном дечку, унуку Махмуд-паше Бајровића из Пљеваља. да једну реченицу из једне турске књиге прочита. Дечко је то прочитао, али погрешно акцентирајући, а после је својим српским језиком сасвим слободно протумачио оно, што је из турске књиге прочитао.

Истога дана посетио сам и цркву на Илијином Брду, која је новоподигнута и која се онда у зидању довршаваше. Ту су ме дочекали неколико свештеника, више сељака и ђаци тамошње школе са учитељима. Црква је подигнута сва од камена са једним кубетом. Овде је домаћин поп Ристо Шиљак спремио богату закуску, у нарочито спремљеној и зеленилом и цвећем украшеној соби. Илијино-брдски је учитељ Милинко Миодраговић, а у осталим школама у пљеваљској околини учитељи су: у Бобову Милан Илић, у Мељаку Лазар Цветић, који је неколико година био учитељ и у скопском крају, и у Премћанима постоји школа, али случајно нисам питао за име учитеља те школе.

У Пљевљу сам посетио све више турске чиновнике, који су ми долазили, а од грађана ове: Махмуд-пашу Бајровића, Мурад-бега Сулимановића, Хаџи Алију, који заступа председника беледије (општине), Миха-

---

један позлаћен ковчежић и у њему глава детиња као и једна позлаћена иконица Св. Богородице. Да ли су све те ствари биле у кивоту кад је исти узет од Сулимановића, не знам.

У овоме је кивоту лежало свето тело светитеља Саве све док је био у Милешеву и његовог спаљивања на Врачару код Београда.

ила Бајића,[63]) Ђоку Шећеровића, Ђену Ђенсијевића, учитеље и учитељице српске.

Онога дана, када сам Сулиман-паши предао орден, дошао ми је у посету Хаџи Али-ага, као заступник председника општине (прави председник општине беше на одсуству у Цариграду), са још неколико својих другова и у име свију грађана пљеваљских изјавио ми је радост, што је Њ. В. Краљ Србије одликовао њиховог омиљеног Сулиман-пашу, и додао, да они — грађани — ово одликовање сматрају, као да су тиме одликовани сви Пљеваљци.

Вреди напоменути још и ово: Паша а и многи други казивали су ми, како се у Пљевљу нико није радовао, кад је паша одликован аустриским орденом и како су му то одликовање врло мали број грађана честитали, те се сви чуде оволикој радости грађана, сад, кад је пашу одликовао Краљ Србије, а и сам сам очевидац био, да се због тога цела варош налазила у великој свечаности. Радују се сви подједнако, и православни и мухамеданци.

з) Испраћај из Пљеваља и још неколике моје белешчице о Пљевљу.

23. октобра, при поласку моjем из Пљеваља за Приштину, дошли су у мој стан (пашин дом) сви турски чиновници, официри, прота Василије Поповић са преко 50 грађана Срба, да ми пожеле срећан пут. Махмуд-паша Бајровић, од дужег времена болестан, послао ми је свога сина Мехмед-бега. Пред кућом су чекала пашина велика кола, спремна за пут, и један вод коњаника, а пред касарном постројена чета пешака одавала је почаст.

При поласку Паша ми је дао своју фотографију за успомену на наше познанство, што је и на самој фотографији написао и потписао. Паша ме је испратио

---

[63]) Михаило Бајић је као изасланик Рашко-Призренске епархије, за тражење Србина митрополита ишао у Цариград у 1896 години. Са њим су тада били још: Хаџи Петар Мирчић из Призрена, Стеван Хаџи Арсић из Приштине, Хаџи Живко из Пећи; Ђорђе Којић из Нове Вароши, Прота Вукајло из Пријепоља и Прота Церовић из Сенице.

на пола часа даљине од Пљеваља са једним водом коњаника. Ја и паша седели смо у његовим колима. При растанку се пољубио самном и замолио ме, да га из Приштине депешом известим, да сам здраво приспео, што сам и учинио.

Пре поласка из Пљеваља посетио сам у касарни команданта 70-тог алаја пуковника Салих-Беја и све више официре, дочекан ванредним почастима од официра и војника.

Пре но што почнем излагати своје белешке о својем повратку из Пљеваља да изнесем још неке своје белешчице из истог места:

Аустријанци су на свима оближњим брдима, између Пљеваља и станова аустријске војске, начинили велике монограме свога цара са F. J. I. Слова су ова сигурно од по 3—4 метра величине, јер се јасно распознају и са 5—600 метара даљине. О ћесаревом се дану та слова испуне гасом, па се увече запале и тако се до неко доба ноћи светле. По примеру тога и Турци су на 2—3 места, на својој страни, начинили месец и звезду и исписали турским словима: *Падишах'м чок јаша*, значи живео нам наш Падишах!

На спрам окупиране Босне и Херцеговине има две капије са турске стране, једна је *Метаљика* испод светло Борје, и друга у Прибоју, а за Црну Гору је капија *Мајковац* код Берана. Све три капије су у подвлашћу Пљеваљског санџака.

У Пљевљу има 1127 кућа, а 83 села са 3772 куће у пљеваљској кази. Укупно становништво са селима броји 22668 Срба мухамеданаца и 21782 Срба православне вере.

Пљеваљски санџак сачињавају два среза и једна нахија и то: срез пљеваљски, срез пријепољски и нахија прибојска, која има свога мудира у Прибоју, у лицу Елмаз ефендије, који је тамо већ више година, но који стоји под влашћу пријепољског кајмакама.

и) Од Пљеваља до Пријепоља и у Пријепољу.

У повратку свом из Пљеваља, када бејах на два сахата удаљен, стигао сам на путу Алексу Хаџи Пе-

тровића из Пријепоља, чији син Глиша учи трговачку школу у Београду. Алекса ми се са радосним усхићењем хвалио, како се је случајно био десио у Ужице, када је тамо долазио Њ. В. Краљ Александар и како је био срећан, да га краљ зове на ручак и т. д. На путу између Риковца и Јабуке, а у атару села Звездана показао ми је Алекса једно место до самог пута, које се зове *Савин Лакат* и који се назив доводи од светога Саве. О Савином Лакту се у народу задржала повећа прича, коју на путу нисам могао прибележити.

На друму Пљевље—Пријепоље спазио сам један вод аустриске војске, која под надзором једног официра оправљаше друм На пет километара пред Пријепољем, код Селашничког Хана, дочекали су ме готово сви они, који су ме дотле и испратили у пролазу моjем за Пљевље, међу којима опет бејаше Др. Хаки ефендија, санитетски капетан.

При пролазу моjем кроз Пријепоље, идући за Пљевље, нико ми од аустријске војске и ни на једном месту није указао какву почаст, али у повратку из Плеваља ваљда по наредби ђенерала Гумаенса, при улазу у Пријепоље, поред турског мајора Хасан-Аћах ефендије дочекао ме је још и аустриски мајор Александар Лунц од Ландербрада са још неколико аустриских официра. На њихову молбу ушли смо у аустриски официрски дом, где нас чекаше спремљена закуска, којој приступисмо у друштву и турских официра.

У Пријепољу сам опет дочекан у згради турске војне команде са свима почастима као и прошлог пута. Салон је и сала био украшен сликом краља Александра. При вечери сам напио здравицу официрима и подофицирима 70-ог алаја. За овим је устао мајор Хасан-Аћах ефендија, те ми у име свих официра и војника благодарио на здравици и у име свију ми напио здравицу, а по том ми је за успомену на ову здравицу и наш састанак предао фотографију једне групе официра 70-ог алаја.

24. октобра рано из јутра кренусмо се из Прије-

поља за Сјеницу, испраћен свима почастима као и при доласку.

Изван Пријепоља изашли су до 20 Срба Пријепољаца да ме испрате и пожеле сретан пут. Овде сам сишао с кола и са свима се руковао и опростио.

ј) Одлазак у манастир Милешево и оданде у Хисарџик и преко Сјенице и Новог Пазара, у Приштину.

До манастира Милешева испратили су ме сви они, који су ме дочекали код Селашничког хана, а близу самог манастира дочекали су ме: Јаћим Веселичић, Сава Минић и још други Пријепољци. На црквеним вратима дочекао ме је са јеванђељем и крстом у руци Прокопије Ружичић, капелан манастирски. Пољубих јеванђеље, крст и десницу свештеникову, па уђох у цркву са свима, који су ме овде дочекали, а међу којима беше и Прота Јован Госпић и учитељ Рафајло Вукадиновић и други. Пришао сам гробу где је лежало тело св. Саве[64]) у ономе ковчегу, који сам поменуо у манастиру св. Тројице, поклонио му се и целивао. За овим разгледао сам цркву, школу и велику манастирску кућу, коју је пре кратког времена поплава готово половину срушила, откинувши прво зид, који је цркву и кућу од реке бранио. Сада се ова речна обала утврђује јаким и дебелим зидом као град. Но по казивању општинара тешко ће се моћи ускоро довршити зидање, јер немају за то пара, а без овога зида прети велика опасност и цркви и зградама око ове.

Пре кратког времена умро је доскорашњи старешина манастирски Теодосије, за кога ми рекоше, да је био ваљан калуђер и добар домаћин манастирски, јер се је неуморно старао за напредак манастира. При-

---

[64]) У М. Ђ. Милићевића „Кнежевина Србија" стоји: Свети Сава је пренешен из Милешева и спаљен на Врачару 27 априла 1595 године. По заповести Синан-паше однео га је из Милешева 30 марта исте године Мехмед-бег Оћуз.

Сада на овом путу, слушао сам као предање народно да је Синан-паша спалио Светога Саву за то, што и потурчени Срби нису престајали долазити и клањати се гробу његовом.

ђох његову гробу, који је у дворишту црквеном, и рекох: Бог нека ти душу прости честити духовниче, па му на гробу припалих воштаницу, која је горела све док смо ми седили у једном оближњем павиљону.

Манастир Милешево лежи између Милешевке и косачанске Реке, а око њега су села: Хисарџик, Седобро, Косатица и Бјело Бабе. Над Милешевом је крш звани Титеревац, који је у вези са планином Златаре. Више Титеревца је планина звана Промахе, која је покривена боровом гором, а преко једног потока је брдо звано Бискупиће, које је такође обрасло боровом гором. У близини се налази под именом Бискупиће село.

Опростих се са свима, који ме довде допратише и замолих их, да поздраве све Пријепољце и једне и друге вере, па се онда из Милешева кренусмо уз громке узвике сакупљеног народа: срећан пут и живео. Од главног друма до Милешева и одавде сам ишао на коњу краћим путем, да изближе видим градић Хисарџик, а кола су отишла главним друмом и чекала ме на $1 \frac{1}{2}$ сих. даљине од манастира Милешева. Прошлисмо кроз село Хисарџик, над којим је градић Хисарџик на једном високом, врлетном и тешко проступачном месту. Градић се још добро држи и има врло леп изглед. Село Хисарџик је доста велико, у њему су становници сви мухамеданци, већином гушави, а има их и сумануутих.

Истог сам дана стигао у Сеницу, 25 у Нови Пазар, 26 у Бањску а 27 октобра у Приштину.

Кад сам у повратку из Плеваља дошао у Нови Пазар, мој ханџија Јахја-ага, иначе отмена личност међу ново-пазарским мухамеданцима, родом Ђаковац, једва ме је сачекао да ме пита: Је ли истина, господине, да су Србија, Црна Гора и Аустрија у савезу противу Турске? То није истина, одговорих му и питах га, од куда му та лажна вест? А он рече: Пошто си ти прошао за Пљевље, овде се о томе савезу пронео глас, те ми, Турци, немамо мира и жељно смо очекивали на твој повратак, да те о томе питамо. О томе савезу, рекох му, ни помена нема, нити га може бити. За нас и вас најбољи би савез био, да Турска,

Србија и Црна Гора буду у једном савезу, па да заједнички бранимо и чувамо наше земље. Ама ефендум, тако и ми мислимо (кад је то рекао метнуо је десну руку на груди и мало се поклонио), али не знамо шта раде ови наши (показујући на турске државнике у Цариграду) у Стамболу. Чим је то изговорио, одмах је онако радостан изишао из хана у чаршију, сигурно да својим пријатељима саопшти оно, што је од мене чуо.

И од растанка са Сулиман-пашом близу Пљеваља па све до Приштине пратили су ме по 5—6 коњаника са по једним поручником или потпоручником жандармеријским, све на смену од једне до друге вароши.

к) Друге белешке из пљеваљског и ново-пазарског санџака.

Друм је од Приштине до Митровице и добар и рђав, а од Митровице па све до Пријепоља врло рђав, те се мучно иде колима. За то сам по више часова морао јахати на коњу, па и пешке ићи. Од Пријепоља до Пљеваља и ако је терен кршевит и планински, ипак зато друм је особито добар, али њега одржава аустриска војска.

И ако турски друмови већином нису у исправном стању, ипак на њиховим друмовима има нечег, што ми се јако допада, а то су чесме и бунари, којих поред друмова има довољно. Нема ни једне чесме без окалајисаног бакарног таса, који је ланцем везан и утврђен за њу, а тако исто и сваки бунар има кофу са конопцем или ланцем, а многе су им чесме и бунари под павиљоном са утврђеним клупама око чесме или бунара, те се путници ту могу склонити од кише и јаке жеге. Кад једном питах једног жандармериског официра, дешава ли се, да се по који пут са чесме или бунара украде тас или кофа, овај ми је са чуђењем одговорио: „Вакф је то Господине“ шта значи; *Та то су задужбине.* И ако му је одговор био кратак, он ми је тим много казао. Он је са те три речи прво изјавио своје чуђење на онако моје питање, а тиме ме је уједно и питао, зар у вашој земљи има и таквих људи,

који би украли што са какве задужбине, као што су чесме и бунари поред друмова. Ја сам га подпуно разумео и за то му по томе више ништа не рекох.

Од Митровице ка Новом Пазару и све на даље и Срби православне вере и Срби мухамеданци-тако звани бошњаци - зборе својим заједничким српским језиком. Разлика је између њих само у томе, што први не носе оружје, јер им се оно недозвољава, а други су наоружани и без оружја никуд не иду.

По градовима се становништво бави неусавршеним занатима и трговином, а сељаци више сточарством, а земљорадњом колико за домаћу потребу, за исхрану. Храна се готово никаква и никуд не извози из Ново-Пазарског и Плеваљског санџака, а више пута се у ова два санџака храна доноси из других санџака, као из Пећског, Призренског и Приштинског. Главне су им артикле за које паре добијају: стока, вуна, коже, сир, кајмак лој, катран, а многи се баве и кираџилуком, а то су они, који на коњима преносе трговачку робу. По градовима су мухамеданци, а нарочито мухаџири-досељеници из Босне и Херцеговине, махом трговци и у главноме трговина је у њиховим рукама. Староседиоци мухамеданци су чифлик сајбије и живе од прихода са својих чифлика, а има их и занатлија као: сарача, бербера, налбанта итд. Остали су занати у рукама православних Срба. Срби прав. вере су у мањем броју трговци, а у већини механџије, пекари, опанчари, мутавџије, обућари, ћурчије, бакали, лончари, сама џије и воденичари. Земља је по селима већином агинска, чифлуци, од чијег плода сељаци дају агама четвртину, а у неким чифлуцима и трећину, а од сена половину. Поред тога сељаци морају агу и његове људе хранити све док се жито не оврши, а кад ага жито прода, морају га сељаци без икакве награде на својим колима или коњима носити онамо, куда је жито продато.

Док је Босна и Херцеговина била под турском управом, сточари су продавали своју стоку по добру цену, а од како је Аустрија окупирала те две провинције, цена је стоци знатно пала, те због тога ни сточарство сад не стоји онако, како би с обзиром на

врло погодне услове за развијање већег сточарства могло бити. Млекарство је ипак јаче развијено. Са Рогозне, Новог Пазара и Сјенице извози се добар сир у великој количини, у кацама од по 50 ока. Извозе га на коњима до Митровице, а отуд железницом за Солун, Цариград, Александрију и друга места, где га сем Турака и странци врло радо троше, под именом „Fromage de Bosnie“. Само од Митровице до Новог Пазара срео сам 85 коњских товара сира и можда и већи број товара од Новог Пазара до Сјенице. Да су друмови бољи, могла би се ова и друга роба и колима превозити, но овако се сав еспап преноси на коњима.

Овце су им, нарочито у сјеничком пољу, врло добре. Крупна стока : краве и волови нису од добре расе.

Од Новог Пазара до Митровице плаћа се кирија на коњски товар лети по 4, а зими по 6 пара чаршиски од оке. Од Сјенице до Митровице 8—12 а од Пријепоља 12—18 пара чаршиски на оку, а тако исто и обратно.

Трговци из Новог Пазара, Сјенице и Нове Вароши добијају робу из Солуна жељезницом до Митровице, а оданде на коњима, а они из Пријепоља, Пљеваља и Прибоја из Солуна и из Сарајева. Из Сарајева добијају брашно, кафу, шећер, шпиритус, бакар, гвожђе и калај, а из Солуна: гас, сапун и готово ништа више. Пре но што је прорадила жељезница Солун—Скопље —Митровица, трговци су се из поменутих градова већином снабдевали еспапом из Београда и преко Београда из Пеште и Беча.

У пљеваљском санџаку не можемо се много жалити на зулуме над нашим сународницима. Тамо је наш народ прилично заштићен од злих људи. Тамо нема много отмице и убистава. У ново-пазарском санџаку већ није као у пљеваљском. У ново-пазарском санџаку чине се зулуми над Србима православне вере, али не у тој мери, као што су они у приштинском, призренском и пећском санџаку, где се од зулума Срби већ толико раселише, да ће их ускоро и сасвим нестати, ако се тим зулумима што пре не стане на пут.

Пљеваљски санџак може послужити Порти за пример, да се осигурањем јавне безбедности и гарантовањем народних права више добија за царевину. То је једини санџак у северо-западном делу косовског вилајета, где постоји дуванска режија, где се, дакле, дуван не продаје јавно на оку. Међутим у приштинском, призренском и пећском санџаку нема ни помена од режије — монопола.

Све што би се у ново-пазарском и пљеваљском санџаку имало да поправи, то је, да се на мању количину сведе агаларско примање жита и сена од сељака. А у приштинском, призренском и пећском санџаку да се што пре створи јака гаранција за безбедност православних Срба од злих људи. Да ли ће државници новога стања у Турској у својој сопственој користи водити о томе рачуна и све неправилности правилно регулисати, идемо да видимо.

И ако сам се у Пљевљу и Пријепољу мало бавио, ја сам се ипак тачно и поуздано уверио, да нити су мухамеданци, нити Срби православне вере наклоњени Аустрији и поред тога што Аустрија преко својих официра, а нарочито преко свога консула у Пљевљу чини све могуће, да за своје циљеве задобије прво мухамеданце, па Србе православне вере. Да на томе Аустрија ради, показује и та околност, што у Пљевљу, Пријепољу и Прибоју нема иоле отменијег мухамеданца, који није одликован ма којим орденом аустриским. Чиновници га турски такође имају. У Пљевљу нема ни православне ни мухамеданске куће, коју није посетио тамошњи аустриски консул. Он и непозван иде на свадбе, славе и т. д. Њихови војени лекари у Пљевљу, Пријепољу и Прибоју, указују мухамеданцима и православнима лекарске помоћи без икакве награде, па чак и лекове из војних апотека дају бесплатно. Иду и не позвани, да лече болеснике. Нуде своје лекарске помоћи и за болеснике у удаљенијим местима, као што су: Нова Варош, Сјеница и Нови Пазар. Мухамеданцима још чине и нарочите олакшице у трговини и војеним лиферацијама. Разговарајући се том приликом са Србима православне вере, они хвале садање стање у

Босни и Херцеговини, а мухамеданцима дошаптавају како Србија и Црна Гора раде да заузму пљеваљски и ново-пазарски санџак. Но и поред свега тога и Срби православне вере и мухамеданци подједнако се мрште, што још виде Босну и Херцеговину у аустриским рукама.

л) Дугогодишње искуство и познавање прилика и околности, у којима се налазимо, најозбиљније ми налажу, да на крају ове књиге кажем још и ово неколико речи:

Српски је народ несаломљив. Он је претурио преко своје главе силне буре, као ни један други народ на свету, па је остао жив. Остао је жив за то, што је побожан, моралан, што своје народне обичаје чува и поштује као највећу светињу, што је прегаоц, радан и што радо подноси и највеће жртве за свој напредак, што је родољубцв и што је јунак. Кад би се у Србији и у свима пределима, у којима Срби живе, подигли споменици српским изгинулим јунацима и мученицима за слободу свога народа, било би више споменика но што има кућа. С тога поносимо се именом свога народа и својим народним родољубљем, јунаштвом, врлинама и обичајима, на чему нам завиде и просвећенији народи. Будимо уверени, да ни један Србин неће изгледати необразован, ако буде и после свршеног школског образовања испуњавао своје верске и народне обичаје. Старајмо се, дакле, да будемо свестрано образовани, али се чувајмо, да својима не изгледамо туђи.

Обичаји српскога народа имају јак утицај на одржање морала, здравља и задруга, на рад, прегаоштво и економски напредак народни, на чување народних врлина и његових светих традиција. Где пак свега тога не би било, тамо не би могла бити ни свест за народни опстанак, а где свест за народни престиж престане да влада, тамо туђин лако продре и завлада.

Ценимо и уважавајмо истински заслужне људе за нашу отаџбину, а ти заслужни синови наше отаџбине могу бити и у палатама и у колибама народним. Не

придајмо вредност ничијем самохвалисању, већ поштујмо истину и прави рад, рад плодан за напредак отаџбине наше. Сећајмо се и заслужних предака наших, поносимо се њима, и палимо воштаницу захвалности на гробовима њиховим, али се и заветујмо, да ћемо живети и радити само за добро отаџбине своје а трајна мисао наша на њихову извршену свету дужност нека нас бодри и челичи у нашем завету. Не подлежимо партизанству, јер оно заслепљује, а слепило не види да разликује оно што је корисно од онога што је штетно. Пре свега будимо Срби и нека нам увек и у свакој прилици буде најпреча отаџбина наша. Ослањајмо се у Бога и у своју снагу и упамтимо, да је наша будућност у цркви и у школи, и да социјализам и западњачки појмови о слободи, не само што нас неће извести на пут славе и величине, већ сам уверен, да смо због тога и до сада много изгубили и издангубили.

Дужност свесних, исправних и од партиске политике удаљених свештеника и учитеља, који приме на себе дужност народних апостола, тешка је, али у колико је тежа, у толико је и светија и пуна части и уважења.

На васпитање и подстицање у родољубљу највећи би утицај имала наша штампа, али штампа, која би примила на себе узвишени задатак, да служи само светим идеалима српским, и да штити правду и истину.

Ослобођавајмо се својих мана, у колико их имамо и оставимо се партијских зборова, програма, резолуција, агитација, манифестација и свих осталих дангубица, па сви са тврдом вером у свемогућега Бога прионимо истинском, озбиљном и непрекидном раду. Ко ради, тај нема кад много да говори. Ко хоће да ради, има шта да ради. Гола љубав према отаџбини није довољна. И најбоља жеља није, што су дела. Изгубљено се време не повраћа.

ПОГОВОР.

Доцније ћу штампати и белешке своје са територије скопског санџака, у које ће ући и белешке из Велешког, Тетовског и Гостиварског краја, као и белешке са мога пута у Призрен у јулу 1891., у јануару 1894. и фебруару 1903. године.

Ова моја књига можда не би тако лако угледала света, да је нису прихватили и критички оценили просвећени родољуби и чланови књижевног фонда Коларчеве Задужбине, те нашли, да је она достојна, да се из тог фонда награди са 600 динара.

Ова материјална помоћ, а још више и морална пажња према моме скромном раду мени чини особито задовољство, и ја се услед тога сматрам побуђен, да изјавим овде јавну благодарност г.г. члановима Књижевног Одсека Коларчеве Задужбине на лепој предусретљивости, нарочито г. Љуби Ковачевићу, који ме је у мом послу искреним саветима потпомогао и допринео, да се ово моје дело изнесе Коларчевој Задужбини на оцену.

Хвала и осталим мојим пријатељима, који су се заузели својски око прикупљања претплате на ову књигу, а тако исто и свима мојим претплатницима.

Ниш, октобра 1910.

Тодор П. Станковић.

КРАТАК ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ ОВЕ КЊИГЕ

ПРВИ ОДЕЉАК

ДРУГИ ОДЕЉАК

О Косову Пољу.

Први пут на Косово — Историја листа „Призрен“ — Бугарска пропаганда и страдања од ове неких српских учитеља у јужној Ст. Србији — Мој долазак на Косово још четири пута.

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

Пут од Приштине преко Вучитрна у манастир Девич и оданде у манастир Соколицу код Митровице.

ЧЕТВРТИ ОДЕЉАК

Пут од Приштине до Пљеваља.

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ.

На	6	страни	17	реда	озго	у	место	економа	читати	иконома
„	13	„	23	„	„	„	„	маша	„	наша
„	15	„	34	„	„	„	„	Тане	„	Тоне
„	31	„	16	„	„	„	„	иза махале	„	а иза махале
„	37	„	8	„	„	„	„	Морави ог	„	Моравиног
„	44	„	3	„	„	„	„	Вуринце	„	Буринце
„	46	„	35	„	„	„	„	Урнел	„	Црнел
„	47	„	6	„	„	где је реч морава треба тачка а за овим у место од треба Од				

На страни 96 испод другог реда додати: Натпис овај по преводу на српски гласи:

На страни 126 у 21 реду у место Малишту читати Малишево
„ „ 157 „ 25 „ „ „ побележили „ побележе

Ситније грешке молимо да сами читаоци поправе.